

forrás

36. ÉVFOLYAM 2004. 4. szám

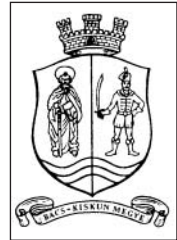
Villányi László	3	Fogkefék; Öregurak; Pulóver; Tenor; Lillafüred; Tokaj (versek)
Balázs József	5	A torcellói Krisztus (regény – 2. rész)
Vasy Géza	67	Az írás megmarad (A posztumusz torcellói Krisztus)
Ryszard Kapuściński	74	Egy riporter önarcképe (fordította Szenyán Erzsébet – 2. rész)
Buda Ferenc	96	Rendkeresés (Jegyzetlapjaimból)
Tornai József	103	Misztika helyett ontológia
Tóth Tibor	110	Arany János és a stressz
Borcsa János	117	Zsilava nem volt kávéház (Méliusz József írói számvetése)
Komálovics Zoltán	123	Az eltűnés esztétikája (Villányi László: időközben)

forrás

**SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Bács-Kiskun**

Megye Önkormányzata és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Forrás Kiadója. Felelős kiadó: Füzi László • A kiadóhivatal címe: Kecskemét, Katona József tér 8. Telefonszám: 76/480-824 • Internet-cím: <http://forras.rkk.hu/> • forras@mail.datanet.hu • Szedte és tördelte: VideoPix Bt. Tel.: 76/508-160, videopix@fibermail.hu • Nyomdai kivitelezés: Szilády Nyomda Kft., Kecskemét, Mindszenti krt. 63. Felelős vezető: Boros Gábor ügyvezető igazgató

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Pintér Lajos**, **Szekér Endre** (főszerkesztő-helyettes) **Gáspár Kata** (szerkesztési titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Dobozi Eszter**, **Komáromi Attila**. • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. Telefonszámok: 76/504-204 (főszerkesztő), 76/504-202 (szerkesztő), (telefon, fax). Levélcím: Kecskemét, Postafiók 69. 6001. Szerkesztőség: Kecskemét, Katona József tér 8. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! • Terjeszti a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóság, és a regionális részvénytársaságok • Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezenkívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban. Előfizetési díj egy évre 1650,- Ft. • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Villányi László

Fogkefék

*Irigylem magamat, súgtad az éjszakába,
s hallgattam, mert hát mit mondjak
akkor én, miután felfedeztem fogkeféinket;
azonnal tudnom kellett volna, miért is
simulnak egymáshoz a pohárban, tudhatnám
már, köztünk semmi sem történik véletlenül.*

Öregurak

*Azok az öregurak csak-csak tudnak valamit,
akik hétrét görnyedve, botjukra támaszkodva
megállnak előtted, s rád emelik tekintetüket;
ők még azt is megérik, neked kimondhatják,
lehet életükben utoljára, kisleány mosollyal:
Istenem, de szép, milyen széppé tette a napomat.*

Pulóver

*Irigylem kék pulóveremet, derekad
köré csavarva, csípődhez, fenekedhez
simulva utazhatott az ismeretlen tájon;
nézheti szobádban, amikor táncra perdülsz,
hallgathatja énekedet, meditálhat veled,
ott pihenhet párnád mellett egész éjszaka.*

Tenor

*Életemben először hívok egy nőt
romantikus csónakázásra, erre ő
magához ragadja az evezőket;
hiúságomban sértve duzzogni kezdek,
majd a kacagásra kacagás lesz válaszom:
akkor hát ez a mezzo-tenor szereposztás.*

Lillafüred

*A kalauz kőüil, a nyitott kocsik oldalába
kapaszkodva araszol, szinte az erdőből
hajol be hozzánk elkérni a jegyeket;
mintha egy távoli kontinensen hallanánk
az éles tülkölést, döcögve a völgy fölött,
a kanyar után már érezzük a tenger illatát.*

Tokaj

*Előző nap hiába futottunk, egy másik
vonatot értünk el az ellenkező irányba,
a mi óráinkból se tökéletes mindegyik;
magunk elöl is egymáshoz menekülhetünk,
derült ki a háromszáz éves pince mélyén,
amint a furmint fényével játszottál térdemen.*

Balázs József

A torcellói Krisztus

5.

Lezárta a kocsiajtót, átfutott a járdán, a félemeletre rohanva ért fel. Az ajtó előtt, vállát a falnak támasztva, ott állt az apja. A lába előtt az a kopott bőrrönd, amellyel kijárta az egyetemet, s amelyet egy alkalommal már nem hozott vissza magával, otthon felvitte a padlásra, s otthagya. Most az apja ezzel utazott hozzá.

– Hát maga? – kiáltott fel örömmel, s átölelte az apját.

Fábián Kristóf megismerte az apja ruhájának a szagát, friss-naftalinos illat csapta meg az orrát. Fekete, hosszában csíkos öltönyben – egyetlen ünneplő öltönyében – jött hozzá az apja: fehér inge a nyakánál kigombolódott, kalapját pedig gyorsan lekapta, ahogy meglátta a fiát.

A bőrrönd mellett, a falnak támasztva állt egy zsák is, úgy kötötték el középen, hogy ha kell, a vállára is felvehette Fábián András.

– Anyád küldte – kezdte az apja. – Idei, új krumpli... Azt mondta, biztosan akad majd valaki, aki megfőzi neked... Nem volt nehéz... Hozta a vonat...

Bementek a szobába.

– Hát itt laksz? – nézett körül az apja.

– Igen... Mondtam, hogy egy szoba csak... – Ennyi... – válaszolt könnyedén Kristóf. – Akkora, mint egy garzon, egy embernek elég.

Fábián András leült a heverőre.

A fia magyarázgatta, hogy meg is lehet itt mosakodni, s hogy főzni is lehet. Poharakat és bort tett az apja elé a kis asztalra.

– A mai világban én nagyon is meg vagyok a lakással elégedve – hajtogatta, bár ha azt kérdezték volna tőle, hogy őszintén így is gondolja-e, vagy csak az apja megnyugtatóására ismételteti, sokáig gondolkodott volna a válaszon. Azt pedig hiába fejtegetné az apjának, hogy ez a szoba úgyszólván csak ideiglenes megoldás, egyelőre nagyon jó, de mégiscsak ideiglenes, ugyanúgy, mint azok a régi szállások, ahol élnie kellett, s amelyekről a szülei alig tudtak valamit. Azt meg már el sem tudta képzelni, hogy az apjának erről az ideiglenességről elmondja legtitkosabb gondolatait. Néha azt gondolta, hogy éppen ez az ideiglenesség biztosítja függetlenségét, s azt erősíti majd a sok tervbe vett haza- és visszaútja

* A regény első része márciusi számunkban jelent meg (A szerk.)

is. Ha most nem jött volna az apja, talán ő utazott volna hozzá. Ő ment volna a faluba, hogy lássa őket, hogy elbeszélgessen Kászonival...

– Hát itt van, édesapám – nézett mosolyogva az apjára.

Találkozott a tekintetük. Fábián András csak nézte a fiát, közben megigazította a kezélőjét, a válla furcsán megrándult, szokatlannak érezte az ünneplőjét. Mintha viszkett volna a válla, fészkelődött ültében.

Fábián Kristóf csak most fogta fel, hogy itt az apja, itt ül vele szemben, eljött hozzá. Itt ül előtte a naftalinos ünneplőjében, fehér ingben, félcipőben. Még sosem járt nála. A pénzt a szülei adták, így tudta megvenni ezt a kis különálló, félmeleti szobát. Lehet, hogy most csalódott az apja, nem erre gondoltak. Elmondja majd otthon az anyjának is, még Kászoni Bélának is. De most nem szól semmit, úgy tesz, mintha minden rendben volna, mintha tetszene neki a szoba, a heverő, a fotelek, a szoba kicsike, félköríves ablaka, amelyen át az utcára látni, a benzinkútra, az elsuhanó autókra, s mintha megérte volna kiadni azt a sok pénzt erre a kis szobára. Jobb, mintha albérletben lakna, így mégiscsak a maga ura, ezt szokták mondani otthon, ezt mondta a múltkor az anyja is. Az apja nem is szól egyetlen szót sem. A heverőre tenyerel. Kicsit fáradt talán, gondolja Kristóf, hiszen hajnalban ült vonatra. Ráment a délelőtt az utazásra. Ilyen közelről mintha még sosem látta volna az apját, talán csak régebben, azokban az időkben, amikor biciklin elvitte a szomszéd falvakba, amikor elvitte Panyolára fenyőfát venni. Azok voltak a legboldogabb idők. Repült velük a határ, az apja karja hozzáért a vállához, biztonságos volt és puha minden akkoriban, az apja is boldog volt. De hát elmúlt. Most itt ül a szobában, a lakásában, az összetartozás érzése most már más volt, mint akkor a biciklin suhanva. Azóta évek múltak el anélkül, hogy így ült volna valaha is az apjával szemben, négy fal között, rákényszerülve a beszélgetésre, arra, hogy figyelje az apja mozdulatait, hogy megértse az életét. Mintha parancsolták volna neki, hogy nézze meg jól azt az embert, akinek a létezése a világ tökéletességét, helyénvalóságát jelentette számára. Átéthette azokat a titkosan megnyugtató pillanatokot, amelyekkel igen elvértve találkozhat az ember, ő maga leginkább gyermekkorában.

Amióta utoljára otthon járt, lépten-nyomon az újabb utazást forgatja a fejében. Dolgozhatna otthon is, csak kerülne valamilyen állás. Leginkább ezért latolgatja az újabb hazamenetel tervét, bár előre látja azt is, hogy – mint mindig – otthonról visszavágyna ide, ebbe a kis szobába, amelyet a szülei vettek neki, bizonyosan azzal a szándékkal, hogy itt verjen gyökeret. Arról egyetlen szót sem ejtettek, hogy mi lesz azután, ha már itt fog lakni, ha majd itt él. Az utca ismeretlen, a környéken sohasem járt, a házból senkit nem ismert. Ez utóbbinak alapjában véve örült. Gyakran kereste azokat a pillanatokot, amikor az utcán ácsorogva a házakat bámulta, a benzinkút közelében várta az estét. A város sötétje – ebből a kis utcából szemlélve – sivárságot árasztott. Talán a tágasság, messzeség hiányzott, a késztetés, hogy felnézzen az égre. Nem tudta magának sem megmagyarázni, hogy miért fontos ez számára, azt olvasta valahol, hogy amit nem tud megmagyarázni magának az ember, azzal nem kell foglalkoznia. Őt viszont a nyugtalanság egyre tovább és tovább löki, az ismeretlenség érzése váratlanul támadja meg. Nem készülhetett rá, nem tudja még, hogy ez csak a képzelet maj-

dan elhaló játéka-e, avagy olyasféle állapot, amelynek a megszüntetéséhez áldozatokat kell majd hoznia.

*

Az apja odalépett az ablakhoz, kinézett az utcára, ő is szemrevételezte a benzinkutat, a kis utcára beforduló kocsikat. Gyér volt a forgalom. Dél körül lehetett, nagyon távol harangoztak. „Talán abban a bérházforma templomban”, gondolta Fábián Kristóf.

– Lefekszem – fordult meg az apja. – Csak így ruhástól, elyengültem... Az utazást valamikor sokkal jobban bírtam – hangja halkán szólt. Visszaült a heverőre, kifűzte a félcipőjét. A fia elővette a plédet, s várt, hogy az apja ledőljön. Alaposan betakargatta.

– Rázza a hideg? – kérdezte aggódva.

Az apja nem válaszolt, behunyta a szemét, végigsimította a homlokát, s a fal felé fordulva aludni próbált.

– Aludjon csak édesapám – nyugtatta a fia –, leszaladok egy kis ennivalóért... Aludhat nyugodtan...

Fábián András visszafordult.

A fia már az ajtóban állt, amikor találkozott a tekintetük: hosszan néztek egymásra, élesen és merően.

– Küldött anyád ennivalót, még vihetsz belőle külföldre is... Ott a bőrrönd, pakolj ki belőle... – szólalt meg hosszú idő után az apja.

– Jó... Csak egy kis bort hozok még – válaszolt kapkodva a fiú.

– Remélem, elviszel valahová, pihenek egy kicsit, utána az egész délután... – mosolygott Fábián András.

– Persze, hát hogyan... Elmegyünk valahová ebédelni, meg majd kitalálok valamit... – kiáltott az ajtóból vissza Kristóf.

Amikor leért az utcára, megállt. Úgy látta, nagyon messze egy hosszú vasúti szerelvény húz át egy mérhetetlenül hosszú hídon. Visszanézett a szobája kis ablakára, valaki elsietett alatta, aztán gyorsan eltűnt. Néma csend ülte meg a környéket. Ameddig elláthatott, kihalt volt az utca – úgy látta –, a magas, szürke házfalakon sötét árnyékfoltok kúsztak fel, aztán megdermedtek a legfelső emeletnél.

Nyelt egyet. Bizonytalanul körülnézett, mozgó, élő pontot szeretett volna látni. A benzinkút felé bámult; ott emberek dolgoznak, de ezekben a déli órákban arra sem mutatkozott senki.

Ez a furcsa, ismeretlen és idegen csend bizonytalanná tette.

Várt egy kicsit.

Visszarohant a lakásába.

Nesztelenül nyitott ajtót, az apja nem vette észre.

Megállt a heverő mellett, figyelte az apját, de nem hallott semmit. Közelebb hajolt hozzá; az apja halkán, puhán vette a levegőt, a kispárnán meg-megrebentek az ujjai.

Fábián Kristóf elmosolyodott, hátralépett a szoba közepére. Sokáig állt így, tekintete újra és újra végigsimogatta apjának a takaró alatt kirajzolódó alakját. Az ablakhoz ment és megigazította a függönyt, hogy sötétebb legyen a szoba.

Lesietett az utcára, várt egy kicsit, majd gyorsan beszállt a kocsijába.

Betti munkahelye előtt megállt. Mielőtt kiszállt volna, rövid ideig vizsgálgatta a bejáratot, de semmit sem látott.

Bement a presszóba. A nagy ablakokon át bezúdult a fény, halkan szólt a zenegép is. Betti éppen leemelt a pultról egy tálcat.

Fábián Kristóf megállt mögötte. A nő észrevette, de dolgozott tovább.

– Pénz kellene – nyögte ki a férfi egy kis torokköszörülés után.

Betti megfordult. Összehúzott szemmel mustrálgatta Fábiánt. Aztán benyúlt a zsebébe, elővett egy nagy fekete pénztárcát, és egy csomó papírpénzt dobott a pultra. Nagyjából megszámolta.

– Ennyi elég lesz? – kérdezte, és odanyomta a pénzt Fábián kezébe.

– Erről jut eszembe, úgy emlékszem... tartozom még...

– Nem érdekes – legyintett Betti.

Fábián cigarettát vett elő, rágyújtott.

– Valami baj van? – kérdezte Betti.

– Itt az apám – morogta Fábián.

A nő bólintott. Egyikük sem mozdult egy darabig, Betti kivitte a tálcára rakott italt, ásványvizet. Mikor visszajött, ugyanúgy állt meg Fábián előtt, mint az imént.

Fábián útközben, a kocsiban azon gondolkodott, hogy kihez fordulhatna, kit ismer annyira, hogy pénzt kérjen tőle... senki sem jutott eszébe. Nem tehetett mást, Bettihez kellett jönnie...

– Elmegeyek apámmal ebédelni, ha akarsz, gyere el. Jó lenne – az utolsó szavakat kis szünet után bökte ki.

Betti sokáig nem válaszolt. Fábián közelebb lépett hozzá, megsimította a vállát, aztán átölelte.

– Mi van? – rántott magán egyet dühösen Betti.

A férfi elengedte. Megrázta a fejét, halkan annyit mondott, hogy „nem tudom”.

– Úgyis jöttem volna hozzád – tette még hozzá.

Betti először kicsiket kaccantott, majd egyre mélyebbről, egyre önfeledtebben nevetett, aztán hirtelen elkomorult.

– Nem érdekel engem a pénz... Amikor van pénzem, akkor mindenkinek van... Neked is... De ha nincs, az sem baj... Mondtam már neked...

– Tudom!

Betti két poharat csúsztatott a pultra. Konyakosüveget vett elő, sokáig tartotta a kezében, elgondolkodva nézett el valamerre a presszó sarkába. A nap éppen delelőn járt, az üvegfal teljes szélességében áradt be a fény. Alig egy-két vendég ült az asztaloknál, magányos, cigarettával, poharaikkal szöszmötölő, az üvegfalnak háttal ülő vendégek. A zenegépen halk olasz sláger járt le éppen. Betti, mintha álomból ébredne, felkapta a fejét, letette a konyakosüveget, odament a zenegéphez, pénzt dobott be, megnyomott egy gombot, és szembefordult Fábiánnal.

Sokáig álltak így, Betti várta, hogy felpörögjön az újabb olasz táncdal, combjával nekidőlve felerősítette a zenegépet is. A csendet arcának, kezének egy

mozdulatával szerette volna megszakítani. El kellene mosolyodnia, meg kellene igazítani a haját, egy látszólag jelentéktelen mozdulat kellene, a pénztárcáját áttenni egyik kezéből a másikba, ilyesmikre gondolt, míg Fábián Kristóf merev arcával szembenézett. Észrevette, hogy a férfi arca megrándul, de csak egy villanásnyi időre, amíg az ember egy arasznyira felemeli a kezét és valahol megállítja a levegőben. Az önmaga ellen irányuló, ellenállhatatlanul feltörő harag, a bujkáló szégyenérzettel keveredve bepárásította a szemét. Betti csak azt látta – hiszen az ő életében is vannak ilyen pillanatok –, hogy mondana valamit, de nem tud, fél a szavaktól, fél kiadni magát. Kapcsolatukban most fordulna elő első alkalommal, hogy be kellene vallania tehetetlenségét, a gyengeségét. Betti jól ismerte ezt az állapotot, de aztán megmaradt a kézenfekvő magyarázatnál: Fábián elbizonytalanodásának az az oka, hogy kölcsön kellett kérnie; de hát nem először adott már neki. Egyébként is, sohasem számolgatták, akinek volt, annak a pénzből éltek, ezen sohasem veszték össze, és később sem beszéltek róla.

– Mostanában csak olasz slágereket hallgatok – perdült vissza a pulthoz nevetve Betti. – Modugnót, például, nem is olyan régen még te is szeretted... Elképzelem, hogy már ott vagyunk... Hiszen azt mondtad: Olaszországba még együtt megyünk... Erről jut eszembe! Itt volt a barátod, meg a felesége, ők azt szeretnék, ha Jugoszlávián át utaznánk... mondtam, hogy nekünk mindegy. Nem igaz?

Fábián hallgatott. Betti konyakot töltött, intett neki, hogy igyon. Fábián úgy nézte a poharat, mintha szólni akarna, de aztán megfordult, a falhoz lépett, a homlokát nekinyomta.

– Mi bajod? – rebtent meg Betti. – Csak nem sírsz?

Bettinek úgy tűnt, hogy Fábián válla megrázkódott, s hogy úgy támaszkodik a falhoz, mintha – valahol mögötte – menedéket keresne.

– Nem érted? Itt az apám! – suttogta Fábián.

Betti elmosolyodott.

– Sok ember él a földön, akit meglátogat az apja... Ami pedig a pénzt illeti...

– Hagyjuk a pénzt – vágott közbe ingerülten a férfi.

– Rendben van, persze... Ne is beszéljünk róla... – sóhajtott Betti.

Míg kávé vitt az egyik asztalhoz, Fábián a pultra könyökölt. Mire visszajött, a férfi megitta a pohár konyakot.

– Én örülnék neki, hogy itt az apám... Boldog lennék – a tálca nagyot koppant a pulton.

Fábián ránézett Bettire és bólintott. Azt az előbbi pillanatot szerette volna jobban megérteni, a haragos gyötrődésnek, a szeretetnek a feltululását, majd a feloldódását; a hirtelen jött megrázkódtatást; ahogy az ember átjut egyik állapotból a másikba, pedig lehetséges, hogy az egész játék volt, talán csak egy félreértés, hiszen a világ képe változatlan. A presszóban is, kinn az utcán is a nyugalmas kora délután mindennapos élete zajlik, elhúz egy-egy autó, az ablakon át életlen foltoknak tűnnek az emberek, a presszóban kellemes kávészag, italok félreismerhetetlen, ragadós illata, a zenegépben olasz slágerek. Betti bizonyosan azt hallgatja nap mint nap, Olaszországba megyünk, Olaszországba készülünk; erőszakos, követelődző, élénk és egyszerű a világ.

– Igazad van... Boldog vagyok – Fábián nevetett. – Nem tudom, mi volt velem, egy pillanatra annyi mindenféle jutott eszembe.

Betti hallgatta, kicsit várt, majd csak annyit mondott:

– Utánatok megyek, én is veletek ebédek majd...

*

Az étteremben kevesen voltak. Ott ültek a hosszú asztalnál, Betti felolvasta az étlapot. Fábián András megjegyezte, hogy: „Magyar embernek nem ebéd az ebéd leves nélkül... Ehető leves nélkül... Úgy, ahogyan az anyád csinálja otthon”, villant a szeme a fiára.

Betti felnézett, majd újra beletemetkezett az étlapba.

– Előkelő helyre hoztatok – nézett körül Fábián András. – Csak egy kicsit sötét van... Otthon minden körtét kicseréltem a lakásban, még az öregét, Kászoniét is, ne vakláljon az a szerencsétlen... Bár mondogatta, hogy neki én ne cseréljem ki a körtét, most már szoktatja magát a sötétséghez... Azt mondja nekem a múltkor is, hogy pár napja van már csak hátra, úgy érzi... Valamiben töri a fejét, kijár a tanyára, ott a bolonddal egész napokat is eltölt...

Kedvesen fordult Bettihez: „Azt eszem, amit te rendelsz, mindegy. Csak levest, azt mindenképpen ennék...”

Betti megrendelte az ebédet. Fábián Kristóf a fejéhez kapott és felkiáltott:

– Elviszem édesapámat a K.-i meccsre! Legalább megnézi a kedvenc csapatomat! Siessünk, gyorsan ebédeljünk meg!

– Ahogy gondolod – vont vállat az apja.

Már a kocsiban ültek, amikor Fábián Kristóf megkérdezte:

– Az öreg Kászoni hova jár, melyik tanyára?

– A homokra. Voltak ott neki birtokai, és az Ughy báróé volt a tanya nagyobb része... – Fábián András az utat nézte.

– Annyi itt a kocsi, mint Párizsban, csak katonák nincsenek – nevetett Fábián András és hátrafordult Bettihez.

– Édesapám a háború alatt járt Párizsban – magyarázta Bettinek Fábián Kristóf. – Elmehetnénk egyszer Párizsba is, ezzel a kocsival – mondta az apjának.

Fábián András a forgalmas utat figyelte. A fia hol lassított, hol gyorsított, idegen világ suhant el mellette. Ahogy távolodtak a város központjától, szántófölddel övezett lakótelep kísérté az utat, majd kopár, külvárosi táj nyílt meg előttük, megroggyant raktárépületeket sorjázta hosszán. Egy erdei útra kellett fordulniuk. Fábián András az erdőt nézte, „akácok”, mondta csak úgy magának. Rövid idő múlva szabályosan kiépített utcasorba értek, amelynek a végénél éppen leengedték a vasúti sorompót.

– A sorompón túl van a stadion – mutatta Fábián Kristóf.

– Szoktál idejárni? – kérdezte az öreg Fábián.

– Rengeteget – vágta rá Kristóf helyett Betti.

Fábián Kristóf befordult egy mellékutcába.

– Itt érzi magát a legjobban – intett a stadion felé Betti.

A sorompót még nem húzták fel, a tömeg pedig egyre inkább gyűlt. Az emberek kiabáltak, zászlót lobogtattak, dudáltak, volt, aki felemelte a sorompót, átújta alatta és átfutott a síneken, hogy hamarabb beérjen a stadionba.

Fábiánék kiszálltak a kocsiból, s az út szélén siettek tovább. A sorompó végétől nem messze, a vasutat védő betonkerítés mellett álltak meg.

A síneken éppen tolattak. A várakozó tömeg első sora rákönyökölt a sorompóra, sokan köpködtek és kiabáltak, szidták a vasutasokat.

A tolató tehervonat utolsó nyitott vagonjának tetején, egyik lábbal a fékezőfülke fölött állva, alacsony, sovány vasutas, kezében zászlóval figyelte a kanyarodó, majd hirtelen megálló szerelvényt.

Fábián András nem törődött a tömeggel. A vékony, töpörödött kis vasutast bámulta, aki nem figyelt senkire, lengette a zászlót, irányította a tolatást.

– Menjetek már a franca! – kiáltotta valaki.

Aztán csak annyit láthattak, hogy a sovány vasutas a fejéhez kap, felordít és elengedi a zászlót, majd térdre rogy a fékezőfülke fölött.

Valaki meghajította egy kővel.

A tömeg egyre ingerültebb lett, a sorompót csak nem akarták felhúzni.

Fábián András döbbenetén kiáltott fel:

– Mit csinálnak, emberek? Megölnék egy embert!

Alig figyeltek rá. Még egyszer elkiáltotta magát és elindult, hogy utat törjön magának a tömegben és úgy beszéljen az emberekhez.

Az első férfi, akihez hozzáért, rácsapott a karjára, majd meglökte. A mellette állók is egeből ellene fordultak.

– De emberek, mit csinálnak! Majdnem megölték! – Fábián felindultan nézett szembe velük.

Az idegenek nem értették, miért kiabál. Amikor újra a tömeg közé akart lépni, a szélen állók visszalökték. Megtántorodott és végigzuhant a betonkerítés mellett. A fia elkésve ugrott oda hozzá és segítette felállni.

– Mi történt, édesapám? – kérdezte rémülten az ellenséges pillantások keresztüzében.

– Semmi – legyintett az apja.

Betti is segített. Átölelte Fábián Andrást, hátát hősiesen a tömegnek fordította, így védte az idős férfit.

– Minek jöttünk ide? – zokogta és szorította a két karjával, ahogyan csak bírta, Fábián Andrást. – Széttépnek bennünket! Úristen, hogyan jutott eszedbe, hogy idehozod az apádat! – támadt Kristófra kétségbeesetten.

Nem akarta elengedni az idős embert. Szorongatta a karját, és tolta tovább a kerítés mellett, hogy minél távolabb kerüljenek a tömegtől. Minden ízében remegett, vékony hangon hajtogatta:

– Menjünk, menjünk tovább. Jaj istenem, mi lesz velünk – hirtelen megkapaszkodott a kerítésben, hangos sírás tört ki belőle, nem engedte, hogy bárki is hozzáérjen. A két Fábián ott állt mellette. Cigarettát vettek elő, rágyújtottak.

Betti csak akkor csendesült el, amikor az öreg Fábián megszólalt:

– Azt hittem, meghalok, eltaposnak... Egyszer csak nem kaptam levegőt, az ijedtségtől még a karomat sem tudtam megmozdítani. Tán csak ennyi, ennyi lenne...

– Micsoda? – nézett az apjára Kristóf. Betti még mindig a kerítésnek dőlve, lélegzetét visszafojtva figyelt az öregre.

- Így, így hal meg az ember. Ilyen semmiség az egész. Egy semmi pillanat.
- Hogyan? – kérdezte Kristóf, miközben kereste az apja tekintetét.
- Egy semmi pillanat – ismételte az apja.
- Hogyan hal meg az ember? – fordult meg Betti.
- Jó lenne tudni – csóválta a fejét Fábián András.
- Nem értem, miről beszéltek? – nézett a lány segélykérően Kristófra.

Fábián András maga elé meredt.

- Egy semmi pillanat – suttopta.

Várt egy kicsit, és elgondolkodva, keserűen tette hozzá:

- Egy semmi pillanat... A háború óta semmi sem változott, akkor is így, ennyi volt, egy semmi pillanat. Semmi sem változott...

A sorompót közben felemelték. A sínen elhúzott előttük a tehervonat. A kőkerítés fölött látták a stadionba tóduló tömeget, a pálya két végénél a magas fényszórókat, s a stadion mögött a gránit feliratú sűrű víztornyot. Fábián András körbehordta tekintetét a környéken, a sorompón állt meg a pillantása.

- Láttad az arcát? – nézett a fiára.

Fábián Kristóf tudta, hogy az apja a vasutasra gondol.

- Igen – bólintotta.

Betti belekarolt Fábián Andrásba.

- Menjünk haza – mondta sürgetően.

- Most már, ha itt vagyunk, nézzük meg a meccset – döntött Fábián András.

Közel a pálya széléhez – az alsó ülésekre – kaptak jegyet. A hangszóróból latin-amerikai ritmusú zene üvöltött. A játékosok – a pálya két térfelén – már melegítettek, élénk színű dresszekben, fehér labdával játszadoztak. A szokásos, kissé erőltetett vidámság hullámzott végig a lelátón, a zene (Fábián Kristóf minden alkalommal megállapítja magában) tökéletes. Régebben moziba is azért járt szívesen, mert a híradó előtt percekben a legjobb slágereket hallhatta. A mozgalmas képet mintha többszörösére nagyította volna most is a bömbölő hangszóró. Néhány perccel a kezdés előtt a játékoskijáróban megjelentek a feketébe öltözött játékvezetők is. Ettől a pillanattól kezdve megélnékült a lelátó, egyszeriben megszűnt minden, ami a pályán kívül létezett.

Pedig éppen velük szemben, a stadion kerítésén túl hosszú, fekete gépcsarnok magasodott. Mintha mázsás kalapácsokat ütögettek volna egymáshoz, úgy döngött, visszhangzott a levegő is. A gépcsarnok szomszédságában, vette észre Fábián András, végeláthatatlanul hosszú, bár igen szegényes temető nyúlt el, egészen a látóhatár széléig.

- Micsoda ötlet, futballpálya a temető mellett! – jegyezte meg Betti.

– Állítólag ez a pálya is temetőre épült – húzta fel a vállát Fábián Kristóf. – De nagyon régi temetőre. Feltárták, betemették, és azután építették meg a stadiont...

Fábián András nem szólt, a belátható és érzékelhető világ látványa egyre jobban lekötötte. Nemcsak a lélekharang és a tompán dübörgő vasak feleselése, de a stadiont körbeölelő vasúton az óriási dízel- és gőzmozdonyok szakadatlan sípolása, zakatolása is hallatszott. Lassan távolodtak a szerelvények, valószínűleg valamerre az Alföldre. Az utolsó kocsi elhalkuló kattogása a külváros legszé-

léig vezette a szemet, ahol a délután éles fényei sem tudták a bozótos, szürke árvaságban elterülő táj idegenségét feloldani.

A tömeg egyre ingerültebb lett, egyre nagyobb csoportokban áramlott befelé. Sokan tapsoltak és káromkodtak, a játékosok nevét kiabálták. A zene is változott, „ázsiai diszkózene”, állapította meg Betti. A presszóban a zenegépen hallhatta már nem is egyszer. Egy mongol együttes felvétele, de az is lehet, hogy a Fülöp-szigetéről vagy Indiából való zene. Ha bemegy dolgozni, meg fogja nézni.

Ingerülten szólt a mellette ülő Kristófra:

– Te miért szeretsz idejárni...? Ha mindennap jöhetnél, mindennap jönnél.

Fábián Kristóf elgondolkozott.

– Persze – mondta halkan. – Mindennap jönnék...

– Visszamegyek a kocsiba... Megvárlak ott... – Betti hangja türelmetlenül csengett.

– Maradj, kibírod – intette le Kristóf.

*

Néhányan már szállingózni kezdtek kifelé, amikor egy férfi megérintette Fábián András vállát, úgy hatvanévesnek látszott.

Fábián András összébhúzta a szemét, megrázta a fejét, mintha álomból ébredne. Az idegen szólalt meg először:

– Itt kell találkozoznunk, komám. Azt hittem, már anélkül halok meg, hogy valaha is találkozom veled... – és kisfiúsan, szégyenlősen nevetett. – Biztosan emlékszel rám, meg a többiekre...

– Ne folytasd, megismerlek... – nyújtotta a kezét Fábián.

Sokáig szorongatták egymás kezét. Fábián felállt és átült a férfi mellé.

– Te vagy Káldor János, hogyne ismertelek volna meg...

– Nemsokára harminc éve lesz, hogy utoljára láttalak – tűnődött el Káldor János.

– Annyi – hagyta rá Fábián András.

Néhány perc múlva vége lett a mérkőzésnek.

Kifelé sodródva Káldor megkérdezte Fábiánt:

– Emlékszel Mandára?

Fábián András rábólintott.

Káldor meghívta mindhármójukat a lakására.

*

Káldor Jánosnak szoba-konyhás lakása volt. „Amióta a feleségem meghalt, egyedül élek”, mondta, amikor benyitottak a konyhába.

– Én már nyugdíjas vagyok – kezdte a beszélgetést Káldor, a konyhaasztal mellett.

A régimódi konyhaszekrényből poharakat vett ki, az asztal köré székeket hozott, majd kétdecis rumosüveget tett az asztal közepére. Fábián András Káldorral szemben ült le, Betti és Kristóf a konyhaszekrény előtt állt. Kristóf az apját figyelte: sohasem hallott róla, hogy barátja él a városban.

– Szégyellem magam, hogy semmit sem gyűjtöttem, merthogy nekem sem gyűjtött az apám semmit... Így tartom igazságosnak... – mondta Káldor.

A hirtelen beállt csendben töltött a kétdecis rumosüvegből, intett, „kóstolják meg már, a fiatalasszonyka is”. Koccintottak, a szíves invitálását nem utasíthaták vissza...

– Csak ennyi van, ez a szoba konyha... Régebben az asszonnyal még beszélünk arról, hogy esetleg elcserélnénk, de aztán így maradt... Egy fizetésből éltünk, csak én kerestem... A fogságból hazajöttem, utána valahogy hozzájutottunk ehhez a kis lakáshoz... Emlékszel, akkor megfogadtuk, hogy senkinek sem beszélünk a háborúról. Megesküdtünk – emelte fel a hangját –, megesküdtünk, hogy senkinek sem beszélünk róla, ne tudják meg, ne tudja meg a világ, hogyan is volt...

– Emlékszem – hajtotta le a fejét Fábián András.

Káldor valami fontosat szeretett volna mondani. Újra töltött.

– Elmúlt az élet, pajtás – sóhajtotta végül.

– El... most már el – igenelt rá Fábián.

Káldor sokáig várt, a kezét, mintha védekezne valamilyen támadás ellen, maga elé emelte, aztán összekulcsolta. Nézte az asztal lapját, majd a falat, és bólintott. Egyetértett Fábián válaszával, nagyon jól tudta, hogy elmúlt az élet. Eszébe jutott, hogy bevezethetné a vendégeit a szobába is, nála mindig rend van. Öt órakor szokott kelni, hogy a fogságból hazajött, mindig ötkor ébred. Az első dolga, hogy rendet csinál, csak utána reggelizik. Aztán sokáig üldögél még a konyhában. Ő már ezt szokta meg, most is a konyhában ültette le a vendégeit. Megérezte, hogy ez a Fábián András sem az már, akit a fronton meg a fogságban megismert. Mennyi idő telt el azóta, rengeteg idő... Persze sok mindenről beszélgethetnének, hogy ő például mennyit betegeskedett, meg arról, amikor az amerikai hadifogságban a tiszti konyhán dolgoztak és két nagy kosár csontról lerághatták a húst. A fehér ruhás amerikaiak körülállták őket, megengedték, hogy jólakjanak, még sört is adtak nekik. Micsoda boldogság volt! Mostanában pedig rumot vesz magának, leül a konyhaasztalhoz, kitölti a lottószelvényeit, bejön a házmester, együtt isszák meg a rumot. Ez is a boldogság egyik fajtája. Néha eszébe jut az apja, beszél a házmesternek is róla, a házmester könyököl az asztalon és bólogat, mert egyetért Káldorral. Ő sem kapott soha egyetlen fillért sem, ugyanúgy, mind Káldor, „minden fillérért meg kellett dolgoznunk” – ezt már majdnem egyszerre mondják. Meg azt, hogy ők sem a régi, sem a mostani világban nem tartoztak az elvtökések közé. Az „elvtökés” körüli eszmecséret Káldor kezdte, de a házmester messzemenően egyetértett vele, miután megértette, hogy miről van szó, nevezetesen, hogy az elvtökés az az ember, aki állandóan hajtogatja ezt vagy azt a politikát, de dolgozni nem hajlandó. És egyetértettek abban is, hogy a politikától félni kell, a hóhérmunka és a politizálás szülőanyja egy és ugyanaz. Ezt különösképpen hangsúlyozták, bár a házmester itt tett egy kis kitérőt: abbéli nosztalgiáját emlegette, hogyha még egyszer születhetne, csak kizsákmányoló szeretne lenni. Úgy beszélt erről, mintha a kizsákmányoló ugyanolyan állás lenne, mint amilyen Káldoré volt a gyárban. Annyiszor hallja a rádióban a kizsákmányolás előnyeit, hogy ez a foglalkozás kedvére való lenne, bár azért egyetértett Káldor ellenvetésével: az életben, akár a háborúban, nem jó elől

lenni, az első sorban, meg aztán a leghátsó sorban sem. Legjobb valahol ott középtűt... Lehetőleg ne ismerjék föl az embert, mint a csoportképeken: mindig van két-három alak, akinek csak a homloka, vagy csak a haja látszik, esetleg a válla. Ilyenkor találgathatják, hogy ki is lehet az ott az ötödik vagy a hatodik sorban, középtűt. Persze nem jönnek rá, nem is foglalkoznak tovább vele. Ez is csak azt mutatja, ha nem veszik észre az embert, nem is foglalkoznak vele, ha nincs szem előtt, akkor nagyobb baj már nem lehet, esetleg a betegség vagy a halál, de azzal szemben tehetetlen az ember. Végül is a háború óta jelentős esemény nem történt. Bement a gyárba és hazajött, a konyhában, az asztal mellett üldögélve hallgatta a gázóra ketyegését, lottószelvényeket töltött ki. Amióta nyugdíjas, futballmeccsre is jár, s most dicséri az akkori esztét, hogy nem cserélte el a lakását nagyobbra. Ez a szoba-konyha neki éppen elég, nem is kellene nagyobb. Végző következtetése mindig az volt, hogy a dolgokat meg kell hagyni jelenlegi állapotukban. Békében szeretne élni a kis lakásban, mint ahogyan eddig is, mert eddig sem nyúlt hozzá senki egyetlen ujjal sem. S bár a hadifogságot is egyre nehezebben idézi fel, most, hogy itt ül vele szemben Fábián András, úgy elevenedik meg a múlt, mint amikor egy nagy elmerült hajót fokozatosan, de sértetlenül kiemelnek a vízből...

– Elmúlt az élet, pajtás – sóhajtotta Káldor.

– El... most már el – igenelt rá Fábián.

– Nem sikerült a tervünk... Azt akartuk, hogy senki se beszéljen a háborúról, a sok halálról, és nem múlik el nap, hogy ne halljam... Az emberek nem tudják befogni a szájukat.

– Nem – rázta a fejét Fábián.

– Miféle szerzet az ember? – kérdezte Káldor.

– Ilyen – mondta tompa hangon Fábián.

– Lehetne más is? – nézte Káldor.

– Nem tudom – Fábián tünődve csóválta a fejét.

– Mostanában eszembe jut, meg aztán a házmesterrel is beszélgetek erről – néha feljön hozzám, senki meg nem köszönte, hogy annyi ideig odavoltunk a háborúban, meg a fogságban.

– Köszönetet vártál? – húzta el a száját Fábián.

Káldor nem tudott mit mondani. Kristófra nézett, meg Bettire. Aztán Fábiántól kérdezte:

– Itt dolgozik a fiad?

– Itt, a városban dolgozom – válaszolt az apja helyett Fábián Kristóf.

– Jó állásod van?

Kristóf bizonytalan mozdulatot tett a kezével. Betti válaszolt helyette:

– Átlagos... A pénz – gyorsan Kristófra villant a szeme, megbánta, hogy erről kezdett beszélni – nem sok, de nem is kevés, a munkája pedig, azt nem is tudom... – várta, hogy Kristóf kíségtse.

– Nem panaszkodom – vont a vállát a férfi.

– Inkább később lesz érdekesebb a munkája, most még csak rutinmunka, mindig ugyanazt kell csinálnia. De később, pár év múlva biztosan jobb lesz – lendült bele Betti.

Kristóf legszívesebben lezárta volna a témát, s csodálkozva nézett Bettire, honnan tudja mindazt, amit Káldornak mondott.

– Honnan tudod, hogy rutinmunka?

– A barátod mondta, akivel Olaszországba megyünk... Amikor bejöttek hozzám, akkor mondták... Emlékszel?

– Majd kialakul az – nyugtatta őket Káldor.

Fábián András egyetértően bólogatott.

Káldor kitöltötte a maradék rumot is.

– Szóval, emlékszel Mandára? – a szeme kitágult, ahogyan Fábiánra nézett.

*

Fábián bólintott. Először a keskeny országút jelent meg előtte, amelyen Mandával és Káldorral menekült Hamburgból. Csak ezen indulhattak el. Manda itt is, meg később is, csak azt hajtogatta, hogy „meg kellene adni magunkat, meg kellene adni magunkat, csak látnánk már egy amerikai, egy angolt, bárkit, akinek odaadhatnánk a fegyvereket, csak úgy éljük túl a háborút, ha megadjuk magunkat. Csak repülővel meg tüzéséggel jönnek a nyavalyások, és éjszaka bombázzák Hamburgot is... A pofájukat kéne látni... én már dobnám is el a fegyvert...”

Hosszú gyaloglás után egy hatalmas fenyőerdőben sikerült letáborozniuk. Lehetek vagy kétszázan, németek és magyarok együtt. Pár napot töltöttek itt, pár éjszakát. Fábián András megbabonázva bámulta a fenyőfákat, ilyeneket látott legénykorában is, amikor a bort fuvarozta Beregszászra a faluból. Édenberger Simon borkereskedőtől meg is kérdezte egyszer, honnan szerezhetne fenyőcsemetét, de a borkereskedő azt felelte, hogy az ő falujukban úgysem foganna meg a fenyő. Itt pedig egy egész erdőt látott. Éjszakánként ott függött a feje felett a hold, a levegő hűvösen ülte meg az arcát. Úgy találta, hogy változik a fágák, a cérnavekony levelek színe, hol világoskéknek, hol szürkéskéknek látta, éjszaka pedig a fák törzsei mintha megégtek volna, úgy feketéllettek körülötte. Ha az erdő széléhez, a keskeny, de mély folyóhoz mentek, onnan is bámulta az erdőt, szerette volna tudni, hogy nevezik ezt a vidéket.

Egy reggel, a fákat nézve egyedül ült a vízparton, amikor a folyó túlsó oldalán mozgást vett észre. Lehasalt: a túloldalon egy néger katona – bizonyosan amerikai – pecázáshoz készülődött. Visszarohant a többiekhez, Káldornak és Mandának elmondta, hogy mit látott.

– Akkor itt a mi óránk – ujjongott Manda. – Odamegyünk szépen és megadjuk magunkat... Szólni kellene a többieknek is.

Így fogott el egyetlen amerikai néger katona nyolcvan magyar katonát.

Manda István vezetésével indultak el. A folyó legkeskenyebb részén kis alkalmi hidat fedeztek fel, s amikor átértek a túlsó oldalra, hiába lövöldöztek utánuk a többiek, hogy jöjjenek vissza – megálltak a pecázó katona mögött és felemelték a kezüket.

Az amerikai táborban takarítottak, teherautókon fuvaroztak, rakodtak, amikor a táborparancsnokság hirtelen, indoklás nélkül elrendelte, hogy nem hagyhatják el a sátraikat. Fábián Andrásnak már három napja elfogyott a cigarettája,

amikor egy éjjel kimászott a sátorból. Napközben látta, hogy álldogáló amerikai katonák a kapunál csikkeket dobáltak el, s mivel az ő sátra esett a legközelebb hozzá, megpróbálta a csikkeket megszerezni.

Két amerikai katona vette észre: a fényszórók elvakították, moccani sem tudott. Katonák rohantak rá, puskatussal ütötték. Manda István is odaszaladt, hogy segítsen Fábiánt visszahozni a sátorba. A két katona Mandára vetette magát, de nem bírtak vele...

Az egyik katona rálőtt, aztán megragadták és a sötétségben magukkal vonszolták. Fábián visszakúszott a sátrába, ahol Káldor már várta, vizet adott neki és megmosta az arcát.

*

Amikor kiengedték őket a táborból, az a néger katona, akinek megadták magukat, csokoládét nyomott Fábián markába. Fábián állt a tábor kapujában, és várta Manda Istvánt. Kérdezgette a többieket is, de senki sem ismerte, senki sem hallott róla.

Emlékezett rá, egyszer azt mondta neki Manda István:

– Érthetetlen, hogy az Isten megengedte ezt a háborút... Biztosan elutazott valamerre, a csillagokon túlra, ott akadt dolga... csak így történhetett...

Fábián tisztán emlékezett; persze, a fenyőerdőben, az első éjszaka... még hallották a Hamburg fölött támadó gépeket, akkor mondhatta Manda... Meg kellene kérdezni Káldort, lehet, hogy ő is hallotta. Azt biztosan tudta, hogy Manda huszonegy éves volt, de az is lehet, hogy csak húsz. Az amerikai gyorsan lőtt rá, azt hitte, hogy szökni akar, hogy megtámadják őket... Még látta az arcát Fábián, amint a lövéstől megrándult, lépett még előre a kapu felé, aztán hátrált – amikor a katonák odaugrottak hozzá, hogy elcipeljék, már elnyelte a sötétség.

*

S az a biztos, pontos kép, amelyet Mandáról őrzött az emlékezetében, s amely most megjelent előtte, először az úton, Hamburgból menekülve, aztán a fenyőerdőben, majd a folyóparton, s végül a hadifogolytáborban, igen, ez a pontos kép először fokozatosan megfakult, aztán elhalványult és eltűnt előle. Lehet, hogy nem is az volt Manda, akire gondolt, lehet, hogy Káldor sem emlékszik már olyan jól az arcára, hogy el tudja mondani, le tudja írni, de hogy így van-e, mégsem kérdezheti meg tőle. Egy volt a magát megadó nyolcvan katona közül, és éppen most, amikor Káldorral egymással szemben ülve felidézik alakját, egyszerre csak eltűnik, mintha elnyelné a levegő. Eltűnik egy fa mögött, aztán megjelenik, de ez már nem ő, sokkal öregebb, sokkal soványabb, mint amilyen Manda volt, újabb arc bukkan fel, bábuarc, tetten érhető szelíd mosolyutánzattal, aztán még egy és még egy – de Manda sehol. Amikor rálöttek, látta összeszorított száját, tágra nyílt szemét... igen, igen, az egymást követő fejek közül csak megjelenik a Mandáé is, meg kell, hogy jelenjen! Fábián András erőlködik, mindenképpen szeretné még egyszer látni. Lehetetlen, hogy úgy váljon el Káldortól, hogy ne lássa maga előtt Mandát, de csak nem sikerül. Már nem is örül annyira ennek a találkozásnak. Nem is figyel már rá, hiába mondja, hogy mi történt vele a háború után, hiába mondja el az egész életét, hogy miről beszélgetnek a házmesterrel, hogy mennyit

dolgozott, hogy a legnehezebb időkben is tudtak mit enni, beosztották a kis forintot, nem tudja már követni és megérteni Káldort. Mandát keresné az emlékezetében, maga sem tudja, hogy miért érzi olyan fontosnak ezt – talán azért, mert ő látta utoljára az arcát. Az egyetlen bajtársa volt, aki segített neki. Miért? Mi készítette, hogy segítsen? S miért éppen neki segített? Manda nem jön elő többet, valamilyen ellenséges erő elrejtje az arcát az emlékezetében. Ott őrködik valahol ez az erő, nem engedi, hogy Manda képe megjelenjen még egyszer, akár csak egyetlen pillanatra is. Vett egy mély lélegzetet, felállt a székről. Tudta, hogy az a pontos, jól felismerhető arc, amit a Mandáénak hitt, az sem az övé volt. Az az ember, aki megmentette az életét, felidézhetetlen számára...

*

– Tudod, mit szerettem volna? – kacsintott a fiára hamiskásan Fábián. – Kuglizni, merthogy falun már az sincs, de városon még igen – mondta.

– Akkor menjünk – állt fel a fotelból a fia.

Betti megágyazott Fábián Andrásnak, kicserélte a lepedőt, a paplanhuzatot, mondván, elmennek megvacsorázni, s ha hazajönnek, már készen várja őket a vetett ágy!

– Most már ne menjünk se kuglizni, se vacsorázni – legyintett Fábián. – Anyád küldött ennivalót, együnk abból.

Betti teát főzött, majd megterített. Asztalhoz ültek, közben Betti bekapcsolta a rádiót is.

*

Másnap reggel Kristóf arra ébredt, hogy az apja a bőröndbe pakolja a holmiját, majd kimegy a csaphoz, vizet enged, borotválkozáshoz készülődik. A bőröndöt az ajtó elé állította.

Feltápászkodott, figyelte borotválkozó apja mozdulatait. Szappant használ még most is, az inget visszagyúri a nyakán, mint régen, vizet önt a lavórba, maga mellé teszi, az ujjával megvizeti az arcát, aztán megsimítja, nézegeti magát a tükörben, majd lassan végighordja az ecsetet az állán, a nyakán, az álla hegyénél körbe-körbe keni el a szappant, s közben félrehajtja a fejét, kicsit jobbra, ugyanúgy, mint azon az egyetlen közös fényképükön, amely itt van a szobájában, az íróasztal fiókjában – az apja ül a széken, ő mögötte áll, s mind a ketten félrehajtják a fejüket, s mindketten a világnak ugyanarra a pontjára merednek. A hasonlóság minden egyes alkalommal megdöbbeneti és felkavarja. Ezer és a kétezer évvel ezelőtti őseire gondol, vagy a még régebbiekre; ugyanezt a pontot nézhették ők is, ha egymás mellé álltak valamilyen ünnepélyes alkalomból, mint ő meg az apja. Így múlt az idő, s most rajtuk a sor, őket is elhagyja majd az idő. Nem marad nyoma a nagy borotválkozásoknak, hasonlóságuk hirtelen jött felismerésének. Az apja megnézte magát a tükörben (kicsit beszappanozta az ingét), pattog az erős fekete szakállá. Nemsokára végez majd: megmossa az arcát és szembefordul vele. Eddig nem vette észre, hogy ott áll mögötte három lépésre. Visszafordul majd és megszólal, valami fontosat fog mondani – esetleg az anyjáról vagy a szomszédokról. Arról beszél majd, hogy menjen ő is haza, mert mindenük megvan. Valamilyen állást szerez majd neki is, megszokja újra a fa-

lut, mégiscsak ott nőtt fel. De lehet, hogy magáról mond majd valami fontosat, mint ahogy Káldorral egyetértett abban, hogy elmúlt az élet, s hogy az ember nem tudja tartani a száját, mindig arról beszél, amiről hallgatnia kellene. Lehetőséges, hogy a vasutas arcáról tesz említést, akit megdobtak kővel a vagon tetején. Mindegy, hogy mit fog mondani, az a fontos, hogy itt van, meglátogatta, itt aludt vele egy éjszakát.

Ott a bevetetlen ágya...

Gyorsan megfordult.

A heverő üresen, rendbe téve, letakarva állt az ablak alatt.

– Vigyél ki az állomásra – szólalt meg mögötte az apja.

Már visszahajtotta a nyakánál az inget, felvette a kabátját.

– Csak nincs valami baja, édesapám? – döbönt rá a fiú.

Fábián András odalépett az ablakhoz, elhúzta a függönyt.

– Azért jöttem, hogy lássalak – mondta halkán, összébb húzta a vállát, mint ha fázna. – Láttalak, elmondom anyádnak, hogy jól vagy...

Az utat fürkészte, a benzinállomásra forduló kocsikat, a kora reggeli élénkülő látványt.

*

Az állomáson csillogott a víz a frissen felmosott peronokon. Az emberek leugráltak a behúzó szerelvényekről, és rohantak ki a nyüzsgő városba. Mire Fábián András vonata elindult, felszáradt a peron is. Néhány vasutas sietett csak a dolga után. A reggeli pályaudvar visszhangos csendjét nem törte meg semmi sem.

6.

Jól ismerte a tanyára vezető utat. Sokszor járt itt – gyalogosan, legelőször a Kristin fiúval, aztán meg az apjával. Karácsony előtt többször is eljöttek, s ha leesett már a hó, a széles szánkán húzták haza a gallyakat. Az utolsó fordulónál a nagy fonott korsót is megtöltették piros borral valamelyik tanyasi háznál. Vitték haza az apró szemű piros szőlő borát, amelyről mindig csak azt hajtogatták az apjának, hogy „ne féljen, nem öntöttek ahhoz cukrot, dehogyan öntöttek, a piros szőlő nem bírja a cukrot, az kilöki magából a cukrot”. Fábián András elhitte, mert aztán évről évre a tanyáról vitte haza a bort az ünnepekre. A korsót a rőzsehalom tetejére állították, a nyakát a szán két széléhez kötötték. Az úton kétszer is megkóstolták, Fábián Kristóf is ihatott pár kortyot. Mire hazaértek, égett a gyomra, sebesen húzta fel a kútból a vödört, behajolt és úgy szürcsölte a jeges vizet.

*

Mikor az apja vonata kihúzott az állomásról, hazasietett, úgy ült a szobájában, mint aki csendben, láthatatlan küzdelemben, láthatatlan ellenféltől vereséget szenvedett. Olyasféle érzése volt, mintha elfogyott volna az ereje anélkül, hogy megerőltető munkát kellett volna végeznie.

A legszükségesebb holmikat bedobálta a sportszatyorba, bezárta az ajtaját, tankolt a benzinkútnál és elindult haza. Már a falu közelében járt, amikor eszé-

be jutott, hogy ki kellene mennie a tanyára, az apja is beszélt neki Kászoniról, titkos tanácskozásairól, amiket a tanyán lakó Bacskó Bandival folytat.

Jobb is, ha nem ér előbb haza, mint az apja. Látva, hogy egyedül jött, megijesztené az anyját. Csak délután kell hazaérnie. Ott állt meg tehát, a Kraszna hídjánál, figyelte a vizet és az utat, amely az erdőn át a tanya felé vezet.

Még az erdő hűvös illatára is emlékezett, a homokút két oldalára, ahogyan meredeken követi a keskeny út kanyargását. Az akácgyökerek kiállnak a meredek homokfalból, néhol a fák koronái összeérnek az út fölött – hűvös és titokzatos az erdő nyugalma, az út fölé a szellők is erőtlenül érnek már el. Az akácok közé a nyárfák hosszú sávjait ültették valamikor, körük pedig csillagfürtöt vetettek. A homokdombok hajlatai fölött megállt a levegő. Ugyanúgy fészkelte itt a délibáb a régi nagy meleg nyarak idején, mint a vadgalamb, a kakukk vagy a sárgarigó a nyárfákon.

A homokúton lassan bukácsolt a kocsi. Kristóf többször is megállt, mintha érezné, hogy valakinek jönnie kell az úton, valakivel találkoznia kell.

Keményebb, agyagosabb útra tért, elhagyott, gazzal benőtt vasúti sínen zökent át, amikor meglátta a tanya házait.

Megállt.

Az út mindkét oldalán derékig ért már a gabona, a hatalmas, zöldeskék gabonatóbla egészen a tanyaig húzódtott.

A gabonatóblában keskeny ösvény vezetett, a sínek felől taposták ki, úgy látszott, hogy az ösvény a síneken túl is folytatódik, egészen a falu alatt lehet vége. Aki a tanyára akar jönni, az ösvényen járva hosszú utat tud megtakarítani.

Fábián már újra indítani akart, amikor egy mozgó emberi fej bukkant fel a gabonatóblában, egyre közeledett. Fábián kiugrott a kocsiból, sietett elé.

Kászoni Béla jött az ösvényen, kezében bottal. Mindjárt közölte Fábiánnal, hogy a tanyára megy, „igen fontos dolgok elintézése végett...”

– Jól élek – folytatta már a kocsiban, közeledve a tanya felé. – Mostanában minden nap itt vagyok a tanyán. Úgy igyekszem, hogy kora délután érkezzek meg, estig így haza is érek. Korán fekszem, s mihelyt pirkad, már ott ülök az ablak előtt. A ház, amit a te nevedre íratott apád, kitart, amíg élek. Sosem hittem volna, hogy éppen az utolsó években lesz ilyen jó sorom.

– Csinálnia kellene valami mást is – csóválta a fejét Fábián. Hozzá szerette volna még tenni, hogy szórakozzon, nézzen televíziót, hallgasson rádiót, ne üljön minden este otthon, ne feküdjön le a tyúkokkal, s hogy nem muszáj korán felkelnie.

– Nincs annál nagyobb boldogság, mint az, hogy egyedül élhet az ember. Egyedül, bámészkodik, még körül-körül néz a világban, csudálatos dolog egyedül élni; annyszor meghányja-veti az ember a sorsát...

– És mire jut?

– Túlságosan lármás volt az életem – mondta ünnepélyesen Kászoni. – A helyett, hogy már egészen kicsi koromban, persze a mai eszemmel, jártam volna a tanyákat, a folyópartokat, elmentem volna a hegyekbe – nehogy azt hidd, nem kellett volna ehhez olyan nagy gazdagság, az ennivaló mindig kikerült volna... Azt tudom neked is mondani, hogy minél kisebb a kapcsolatod az emberi világ-

gal, annál nagyobb a szabadságod, mert csak ez az egyféle szabadság van, itt belül... – Kászoni a mellére szorította a kezét.

Fábián megállt, a kocsi kereke megcsúszott a hirtelen fékezésben.

– No, mit bámulsz? – élénkült fel Kászoni. – Hosszú éveknek, egy egész életnek kell elmúlnia, hogy rájöjjön az ember. Majd te is rájössz!

Fábián szórakozottan ütögette a kormányt. Talán elárulta magát a hirtelen fékezéssel. Ő is sokat gondolt már erre az egyféle szabadságra, az egyetlen lehetőségre, de sose hitte volna, hogy éppen az öreg fog beszélni róla, hogy éppen ő fogalmazza meg azt, aminek a világos felismeréséhez neki már nem volt elegendő bátorsága.

– Ez a baj, mindig azt hiszi az ember, hogy lemarad valamiről, hogy éppen arról marad le, amivel jobban megérthetné az életét, ami kitöltené az egymást követő napokat. Pedig a napok meg a hetek olyan közömbösek az ember iránt, mint az út menti fák, amelyeknek teljesen mindegy, hogy elmegyünk mellettük, vagy kikerüljük őket... Nincs ezen mit gondolkodni – legyintett Kászoni.

– Miért jön a tanyára? Valami miatt csak jön a tanyára! – jutott eszébe Fábiánnak. – Ha az egyedüllet, ahogyan mondta, a szabadságot nyújtja, akkor miért jön éppen...

– A bolondhoz? – vágott közbe Kászoni. – Bacskó Bandihoz?

Fábián várta a választ.

Az öreg mögött a végtelenbe vezetett az út, akár egy sötét csík, a hűvösség, a feketülő árnyékok megülték a homokút falát, a dombokon kanyarodó erdő mozdulatlanul várta a délutánt. Valahol a tanya mögött, a kis kápolnában éppen most kezdtek harangozni.

– Dél van – mondta Kászoni.

Fábián válaszolni akart, hogy „igen, igen, hallom én is, gyönyörű nyári dél van, olyan, mint gyermekkoromban, amikor a tanya mellett dolgoztam az apámmal, napraforgót kapáltam, meg friss vizet hordtam neki”, de mégsem mondott semmit, várta, hogy Kászoni a kérdésére válaszoljon. Miért is jár a bolondhoz?

– Ami Bacskó Bandit illeti, nála szabadabb ember nincs a környéken.

– Ezt tudom én is – rántotta fel a vállát Fábián. – A bolondok a világ legszabadabb polgárai. Ezt tudom.

– Nekem terveim vannak vele... nem is annyira bolond ő, mint ahogyan hiszik róla... – Kászoni halkán, de meggyőződéssel bizonygatta. – Bölcsebb, mint mi mindahányan. Bölcsebb, mert nem vesz tudomást a halálról, bölcsebb, mert nem vesz tudomást az Istenről, de én szeretném őt meggyőzni. Próbáljon meg hinni, úgy, ahogyan én, aztán jöjjön rá maga, egyes-egyedül, úgy, ahogyan én, hogy valóban nagyon messzire ment tőlünk az Isten... Amióta az első ember megszületett, elsietett tőlünk, mintha nem akarna megtalálni bennünket. De ezt ne nekem higgye el. Ő maga győződjön meg róla. Ezt szeretném.

Kis szünetet tartott, aztán folytatta:

– Rosszul mondtam neked. Most már ugyanazt tudja ő is, amit én, de emiatt nem lázadozik. Hogy elhagyott bennünket az Isten és elment tőlünk, belenyugszik, tudomásul veszi. Ez az ő nagy bölcsessége. Tanulhatunk tőle. És ő nem találja ki a maga külön isteneit. Nem áldoz érte egyetlen percet sem. Tudomásul

veszi, hogy a világ olyan, amilyen. Hogy fúj a szél, hogy nyár van, hogy a földnek az a dolga, hogy teremjen, hogy az egyik embernek dolgoznia kell, a másiknak meg nem, hogy reggel fel kell kelni és kisüt a nap, hogy este feljön a hold. Számára így egész a világ, őt kell irigyelnünk és csodálnunk – Kászoni nevetett, szelíden és megbocsátóan bámult a gabonatábla felé. – Mintha megsejtené, megsejtette volna: a világ ismétlődik, egyenletesen és megállíthatatlanul visszakerül mindig a kiindulóponthoz, a születéshez, hogy azután a maga természetes, igen, nagyon is természetes és indokolhatatlan közömbösségével – itt megállt, várt, figyelte Fábiánt – eljut a halálhoz. Ezért butaság arról beszélni, hogy az emberi nemzetség jövője, az emberek jövője így vagy úgy: de megváltozik... Csak ismétlődés van, a szerencsésebbnek jobban, a szerencsétlenekek meg rosszabbul ismétli meg magát a világ. És ez alól csak egyetlen kivétel, csak egyetlenegy kivételt ismernek...

– Bacskó Bandit! – vetette közbe Fábián.

– Igen. A bolondot, aki mégis a legbölcsebb közöttünk.

Fábián Kristóf megfordult. A tanya felől egy férfi közeledett.

– Ő az, ott jön. Már nagyon várhatott szegény – lelkendezett Kászoni.

Fábián ugyanolyannak látta a bolondot, mint bárki mást, mint a többi embert, akit ismert.

– Valami történt veled, hogy ennyire siet – aggódott Kászoni.

– Megöregedett – jegyezte meg Fábián.

– Meg. Mint előbb-utóbb mindnyájan – bólintott Kászoni.

– Lehetséges, hogy nem is bolond ez – mondta Fábián kételkedve.

– Lehetséges – hagyta rá Kászoni.

– Egyedül él a tanyán?

– Egyedül, nem is tudom.

– Tehát egyedül... – ingatta a fejét Fábián.

– Mint a legtöbb ember – mondta elgondolkodva Kászoni.

– Lehetne másképpen is? – fordult meg Fábián.

– No látod, ez az, amire nem tudok válaszolni. Az élet sokféle lehetőséget kínál, és az ember mégsem tud jól választani... Már csak ezért is szüksége lenne...

– Istenre – nézett fel Fábián.

– Ő rábírná jó választásra az embert. Kizárólag csak ő...

Bacskó Bandi már majdnem odaért a kocsához. Kászoninak integetett.

– Na jöjjön, jöjjön már! – sürgette.

*

Fábián szédült kissé. A Kászonival való beszélgetésben is megállhatott volna már az elején, általánosságokról, az otthoni eseményekről kellett volna beszélgetni vele. Igaz, nemrég járt itthon, az apja is nála volt még kora reggel, a városban, mégis inkább hazament volna, s nem ide a tanyára. Az apja reggeli – váratlan – szomorúsága, ahogy ilyen gyorsan otthagya – ezért is jött haza. Meg kellene tudni az okát, valamit csak megtud az anyjától. Az anyja elmondja majd. Addig nem megy vissza, nem mehet vissza, amíg nem tisztázódik a bizonytalanság oka. Megkeresi az elhallgatott, az elbújtatott okokat. Nem lesz könnyű, hiszen semmi

jelentős nem történik vele, a világ valóban olyan közömbös, ahogyan Kászoni mondja. És mégis: legalább három helyen szeretne lenni, a városi lakásában, a presszóban, Bettinél, s a szobájukban, az anyjával szemben ülni, semmiségekről beszélgetni vele, hallgatni a kettejük közös csendjét, aztán csak lassan, tapintatosan eljutni az apjáig, nagy szünetekkel, mert az anyja mozdulatait is érti, azt is, hogy miről számol be szívesen és miről nem, mit hallgat el, s mi az, amiről részletesen és szívesen beszél. Közben kinézne a fenyőfákra; a nyitott ajtón át behalatszik a hátsó udvarból a kakas kukorékolása. Az anyja megint hívná haza, dolgozzon a faluban, akármilyen könnyű munkát. Ha majd visszajön abból a külföldi országból, jöjjön haza. A szomszéd fia is elment, egy napig oda is volt, mert hogy parancsoltak neki a gyárban! Jól emlékezett, hányszor elmondta neki az anyja, egy napnál nem maradt tovább, mert küldték az öreg Jakab unokáját ide, oda, ő meg földhöz vágta a kalapját, bedobálta a táskájába a holmiját és hazajött, merthogy ő nem szereti, ha parancsolnak neki, nincs ő ehhez hozzászokva. Most meg itthon van, meg is hízott. Az az élet rendje, magyarázta az öreg Jakab unokája, hogy ott is haljon meg az ember, ahol született. Mégiscsak az a jó, ha az ember a saját maga ura. Most aztán meg itthon van, dolgozik a ház körül, van egy kis szőlő is. Itt is, meg ott is kap valami munkát, egy egész utcában ő ásta fel a kiskerteket, de azt mondja, hogy ilyen boldog még sosem volt. Lehet, hogy egyszer majd elvállal valami hosszabb ideig tartó munkát is, de egyáltalán nem biztos. Azt azért kiköti, hogy neki ne parancsoljanak, tud ő parancsolni magának. Erről beszél majd az anyja, ha hazamegy. Újra és újra elmondja, az öreg Jakab unokájának az esete lesz az érve, és lehet, hogy másról is szót ejt majd. Talán az apjáról. Talán valami másról. Talán kiderül az apja szomorúságának az oka is. Talán titkolnak előtte valamit. De mi titkuk lehet az ő szüleinek?

Ha valami történt volna, Kászoni biztosan említené.

*

Ott ment előtte Kászoni Béla, s mellette szorosán Bacskó Bandi. Egy fasorhoz értek, Bacskó Bandi kertje végénél álltak meg.

– Nem tudok aludni – mondta rekedten Kászoninak Bacskó Bandi.

Kászoni kérdően nézett rá.

– Amióta arról beszél nekem, rosszakat álmodok. És aludni sem tudok rendesen – erősítgette Bacskó Bandi.

Lelépett a keskeny kis árokba, lehajolt, kezével elkotorta a fűcsomókat: alattuk finomra ácsolt keresztet látott Fábián Kristóf.

Bacskó Bandi felemelte a keresztet.

– Látod – mutatta Kászoni Fábián Kristófnak –, íme, az emberiség legcsodálatosabb jelképe. A régi időkben, az isteneknek sok jelképet állítottak, mindegyik jelkép zárt, többnyire kerek formájú volt. A kereszténység megteremtette a maga jelképét. Nézd meg jól, ez a kereszt a világ minden tája felé nyitva van, minden irányba, láthatod, belefér a végtelen világ...

Kászoni megsimogatta a keresztet, aztán elfordult.

Fábián nem vett tudomást róla, hogy az öreg lezárta a beszélgetést, átlépett a keresztben és megállt Kászoni mellett.

– Mégis hisz Istenben?

– Igen. Mint most is. Vannak ilyen pillanataim. Felejtsük el... – állt mozdulatlanul Kászoni.

Fábián őt nézte, Kászoni pedig a botjára támaszkodva Bacskó Bandi házát.

Aztán, Fábián tekintetétől védve lehunyta a szemét. Kristófban élesen villant fel egy emlékkép.

– Emlékszik rá – kezdte –, vagy húsz évvel ezelőtt állt így a saját udvara közepén. Nagyon régen volt már.

– Régen volt – biccentett Kászoni.

– Egész éjjel az udvar közepén állt. Reggelre összeesett, aztán mégis tovább kellett állnia.

– Régen volt, nem akarok beszélni róla – Kászoni hangja megremegett.

Fábián akkor látta részegen az apját, és nemcsak az apját, de a többieket is a faluból, Gáspár Dánielt, Szabó Jánost... Régen volt, de mégis, ahogy Kászoni itt áll előtte, mintha most történe minden Bacskó Bandi kertje végében.

– Ne gondolj rá – hallotta Kászoni kérlelő hangját.

*

Az utcán dalolva vonultak a férfiak:

Egy a jelszónk, a tartós béke,

Állj be Kászoni a téeszcsébe!

Az asszonyok népviseletbe öltöztek, az utcasarkokon megálltak, összekapaszkodtak és énekeltek, de minden strófa végén Kászont akarták beállítani a téeszcsébe.

Valaki leitatta a férfiakat. Évek múltán is tanakodtak, hogy ki lehetett az.

A felpántlikázott szekér, amelyet részeg férfiak és táncoló asszonyok kísértek, befordult Kászoni portájára.

Kászoni már ott várta őket az udvar közepén.

Az asszonyok őt is körbetáncolták. A férfiak bambán, részegen ácsorogtak a szekér mellett.

Közben fekete autó fékezett a kapu előtt, két idegen férfi ugrott ki a kocsiból. Megállt mellettük Jeszenák is, az úthengeres.

Mindhárman elégedetten szemlélték a jókedvet.

Kászoni be akart menni az udvarról, amikor az egyik ismeretlen férfi ráordított:

– Nem mehet el! Ott fog állni egészen reggelig! Eddig te nyúztad őket, te szarházi, szemét! Most másképpen alakult a világ. Azoktól kapod vissza a sok rúgást, akiket megcsúfoltál!

Fábián Kristóf óvatos kíváncsisággal körbejárta a fekete kocsit, de aztán észrevette, hogy az apja már nem tud megállni a lábán, annyira berúgott, a ház végéhez botorkált és elvágódott. És támolyognak utána a többiek.

Hazaszaladt az anyjához.

Az anyja az öreg Jakabbal jött az apjáért. Nagy nehezen felcibálták a földről, Fábián Kristóf is segített. Az öreg Jakab és az anyja kétoldalról megkarolta a magatehetlent, és keservesen hazavonszolták.

Másnap reggel Kászoni még mindig ott állt az udvar közepén.

Később még egy szekér fordult az udvarra.

Ismeretlen emberek kihordták a házból a bútorokat, a padlásról a terményt, a konyhából az edényeket.

Kászoni Béla az udvar közepén állt és nézte.

Aztán térdre zuhant, előrebukott.

– Állj fel! – üvöltötte valaki.

Kászoni nem bírt felállni.

Belerúgtak.

Elcsúszott egészen a szekérig.

Belekapaszkodott a kerekbe, majd a lócsbe, és felállt.

Amikor elindultak a szekerek, elvágódott.

Fábián Kristóf, az öreg Jakab és Fábiánné ekkor már ott állt a kapuban és figyelte Kászoni Bélát: maradék erejével elvonszolta magát a ház végéig, az épen ébredező, kábult, elbárgyult arcú parasztok között a háttára fordult, kezét széttárta és bámulta az eget.

A nyögő, tápászkodó parasztok nem értették, hogy mi történt. Lassan talpra kínlódták magukat, átvágtak az úton vagy a kerten át indultak haza.

*

– Ne gondold rá – hallotta Kristóf újra Kászoni.

– Rendben van – intette.

Bacskó Bandi kicipelte a fasorból a keresztet.

– Az éjjel is rosszat álmodtam – csóválta a fejét. – Amióta Krisztusról beszél nekem, megzavarta a fejem.

– Mit álmodtál? – kérdezte Kászoni.

– Csak állt és nézett... – mesélte Bacskó Bandi. – Éjfél után megállt az ágyamnál és nézett. Mondtam neki, hogy én egy ember vagyok. Egy ember a tanyáról. Messziről jöhetett, mert fáradt volt nagyon. De engem nem ismert meg. Láttam, hogy nem ismeri az embereket, idegen voltam neki, láttam a szemén. Mondtam többször, hogy itt lakom a tanyán. Nem mindig laktam itt, de most itt élek. Krisztus sosem hallott az emberekről, nem hallott rólunk, nem emlékszik ránk... Kászoni úr megzavarta a fejemet. Ezt viszem és eltüzelem. Eltüzelem, mert éjszaka újra megjelenik.

– Mit akarsz? – nézte Kászoni.

– De hát mit akarnak maguk? – kérdezte Fábián is.

– Elmennin innen, ahogy már mondtam neked – fogta meg a karját Kászoni. – A puccsot. Kiderítenénk, hogy nem segítene nekünk az Isten, de nem hinnének nekünk az emberek sem. Kiadnám magamat prédikátornak, vagy ő – mutatott Bacskó Bandira.

– Na, ebből elég! – állította meg Fábián Kristóf. – Most szépen beül mellém a kocsiba és hazamegyünk.

Bacskó Bandi már messze járt tőlük. A keresztet a favágó tőke mellé támasztotta, majd az egymásra dobált száraz gallyak mellett megállt és vizelni kezdett.

Kászoni és Fábián Kristóf tekintete találkozott.

Kászoni kezdett el nevetni.

– Szóval puccsot akarnak. Be akarják bizonyítani, hogy Istenben nem hisz senki, de hogy ő maga sem létezik – Fábián Kristóf elgondolkodva nézte az öreget.

– Nem akarunk mi bebizonyítani semmit. Most már nem.

Bacskó Bandi megfordult, sokáig nézte a kert végében álló két alakot, majd lassan, kímérten levetette az ingét, összehajtogatta, a vállára csúsztatta, hogy majd erre vegye fel a keresztet. Nehezen mozdult meg, felemelte a kezét, mint-ha mondani akarna valamit Kászoninak vagy Fábiánnak, de aztán meggondolta magát. Megvakarta a fejét, megigazította a haját, majd az inget is a vállán, aztán lépett egyet oldalra, a hátát nekidöntötte a száraz gallykévéeknek.

Nagyra nőtt, hosszú farkú, vörös kakas állt meg előtte és élesen elkukorította megáll.

*

Fábián kilépett az út szélére, vagy tíz lépésre állhatott meg Kászonitól. A fák nem takarták előle a kilátást. A volt Ughy-tanya és a volt Kászoni-féle kisebb birtok határát kereste, jól emlékezett rá, hogy a két birtok találkozásánál, valamelyik magasabb dombon állt a fából ácsolt messzelátó. Azon túl már Perényi gróf birodalma húzódtott, oda már Fábián emlékezete szerint senki sem járt az ő falujából. Perényi gróf uradalma ma egy állami gazdaságé, már akkor is így volt, amikor idejárt kapálni az apjával a tanyára. Itt kapott egy kis sovány homokot Fábián András, amikor hazajött a hadifogságból.

A Kászoni-birtokról nem akart beszélni, de a messzelátóról szívesen megkérdezte volna: miért építették arra a magaslatra? Megfigyelni az ellenséget? Hiszen ebben a században egy tíz méter magas fatákolmány nem védhet meg semmilyen ellenségtől. Lehetséges, hogy Perényi gróf a Kászoni és az Ughy család támogatásával birtokai védelmére építette, hiszen erről a pontról valóban jól látható a környék, egészen a falvakig.

Azonban hiába kereste, már nem találta.

– Elhordták a messzelátót? – kiáltott oda Kászoninak.

– Már régen. Elégették. De jól is van így, mert lett valami haszna. Ha az idő eszi meg... Így legalább megmelegedett mellette valaki – tárta szét a karját Kászoni.

*

Fábián szeretett volna még többet tudni a messzelátóról. Azokban az években, amikor az apjával itt kapált, s ugyanúgy, mint most, valamire az Ughy-tanyán túl, a kis kápolnában elharangozták a delet, elindulhatott a kútra vízért, közben felmászott a kilátóba is, onnan integetett az apjának, onnan kiabált. Az apja felemelte a kapáját, valahol középen fogta a nyelét, kinyújtotta a karját, kicsit felfelé, és a másik kezével levéve a kalapját is, visszaintett neki. Ott fent összesűrűsödött a meleg, égette a talpát a sok-sok barnára aszalódott, egymásba illesztett gerenda. Távol némán és kiszolgáltatottan terült el a falu. A reformátusok temploma emelkedett a legmagasabbra, úgy látta, mintha a Kraszna felé dőlné, de csak a kápráztható, éles fény miatt látszott így. A katolikus templom

karcsúbb volt; az óriási tölgyek koronájából vakító fehéren – mint egy óriási nagy égő gyertya – akarta elérni az eget, ami ugyanolyan kék volt, mint most az erdők aljánál ringó nagy gabonatóbla. Leginkább mégis a csendet szerette a messzelátó gerendáin állva. A homokdombok között kanyargó hűvös szekérutakon nesztelenül távolodtak a lovas kocsik, a hangokat elnyelték a lombok. Az akácok is elvirágoztak már, csak itt-ott, ahol nem perzselte annyira a nap tüze a fákat, árválkodott néhány fehér fűrt, zümmögtek a vadméhek, a kakukkok hangja az erdők mélyéről kúszott fel a messzelátóig. A természet a kora délutáni nyárban simogatóvá és bensőségesse tette a létezés máskor érzett idegenségét, megmagyarázhatatlanságát. Biztonságosnak és könnyűnek érezte ezeket a napokat. Az apja ott dolgozott előtte, két kisebb domb után az övéké következett. Az apja a napraforgót kapálta, hajladozott a dereka, minden új napraforgótónél megismétlődtek a mozdulatok, nem túl mélyen körülvágja a földet, kicsit felmozgatja a gyökereknél, ezt apró, kicsi mozdulatokkal végzi, majd nagyobb ívű kapalendítésekkel új földet dobál a növény tövéhez. Kemény munka, különösen a kora délutáni forróságban, de a napraforgó jól megfizet majd, mondogatta az apja. Lesz olaj, kevés zsír marad úgyszólván. El kell vinni a zsírt a boltba, nem adnak érte semmit, amióta ez az új törvény van, ez a beszoigáltatás. Érdemes foglalkozni a napraforgóval. Még egy kis olajpogácsa is lesz majd a disznónak. Hiszen, ha ez a beszoigáltató ember, ez a Jeszenák nem lenne olyan szigorú, és szemet hunyna afölött, hogy bélzsírt adnak le az asszonyok! De nem, ez a Jeszenák nem, ez megszagolja, megvizsgálja, összemaszatolja magát, de kideríti, hogy bélzsír van a kannában, és akkor visszaküldi. Muszáj vinni a drága jó zsírt, még három hold után is, meg egy-két disznó után is, be kell vinni az államnak. Jeszenák pontos ember. Így hát érdemes a napraforgót kapálni, nem lesz sok, a homok sem a legjobb, de még mindig jobb napraforgót, mint krumpelit vetni. Az még ki sem kelne, még annyit sem hozna, mint amennyit elvet az ember fia. Ezért kell hát pontosan, lelkiismeretesen, igazán lélekkel megkapálni a napraforgót évente háromszor is, mondogatta az apja, s a fiú igyekezett is jól kapálni. Délelőtt még bírta is, de ahogy harangozni kezdtek a kápolnában, ment a fasorhoz a korszóért, hogy friss vizet hozzon a messzelátó mellől. Ez az ő munkája volt, a friss, éles, jéghideg vizet ő hozta el a kútról. De előtte felmászott a messzelátóra, hogy az apjának integessen, hogy igen, ő az, ott van, figyeljen ide, ő felülről és jó messzire ellát, a forróság égeti az arcát, ellát egészen a Krasznáig. Arra párás a látóhatár, de egyébként olyan itt a nyugalom, akár a holdon vagy a messzi csillagokban, amiket esténként figyelhetett meg, amikor hazaindultak a tanyáról, és nem látszott már a messzelátó sem, mert beleveszett a mögötte sötétlő erdő koszorújába. Előfordult, hogy egész úton meg se szólaltak, s ahogy közeledtek a házukhoz, az apja odaadta a kapát a fiának, és dudvát szedett az ölébe, hogy másnap reggel majd odalökhesse a disznók elé. Ha hazaért, leült a tornácra, kinyújtotta a lábát, rágyújtott, az udvart bámulta, s ilyenkor mindig azon töprengett, hogy el kellene mennie valahová dolgozni, mert abból a három hold földből, amit kapott, nem tudnak megélni. Valami állandó munka kellene. Aztán elmondta azt is, hogy nem erre számított, amikor a háborúból hazajött, nem tudta megmondani, hogy miért, de nem erre számított. Az eszébe sem ju-

tott, hogy belépjen a téeszbe, hús tagja, ha volt a termelőszövetkezetnek, és éppen azok léptek be, akik annak előtte, a reakciós világban sem szerettek dolgozni. Nem lépett be Gáspár Dániel, Szabó János és Kristin Máté sem. A belépők első munkája éppen az volt, hogy széthordták Ughy uraság minden ingóságát, loptak éjszaka és nappal, és nem mert szólni senki sem. Pedig mindenki beszélt erről, de olyan csendben volt a falu, akár az éjszakai temetők. A tanyát, azt igen, a sovány homokot mégis szerette. Az apja délutánonként már nem hagyta dolgozni, kétszer is elküldte friss vízért, és úgy intézte, hogy délutánra is maradjon még egy kis enivaló, hogy legyen ürügy a pihenésre. Nekidöntötte a hátát a fa törzsének és gyönyörködött a frissen kapált napraforgóban, „na látod, most lenne jó egy kis eső, kapálás után, már így is, szemlátomást nő minden...”, aztán lehunyta a szemét, izzadt tenyerét beletörölte a nadrágjába, szunyókált. Kristóf nem mozdult mellőle, figyelte, hogy az apja alvás közben is meg-megérintette ujjaival a földet, csak éppen... csak éppen a földhöz, azazhogy az élethez való ragaszkodás, amit megérezett és megértett a fiú is, sokkal erőtlenebb volt, mint az a tehetetlenség, ami szorongatta-fojtogatta az apját, bármennyire nem akart tudomást venni róla. Elég volt csak a szegényes kis földjére nézni, amelyen – lassan már harmadik éve – csak napraforgót vetettek. Egyszer ugyan tengerivel is próbálkoztak, de nem sikerült. Az apjának a napraforgóban volt minden bizodalma. Nézte a földjét, a határt, otthon meg késő estéig kinn állt a kapuban, hallgatta, hogy a kert alatt az árkokban fel-felbrekegnek a békák. Megvárta a feleségét, amíg hazajön a fiával a májusi ájtatosságról, kinyitotta a kiskaput, eldobta a cigarettáját. Bementek együtt a házba. Csendesek voltak az esték, mint amilyenek száz vagy kétszáz évvel ezelőtt lehettek, a falevelek friss illata, az esték hűvöse bezúdult a nyitott ablakon. A feje fölött a falon Jézus vagy talán maga az Isten nézett le rá a megsárgult keretből, kitarta a karját, körülötte fénylő karácsonyfák, a csendesség, a jóság, a boldogság paradicsomi tája, akár a templomban, a bejárat fölötti képen. Egyszer, éppen a hittanóra vége felé (furcsállotta, hogy egyedül jött csak a hittanórára, a többiek lassanként elmaradoztak), nézette a bejárat fölötti képet. Az otthonira emlékeztette. A pap ott ült vele szemben, éppen azt akarta elmondani, hogy a hittankönyvből mit tanuljon, aztán egyszer csak felugrott, idegesen járkált a padok között. A hittanórákat csak a templomban tarthatta meg, az iskolából kitiltották. Ezt is Jeszenák intézte, aki a beadásnál felügyelt, Kristóf hát nézte a bejárat fölötti képet, s egyszer csak belépett az apja a templomba. Levette a kalapját, lassan közeledett, megállt a pap előtt. Nagy sokára közölte csak, hogy hazaviszi a fiát, mert nem tanulhat tovább, ha hittanórára jár. Márpedig ő azt szeretné, ha tanulhatna. Paraszt már nem lehet, a parasztnak már vége, arra már nem építheti az ember a jövőjét. „Így hát, tisztelendő atyám, most azonnal haza kell vinnem a fiam.” És akkor megfogta az apja a kezét, lassan kísért vele a templomból. A kertek alatt ballagtak haza, az apja markában szinte eltűnt a fiú keze. Az apa nagy sokára tette csak fel a kalapját. Már éppen befordultak a kertjükbe, amikor az anyja termett előttük. Nekiesett a férjének, csépelte, ütötte-verte a hátát, a karját. A férje szótlanul tűrte. „Csak az Istenben bízhattunk eddig is, ki fog vigyázni ránk, elpusztulunk, az Isten segítsége nélkül, halálunk után kivet a föld is magából, mi lesz a fiaddal?” –

sikoltozta az anyja, és ütötte a férjét, aki hátrált előle, „haza ne gyere!” kiáltotta. Fábián szóltanul állt, várta, hogy elinduljanak már, majd hazamegy ő is. Az aszszony imbolyogva megindult, maga után intve a fiát. Aztán meggondolta magát, halkan visszaszólt a férjének: „na gyere, mit állsz ott”. Szóltanul mentek végig a mezsgyén, nem veszekedtek tovább. Lassan elmúlt ez a délután is, anyja megvetette az ágyát. Lefekvés előtt megmosdatta, mint amikor Panyolára bicikliztek a fenyőkért. Kristóf kinézett az ablakon. Apja a fenyőket öntözte, anyja megtörölgette a falon függő Jézust, megigazította a fiú dunyháját. Jöttek és elmúltak a csendes, fenyőszagú nyári éjszakák, a hajnali gyaloglások a tanyára, a déli harangszó a kápolnában. A messzelátóról egyre ismerősebben bámulta a vidéket, egyetlen nap alatt többször is átélte, hogy az idő múlása miként telepszik arra a világra, amelyet ő megváltozhatatlannak hitt, s amelyről azt gondolta, hogy mindenáron, minden körülmények közt szeretnie kell. Benne lehet élni ebben a világban, akár a madarak, a fenyőfák az ablakuk alatt és a folyók a falun túl. A messzelátó még mindig ott tornyosult a magaslaton, az árnyékos úton lehűtötte meztelen lábát a homok, újra és újra elment vízért, a messzelátóról integetett, és közben múltak az évek. Most már nemcsak az ő földjükön nőtt napraforgó, de mindenütt a messzelátó körül. Rájött, hogy a napraforgóknak olyan a szaga, mint a mezei virágoknak, mint a templomkertben nőtt mezei rózsáknak. Itt, az erdő mellett, olyan volt a táj, mint egy kis sziget, csak a tenger morajlása hiányzott, hogy körülvegye a dombok közé szorult délibábot. A sziget elhúzódottnak volna akár a máramarosi hegyekig is... Csak a távoli, a meleg tengerek közepén lehet ilyen csendtől, halk moccanásoktól, elhaló reccsenésektől zsúfolt a világ. Az esteledő égboltról fátyolként ereszkedett le a sötétség, egyetlen fénypont nem gyulladt ki a földeken. A hold nagyon korán feljött, a messzelátó úgy posztolt az erőd szélén, mintha ezer éve, régi kihalt népek állították volna oda, hogy őrködjön a világ felett.

*

Kászoni és Fábián visszaindult a kocsihoz. Kászoni, még mindig az iménti jelenet hatása alatt, Bacskó Bandi álmát boncolgatta:

– Azt gondolom, hogy igaza volt a bolondnak. Az Isten számára az emberen kívül rengeteg fontos dolog lehet még. Egyáltalán nem biztos, hogy nélkülözhetetlenek vagyunk számára. Csak az egyik lehetőség vagyunk a kezében, titokzatos terveit bizonyosan segíthetjük, de ha nem élne ember a földön, akkor is megvalósíthatná őket.

– Hát teljesen mindegy, hogy létezik ember a földön, vagy nem létezik? – nézett rá kérdően Fábián.

– Nem tudom – tárta szét a karját Kászoni. – Ami az emberi történelmen kívül esik, nem tartozik ránk. Az emberen kívüli szándékokkal és elvont magyarázatokkal semmit sem tudunk kezdeni.

– De ha mégis tudomásul vesszük vagy esetleg feltételezzük, hogy nincs ránk szükség...

– Akkor eggyel több okunk van a kétségbeesésre. Az idő elmúlik felettünk anélkül, hogy bármit is megsejtenénk saját létezésünk okáról, a halál pedig csak

növeli helyzetünk hitványságát. Nézd csak – fényesedett meg Kászoni tekintete –, nemsokára kalászosodik a gabona. Nyugodalmas és néma a világ. A tanyán még úgy érzi magát az ember, mint elhagyott, messzi szigeteken...

Fábián megütközve kapta fel a fejét.

– Igen, azért járok ide... A falu sem az igazi már. Az emberek belehajszolják magukat olyasmikbe, aminek nem látják a végét. Nemhogy a másik emberrel, de még magukkal sem törődnek, a világ mai állása csak segít nekik ebben... Most azon töprengsz, hogy mi volt, amikor én voltam itt az egyik birtokos?

– Nem gondolok semmire – ráncolta a homlokát Fábián.

Az öreg nem vett tudomást a közbeszólásáról.

– Megmondom én neked!

– Csak ne mondjon semmit – csattant fel Fábián, és beindította a motort.

*

Otthon anyja kinyitotta a kaput, Kristóf behajtott az udvarra.

– Mi a baj, édesanyám? – szállt ki riadtan a kocsiból.

– Szerencse, hogy apád hazajött, hogy ilyen hamar hazajött... Lefeküdt, menj be hozzá gyorsan.

Az apja ott feküdt a heverőn az ablak mellett. Csak a cipőjét dobta le, ünneplő fekete ruhájában, fehér ingben kuporgott felhúzott lábbal, a falnak fordulva.

– Hazajött a fiad – állt meg mellette a felesége.

– Tudtam, hogy jönni fogsz – fordult vissza Fábián, görcsösen szorítva tenyerét a gyomrára.

– Hívni kellene orvost – aggodalmaskodott Fábiánné.

– Tudtam, hogy jönni fogsz – ismételte Fábián András, összeszorított fogakkal.

Kristóf rémülten kérdezte az anyját:

– Mi baja?

Nem kapott választ.

– Ülj le – intett az apja. – Jöttél utánam? – próbált mosolyogni.

– Jöttem – nyelt nagyot zavarában Kristóf.

– Na, semmi baj, elmúlt a fájásom – könnyebbült meg Fábián, és lassan felült a heverőn.

A hirtelen rohamtól azért még kábán bámult maga elé.

Amíg Fábiánné kiment vízért a férjének, Kristóf megkérdezte az apját:

– Mi történt, hogy ilyen hirtelen...?

– Nem tudom – Fábián András hangja fakó volt, szomorkás.

Kristóf odament az ablakhoz, rákönyökölt a párkányra. Csak a fejét fordította az apja felé, s hogy a fénytől védje a szemét, tenyerével tartott árnyékot magának.

– Jobban vagyok – sóhajtott az apja.

Lassan lefordult a heverőről, megigazította a ruháját. Kiment a verandára a kis kerek fali tükörhöz, ujjait végighúzta az arcán. Elgondolkodva bólogatott.

A felesége állt meg mögötte, várta, hogy visszaforduljon, a kezében ott volt a korsó víz.

– Egy kis bort hozzál – kérte Fábián András. – Iszol te is! – nézett a fiára. – Csak nem rohansz megint vissza?

Fábián Kristóf nem válaszolt.

– Nem kellene mégis orvost hívni? – törte meg a hirtelen támadt csendet kis idő után.

– Nem. Majd csak elmúlik a fájás. Addig élni fogok, amíg haza nem jösztek Olaszországból.

– Hogyan? – rémült el Kristóf.

– Az orvos ugyan nem mond semmit, meghalni sem szeretnék, hisz nem tudom, mi lesz veletek nélkülem, de tudom, ilyen fájdalmi csak a halálos betegnek lehetnek. Én tudom, mi a betegség. Mi a halál. Megjártam a frontot. Azt is tudom, hogy a halál ellen nem lehet orvosságot adni. Nincs rá orvosság.

Fábiánné letette a bort, a poharakat.

– Az éjszaka rosszat álmodtam nálad. Nem akartam ott meghalni, hogy még holtan kelljen visszacipelnetek a faluba. Nem aludtam...

– Lehet, hogy azért érezte magát rosszul – élénkült fel a fia.

– Lehet, nem tudtam aludni.

– Na látja. Feküdjön le gyorsan, aludja ki magát.

– Lefekszem – derült fel egy kissé az apja. – Le fogok feküdni, és kialszom magam. Gyöngébb is vagyok. Gyenge, érted?... – nyomta meg a szót.

– Értem – bólintott a fia.

Fábián András töltött a piros borból.

– Igyál te is velünk – kérte a feleségét Fábián.

Az asszony is odaült az asztalhoz.

Koccintottak.

Fábián András végigsimította a poharát. Nézegette, a pohárban megcsillant a bor, egy kicsit megütötte, aztán emelte csak a szájához. Lassan ivott, behunyta szemmel, a bal kezét is megemelte kissé, aztán erőltlenül ejtette vissza. Újra töltött, s közben a feleségét nézte.

– Ki érti ezt? Az ember nem szeretne meghalni, aztán mégis beadja a kulcsot. Akarata ellenére hal meg az ember... Hát.

– Hagyd már abba... – rimánkodott a felesége.

– Abbahagyom – hagyta rá, de aztán mégis folytatta.

– Látod, itt van ez a pohár, ha akarom, ide teszem az asztal sarkára, ha akarom leejtem a földre, ha akarom teletöltöm borral, de ha meg kell halni, mit tehetne az ember? Nem rakosgathatja... kénye-kedve szerint. Nem kerülhetem ki, senki sem kerülheti ki... Mindig azt hittem, hogy az én szegénységemnél nincsen nagyobb nyomorúság. De mégis van, hát hogyan lenne! – keserűen kacagott, gyorsan felhajtott még egy pohárral.

– Nem ennél valamit? – szólt reménykedően a felesége.

– Nem – rázta a fejét Fábián. – Ha eszem, rögtön előjön az az undok fájás a gyomromban.

A nagy ablakon át látták Kászoni fejét, lassan, kímérten lépegetett végig az udvaron.

Fábiánné kiment és behívta, leültette az asztalhoz, tiszta poharat tett elé.

Az öreg megköszönte a torkát, aztán kibökte:

– Kint voltunk a tanyán.

– Elhordták a messzelátót a dombról – mélázott el Kristóf.
– Nem volt rá szükség – mondta Fábián András.
– Nem – értett vele egyet Kászoni.
– Meg nincs is, aki felmásszon rá – tette hozzá Fábián András.
– Nincs, most már nincs – bólintott Kászoni.
– Még a madarak is elszoktak onnan, annyi már a gép, a traktor – folytatta Fábián András.
– Annyi – bólogatott rá Kászoni.
– Megismerte még a földjét? – szólt közbe az asszony.
– Nem nagyon – tűnődött el Kászoni.
– Sokat gondolkodtam a maga sorsán – nézte az asszony. – Elvették a földjét, de nem kellett volna úzni, meg mindenéből kiforgatni. A többi birtokos elment a faluból, maga ittmaradt... Adhattak volna pár hold földet, éppen annyit, amiből meg lehet élni. Így bizony. Ezt kellett volna csinálni.
– Ezt kellett volna csinálni – ismételte Fábián András.
– De már utána vagyunk – sóhajtott fel az asszony.
Fábián András újra töltött, Kászonival is koccintott. Fábián azonban már nem itta meg a magáét: felállt, bement a szobába.
– Én nem utazom el – fordult Kristóf az anyjához.
– Nyugodtan elutazhatsz – az anyja hangja nem remegett, de nem is nézett a fiára. – Az orvos sem tudott biztosat mondani. Nem hal meg az ember olyan könnyen.
– Csak az utazás miatt mondja – próbálta elkapni a pillantását a fia, s biztos volt benne, csakugyan így is van.
– Ha már beleöltél ennyi pénzt – sóhajtotta Fábiánné. – Apád még hosszú-hosszú évekig élélhet, hát hogyan, mit is beszélek. Ha holnap sem javul, beme-gyünk a kórházba. Rendbe hozzák, annyi embert rendbe hoznak a kórházban.
Fábián állt meg az ajtóban, még meghallotta a felesége utolsó szavait.
– Nyugodtan utazhatsz fiam – mondta halkan.
– Apád még fiatal ember – erősködött Kászoni is. – Fiatalon annyi mindent kibír az ember...
– Hát az vagyok még, fiatal. Kászoni úr, magához képest fiatal vagyok, az biz-tos – mosolyodott el keserűen Fábián András.
Kristóf felugrott az asztaltól.
– Hát maguk eddig még nem voltak a kórházban?
Az apja lehajtotta a fejét.
– De voltunk. Ott tartottak egy kis darabig, aztán meg hazaküldtek...
– És? – Kristóf nem értett semmit. Egyikről a másikra kapta a tekintetét. Nyil-vánvaló volt, hogy titkolnak előtte valamit.
– Hazaküldtek. Biztosan azért, mert egészséges vagyok.
Fábián András még mindig lehajtott fejjel állt az ajtóban.
– Hát akkor nincs semmi baj – veregette meg Kristóf karját kényszeredett ne-vetéssel Kászoni.
– Látod, hogy itt vagyok... Ha beteg lennék, akkor nem állnék itt veled szem-ben. Utazz csak el. Meg írsz is majd... Örülök fiam, hogy elutazol...

– Rendben van, ahogy gondolják – fordult ki Kristóf a verandáról.

*

Elsétált a hátsó udvarig. A kertben hosszan sorjáztak a gyümölcsfák. A baromfiudvaron tyúkok kapirgáltak a friss szalmában, s egy ugyanolyan nagyra nőtt kakas uralkodott itt is, mint a tanyán, Bacsó Bandi udvarán. A tyúkok elégedetten káráltak, az egyiknek a szemébe sütött a nap, kinyújtott nyakkal az égnek fordította a fejét, s mintha titokzatos hangokat hallgatna, nem mozdult, szélütötte állt tovább. A nyári délután csendjét furcsállhatta, aztán belekapott a földbe, és tovább billegett a kerítés mellé, a hűvösbe. Fábián Kristóf szívesen lement volna most a kertbe, hogy egészen biztosan egyedül legyen.

Az lenne talán a jó, ha minden úgy maradna, mint eddig volt: ha sodorná magával tovább a sok apró jelentéktelen esemény, értelmetlen készletelés, ami csak látszólag csábít kellemességekre; az lenne a jó, ha tovább úzná a kínzó menekülési ösztön egyik helyről a másikra. S közben újra meg újra átelné a felélénkítő kíváncsiság elfulladását, keresné az emlékezetre alig érdemes helyeket és embe-
reket... Talán így lenne jó élni továbbra is. De innen nem futamodhat meg. Itt kell maradnia, segíteni, figyelni, itt kellene maradnia az idők végezetéig az apjával, itt aludni a szomszéd szobában a szülei mellett, hetekig, éveket. Meg kellene próbálni. Ha szükség van rá, ha nincs, ezt kellene tenni.

*

– Megtennél nekem valamit? – riasztotta fel az apja hangja. – Nem akarom, hogy az anyád tudjon róla... Menj el Kristin Mátéhoz, mondd meg neki, hogy jöjjön el, még ma. Várd meg, és gyertek együtt.

– Mit akar Kristin Mátéval?

– Ne törődj vele. Hívd el. Menjél egy kicsit később. Anyád megy a templomba, azalatt gyertek, míg ő odavan – kérte az apja. – Vidd magaddal az öreget is – intett az udvaron közeledő Kászoni felé. – A falu végén épített magának szép nagy házat, megtaláljátok.

Amikor Kászoni meghallotta, hogy el akarják hívni Kristin Mátét, megpróbálta lebeszélni Fábián Kristófot. „Minek felbolygatni azokat a régi időket”, ilyenfélét motyogott, hümmögött, de Kristóf megérezte, hogy az apjának nagyon fontos ez a találkozás.

– Egyetlen haragosa apádnak – mondta nyomatékkal Kászoni.

– Nem baj. Megpróbálok elhívni – bizakodott Kristóf.

*

Korán ébredt a falu, mert Kristin Máté végigment az utcákon, s a géppiszto-lyából egy-egy sorozatot eresztett a levegőbe, így hívta az embereket a templom elé, a térre. A nap alig bukkant még fel a Kraszna mögött, a kerítések nyirkosan sötétlettek. Ősz volt már, a leghosszabb évszak ezen a vidéken. A parasztok csóválták a fejüket, hogy néha tavasztól télre is őszi időjárás uralkodik, pedig az lenne a helyénvaló, hogy nyáron nyár legyen, s az ősz csak akkor mutatkozzék, amikor annak – a maga kialakult rendje szerint – eljön az ideje. „Decemberben csak hadd fújjanak a hideg szelek, kell az ember bőrének, meg kellene a nagy

havak is. Így éltek őseink is. Minek kell felborítani azt, ami örökké egyformán volt.” Erre az őszre mégsem panaszkodhattak az emberek. A rossz kövesútra felhordták a szekerek a sarat, az árkok megteltek vízzel. Az utcákra szabadult libák a szárnyukat próbálgatták (néhány liba ereszmagasságig tudott felrepülni), aztán lehuppantak az árokba, és a szekerekről lepotyogott cukorrépat tépdesték egészen a korai sürvedésig, amikor beterelték őket az udvarokra.

Ott álldogáltak már sokan a téren. Kristin Máté piros-fehér-zöld karszalagot húzott fel a karjára, és a géppisztolyt a vállára vetve várakozott.

– Menjen el valaki Jeszenákért! – kiáltotta. – Jobb, ha ő jön el, mintha én mennék érte!

Aztán odaállt az emberek elé.

– Na, most figyeljete! Gyertek utánam! – rikoltotta.

Belépett az iskolaigazgató kapuján, az ajtónál illedelmesen kopogott. Az igazgató pizsamában nyitott ajtót.

– Igazgató úr! Ha lenne szíves velem jönni...

– De hova, kérem? – hápogta az igazgató.

– Most már nem kell félni... Elmúlt az a világ. Jön szépen, felöltözik, és jön utánam. Mindig csak utánam. Jönnie kell – emelte fel a hangját Kristin –, most azonnal!

Megvárta, amíg az igazgató magára kapta a ruháját, aztán maga elé engedve a remegő öregembert, kiment.

– Hova visz kérem? Mit akar? – jajveszékelt az igazgató, de Kristin nem válaszolt.

Átmentek a téren, Kristin karjánál fogva maga előtt tolta az öregot. Becipelte a templomba, de a küszöbről visszaintett a téren állóknak:

– Jöjjenek!

Néhányan a templomajtóban várakoztak már, de sem ők, sem a kinn állók nem mozdultak.

Kristin az orgonához ültette az igazgatót, ő meg fújtatott.

– Játsszon! – reccsent rá az öregre. – Maga tud rajta! Na, gyerünk! – biztatta szelídebben, látva tétovázását.

Az orgona hangja kihallatszott a térre. Kis idő múlva abbamaradt az orgonálás, Kristin jelent meg az ajtóban.

– Jöjjön valaki fújtatni! – kiáltott.

Egy sovány parasztember megmozdult, lassan bement a templomba.

– Egész nap szólni fog az orgona! Éjfél! – rendelkezett Kristin Máté.

A templom előtt ott ácsorogtak az emberek. Semmi rosszat nem láttak abban, hogy eddig nem orgonálhattak a templomban, most meg igen. Kristin Máté elégedetten sétált oda hozzájuk.

– Emberek, jó lenne, ha nem csak egyedül lennék! Akinek fegyvere van, eldugott vadászpuskája, bármi, jöjjön hozzám. A járásnál várnak bennünket – nem folytatta tovább, mert meglátta a közeledő Jeszenákat.

Kristin Máté nevetett.

– Állj oda, a kerítés mellé! – ordított Jeszenákra.

A géppisztolyt lekapta a válláról.

Jeszenák nem mozdult. Biciklivel jött, ott tartotta maga mellett, mind a két kezével szorongatta a kormányt, szinte ráfagyott a keze a hideg vasra.

– Hallottad ezt a szót, hogy szabadság? Sza-bad-ság! – harsogta nevetve Kristin Máté. – Állj a kerítés mellé!

Jeszenák fel akart ugrani a biciklire, hogy elhajtson, de Kristin elkapta a karját.

– Hallod? Orgonálnak a templomban... – sziszegte az arcába hajolva.

– Hallom – szólalt meg végre Jeszenák.

– Nahát. Odaállsz a kerítés mellé – lökött rajta egyet Kristin. – Ötvenkettőben a falhoz állítottál, én meg a kerítés mellé állítlak. Kerítés vagy fal, mindegy! Dettó. Ugyanaz.

Jeszenák a kerítés elé állt.

– Mit akarsz? – nézett Kristin szemébe.

Az a karját felemelve körbefordult, fogait kivillantva nevetett.

– Bárki idejöhét. Nyakon lehet ütni, szájba lehet vágni, seggbe lehet rúgni, szembe lehet köpni, amit csak akarnak!

Hórihorgas, negyven év körüli férfi toppant ki a tömegből. Kristin mellé érve megtorpant, aztán előbbre lépett, leköpte Jeszenákot. Komótosan odament a biciklihez, először az első, majd a hátsó kereket taposta szét, az összevissza görbült ócskavas halmot felkapta, kétszer is a földhöz vágta, aztán behajította az árokba. Nagyot fújt, körülnézett, aztán elballagott a térről. A többiek nem nyúltak Jeszenákhoz, hiába uszította őket Kristin.

– Na jó, akkor most én jövök – babrálta Kristin vészt jóslóan a géppisztolyt. – Mi tetszene jobban? Felakaszalok egy póznára vagy agyonlőjelek? Mert ha én nem lövök, majd jönnek mások.

Fábián András félrehúzódva, cigarettáját meg-megszíva figyelte a géppisztolyával hadonászó Kristint. A lesunyt fejű, tétova emberek csoportjából akkor előmerészkedett az öreg Szabó János. Elejét akarta venni a lövöldözésnek, szólni akart, és közben bizonytalan mozdulattal a fegyver után nyúlt. Kristin vadul félrelökte Szabó Jánost, az öreg elvágódott, a feldühödött Kristin ráfogta a géppisztolyt.

– Agyonlövöm magát is! Ezt védi! – tajtékozott Jeszenákra mutatva.

Szabó János csak nem tágított. Keservesen feltápászkodott, közben magyarázni igyekezett Kristin Máténak, hogy „megásod a saját sírodat is, aki fegyvert használ, fegyver által vész el”, de csak azt érte el, hogy az őrzöngő őt is a kerítéshez akarta állítani.

– Menjen maga is, álljon mellé! – ordította.

Fábián András ekkor odaugrott mögé, lefogta a kezét, a géppisztoly nagyot koppant a földön. Kristin Máté hánytavetette magát, de nem tudott kiszabadulni Fábián szorításából.

– Nyugodjál meg! – ordította Fábián.

Szabó János felemelte a fegyvert, Jeszenák pedig kihasználva a kavardást, elfutott.

Kristinnek sikerült kitépnie magát Fábián vasmarkából. Szembefordult vele, meglökte.

– Nem félek! – ordította és ököllel Fábián arcába csapott.

Lihegve, összehúzott szemmel figyelte Fábiánt. Az végighúzta ujjait az arcán, lassan megkerülte az embereket, a kerítéshez lépett, kirántott belőle egy karót, azt szorongatva nézett farkasszemet Kristinnel.

– Nem akarlak látni! – sziszegte fenyegetően.

Az emberek Kristint győzködték, hogy jobban teszi, ha most szépen, csendben, békességben hazamegy. És Kristin hátrált, aztán eloldalgott. Szégyenkezve vissza-visszanézett, de hogy távolabb jutott, tettetett hányavetiséggel zsebre vágta a kezét, meg-megbicsaklón füttyörészett. Befordult a járdára. Megállt, várt egy kicsit, de látva, hogy senki sem törődik vele, fejlődgetva elindult haza.

*

A kiskapu fehér kilincse csattant egyet. A hátsó udvaron dolgozó Kristin Máté előjött a zajra. Megismerte Fábián András fiát és Kászoni Bélát. A vasvilával hirtelen nem tudott mit kezdeni, aztán várakozóan mindkét tenyerével rá-támaszkodott a nyél végére, úgy figyelte a két közeledőt.

– Jó napot, Kászoni úr! – köszöntötte az öreget, és kezét fogott Fábián Kristóffal is.

A hátsó udvaron vadonatúj, hosszú istálló, fehérre meszelt disznóól, kisebb raktárépületféle sorakozott egymás mellett.

– Látom, a lovaiddat eteted – mondta elismerően Kászoni.

– Igen – nézett körül büszkén Kristin Máté.

– Van, aki nyulakat tart vagy galambot, disznót, ő meg lovakat. Felneveli, eladja – magyarázta Kászoni Fábiánnak. – A legjobb üzlet mostanában a ló.

– Attól függ – jegyezte meg Kristin Máté. – Változó ez is, mint az időjárás.

Kristin még mindig a villa nyelére hajolva nézegette vendégeit, szerette volna már tudni, hogy minek köszönheti a látogatást. Mit akarhatnak tőle?

– Édesapám szeretné, ha eljönne – mondta halkán Fábián.

– Hozzátok? – ütődött meg Kristin. – De minek? Hiszen épp itt jön ő is – mutatott ki az útra.

Valóban Fábián András közeledett. Belépett a kiskapun, közben végigsiklott a tekintete a fehérre festett vaskerítésen.

– Úgy illik, hogy én jöjjek el – kezdte határozottan.

– Hát, akkor talán bemennénk hozzánk, itt mégsem beszélhetünk! – kapott észbe Kristin.

– Nem, nem – rázta a fejét Fábián András. – Csak azért jöttem, mert nem szeretném, ha harag lenne köztünk. Évek óta készültem már ezt megmondani.

– Harag? – gondolkodott el Kristin. – Köszöntünk, mindig is köszöntünk egymásnak.

– Igen – bólintott Fábián.

– Az a dolog, ötvenhatban... Régen volt már, azóta annyi baja volt az embernek – mondta lassan, a bizalmatlanság utolsó ellobbanásában Kristin.

– Igen... De börtönben is voltál – nézte Fábián András.

– Voltam – biccentett Kristin Máté.

– Több évig voltál – erősködött Fábián András.

– Több évig – hagyta helyben Kristin Máté.

– Bántottak?

– Kibírtam... – mondta halkán Kristin Máté.

Kis szünet után folytatta csak.

– De András, nem voltál hibás... sem Szabó János, sem más. Azóta se szól nekem senki, hogy mennyi lovat tartok, ilyesmi. A politika meg volt, ahogyan volt. Ha az igazságra vagy kíváncsi, még halás is lehetek neked. Meg aztán én mindig is köszöntem, mindig is köszöntem, ezt nem mondhatja senki...

– Ez igaz – erősítette meg Kászoni.

– És neked is! – fordult Kristin Fábíán Kristófhhoz. – Ha hazajöttél, ha meglátalak, mindig is köszöntem. Nem hordom én fenn az orromat.

– Csak nem akartam, hogy harag legyen közöttünk, azért jöttem el... – ismételte Fábíán András.

– Értem én, már hogyne érteném – szólt közbe gyorsan Kristin. Zavarában a villát forgatta a kezében. A felesége is megjelent a lakásuk ajtajában, integetett, hogy jöjjenek be, az udvaron mégsem álldogálhatnak!

– A lovaidat szeretném látni – indult meg Fábíán.

Leballagtak a hátsó udvarba, megálltak az istállóajtóban. Rágyújtottak, úgy bámulták a lovakat.

*

Már sötétedett, amikor hazaindultak. A kihalt, hosszú úton, az egyforma kétablakos, sátortetős téglaházak ablakaiból kiszűrődött a televízió kék derengése. Az utcai lámpákat még nem kapcsolták be. Vibráló ablakszemek szegélyezték az utat, és mutatták, hogy mégis van itt élet. A három férfi olyan tétován, olyan szorosan lépkedett egymás mellett, mintha ijedt kísértetek lennének egy kihalt faluban.

Egyetlen lelket sem láttak sehol.

Fábíán András megfordult. A túloldalon mély árok húzódott, az árkon túl platánsor. Mintha a föld alól dübörgött volna elő a végtelenül hosszú teherselelvény hatalmas mozdonya.

Fábíán András mellé húzódvá megállt Kászoni és a fiú is. A platánok mögött csattogtak el a kocsik, s közéjük szűrődött vissza először a csend. A falu valószínűtlen némasága a végtelen határra is rátelepedett.

Olyan volt ez a séta, mint egy álom, amelyben egymás után néz szembe az emberrel az élet megannyi jele, ami húzná, rángatná, kötné magához. Az ember szeretne eltávolodni, megszabadulni tőlük, ám nem sikerül, mert minduntalan felébred, s a valóságban az álombeli képek hideg tárgyilagossága, változtathatatlan jelenléte, magától értetődően, csupán mert vannak, mert léteznek, fogva tart, s rá kell jönnie, hogy a gyorsan felfedezett egyetlen esély a létezés kijátszására, az álom, az egyetlen emberhez méltó lázadás a létezés ellen, csak arra elég, hogy a keserű felismeréshez elvezessen, miközben a világ visszanyeri megszokott formáját. Az emberek hazamennek, becsukják maguk mögött a kaput, az ajtót, befüggönyözik az ablakokat, és lefekszenek.

Másnap Fábíán Kristóf arra ébredt, hogy a szülei mossák a kocsiját.

– Indulj vissza – nézett fel rá az apja, amikor kilépett az udvarra. – Koszos kocsival nem mehetsz külföldre.

Az öreg Kászoni is előjött a hátsó szobából, és igyekezett hasznossá tenni magát. Már útra készen állt a kapuban, amikor az anyja szólt neki.

– Még van annyi időd, menj el az öreggel, nézd meg a házat. Most már a te neveden van. Nézd meg, rendbe hoztuk – Fábián András is kilépett az udvarra. Úgy álltak, mint mindig. Az anyja előbbre, az apja mögötte, a fal mellett leeresztett karral. Szemükben csendes, belenyugvó szomorúsággal néztek a porfelhőt kavaró kocsi után.

*

– Akkor megnézik a szigetet, Torcellót – szólalt meg a kocsiban az öreg. – Mindenre jól emlékszem, a freskó Jézussal, az utolsó ítélet. A bejárattól, igen, a bejárattól balra van... Jó magasan... Sokat gondolok rá...

– Megnézzük.

– Kíváncsi vagyok, megvan-e még – gondolkodott el az öreg.

– Megvan – mosolyodott el Kristóf.

– Akkor jó – bólintott Kászoni.

Fábián megállt a templomnál. Kiszállt a kocsiból, bement a templomkertbe. A tölgyfákon zörögtek a levelek, himbálóztak az ágak. Hirtelen erős szél kerekedett. Körbejárta a tölgyfákat, a templomfal tövében húzódnó bokrok egymásba kapaszkodva remegtek. Idegennek és ismeretlennek tűnt a kert.

A templomkert előtti buszmegállóban szótlán emberek álldogáltak, a hirtelen támadt szélben megborzongva bámulták az utcát.

– Menjen haza, mindjárt esni fog! – ült vissza Fábián a kocsiba. – Mondja azt, hogy láttam a házat. Nagyon tetszett, igazán nagyon tetszett.

– Rendben van – dűnnyögte Kászoni, aztán kikászálódott a kocsiból, és kabátját összébb húzva elindult hazafelé.

7.

Vékony szárú, az aljuknál kifehéredett sűrű bokrok szegélyezték a kis csatornát. A gondolás alacsony termetű volt, zsebéből hátul egy üveg bor ágaskodott. Olcsó tornacipőben, a mindennapi, öröktől fogva tartó monotónia áldásos kábulatában, merev gerinccel, valamerre a végtelen semmibe bámulva, a keserűség és a tompa egykedvűség vonásaival borostás arcán, a vaporettoállomástól a katedrálisig siklatta gondoláját. A vaporetto megfordult mögöttük a torcellói megállóban, elindult Burano felé. A gondolában először még a távolodó motor pöfögését, aztán már csak a torcellói csendet hallhatták. Az öreg gondolás egy pillanatra abba hagyta az evezést, lehúzta a fejét, míg átjutottak a kis híd alatt, a gondola majdnem megállt. A gondoliere lassan kiegyenesedett. A híd valamerre a bozótos torcellói kertekbe vezetett, de a gondolából csak a fehéredő bokrok, a széles járda látszott. A tücskök ciripeltek, a katedrális tájékaról a vadgalambok rekedten burukkoltak a közeledő csónaknak. A vaporettoállomáson túl a lagúna aranyos párája lebegett, a motoros hajó azóta már bizonyosan kikötött Buranóban, csak délután jön majd visszafelé. A hátsó kis fedélzeten ülnek majd Velencébe menet is, mint ideúton. Elhúznak a temető mellett, kétoldalt a mesz-

szeségben megemelkednek a szigetek, a templomok tornya belekapaszkodik a kék égbe. A víz emeli, hintáztatja, remegteti mindazt, amit az ember pillantása befogni képes, irányítja legtitkosabb sejtéseit is, a létezés megszokott ritmusát át- szabja a folyamatos néma mozgás, s ha maga elé bámul az ember, azt hiheti, hogy a gondola a paradicsom felé úszik vele. A katedrális tornyában megszólal a harang; a víz fölé hajló bokrok megsimogatják, a gerincén fut végig, s valahol a halántékánál megáll egy fényes, nyugalmat sugárzó pont, az elmúlt világok il- latából és ragyogásából szótt piciny, tartózkodó jel, híradás: „Íme, itt vagyok, én vagyok a hang; a víz csengése, ha hozzám érnek; az ősi illat; a világ teremtését kísérő kiáltás, amit azóta magába gyűrt a föld és betakart a tenger, az első szél, amit minden élőnek hallania kell; s én vagyok a némaság és a csend is; így élt az ember, s erre fog emlékezni a világ megsemmisüléséig”. Aztán fellobban a fénylő kis pont, hogy az ember belekápázik egy pillanatra. A varázslat elmúlik. A gondola lassít, ki lehet szállni a füves partra. Hirtelen ér véget az örök idő- től fogva tartó utazás. Kerek füves tercskén sovány férfi siet át, fehérre meszelt ház falán óriási kereszt. A ház mögött kis foltokban árnyékos a víz, ösvények ve- zetnek a sziget minden irányába, japán akácok, fenyők, ciprusok – a katedrális közel a vízhez, közel az éghez, falait megfakította a múltó idő s az egyedüllét.

A sziget egyetlen gondolása leül a katedrális tövébe, a bort az ölébe fekteti, behunyja a szemét, várja a következő vaporettót, amelyik majd Murano felől ér- kezik. Jól tudja az érkezés idejét, addig ott ül a katedrális árnyékában, alszik egy keveset, megissza a borát. Úgy hordja-viszi az embereket a sziget egyetlen ren- des csatornáján, hogy egyiknek sem néz a szemébe, de még csak egy szót sem szól hozzájuk. A vaporettó-állomásról csak a katedrálisig mehetnek, addig meg nincs miről beszélgetniük...

*

– Ülünk le az öreg mellé – mondta Mikó Fábiánnak a katedrális előtt megállva. Mögöttük ballagott Mikóné és Betti. Rekkenő volt a hőség, a két nő nem figyel- te, nem is hallotta Mikót, csak azt látták, hogy a férfiak leülnek a katedrális tövébe.

– Már az első napon akartam mondani – kezdte Mikó –, még amikor megér- keztünk, az első este... Most is azt hiszem, hogy ez lett volna helyes. Meg kellett volna mondanom. Mi ma este már elutazunk, tovább megyünk... Elnézést ké- rünk – Mikó már majdnem suttogott –, hazudtunk nektek...

– Nekünk? – ütődött meg Fábián.

– Igen. Azt mondtuk mindenütt, a munkahelyünkön is, hogy együtt utazzuk be Olaszországot, de ezt csak mondtuk... Közben eladtuk a házat, a kocsit. Min- dent, amit pénzzé lehetett tenni...

Fábiánnak szemébe sütött a nap. A fejét nekitámasztotta a téglafalnak, kezét a homlokához emelte, s így figyelte Mikót. Egy pillanatig elgondolkodtatta, amit hal- lott, de aztán nem törődött vele. Végül is Mikóék dolga, azt csinálnak, amit akarnak.

– Mi már nem megyünk vissza Magyarországra – mondta Mikó, közben a földről felvett egy kavicsot, rakta egyik tenyeréből a másikba, aztán feldobta, el- kapta, forgatta, nézegette.

– Nem mondasz semmit? – nézett végül szorongva Fábiánra.

Mikónak kis bajusza volt, sovány, hosszúkás arca. Talán azt szerette volna, ha Fábián lebeszélné vagy megkérdezi, hova mennek, merre mennek. Bár palástolta határozatlanságát, érezte, hogy a Fábiánnal való együttlét az utolsó alkalom, hogy ő maga is újra végiggondolja döntését.

– Élnek itt rokonaitok? – kérdezte Fábián, hogy a csendet megszakítsa.

– Élnek. De nem megyek hozzájuk. Nem szeretem őket.

– Értem – bólintott rá Fábián.

– Egy barátom Ausztráliában él... – kezdte a mondatot Mikó, de aztán nem folytatta.

A felesége ült le mellé, Betti meg Fábiánhoz húzódott.

– Megmondtad? – kérdezte Mikóné.

Mikó Fábiánhoz fordult:

– Évának talán könnyebben lesz helye, mint nekem, én meg pályát változtatok, ha másképpen nem megy...

– A barátod segít majd – mondta Fábián.

– Éva egy klinikán fog dolgozni... Én pedig mindig is szerettem fejest ugrani az ismeretlenbe, kivéve az utolsó pár évet... Mindenki nyüzögött, tervezett, robbogott körülöttem, én meg csak azt láttam, hogy nincs rám szükség...

– Hagyjuk – szólt közbe Fábián.

– Miért? – kérdezte Betti.

– Hagyjuk – intette le Bettit is Fábián.

– Jól van, ahogy gondolod – válaszolt tétován Mikó.

Csalódottan néztek Fábiánra. A természetes az lenne – ezt gondolták mind a hárman –, ha most mégiscsak Mikóék elhatározásáról beszélnének. A Mikó házaspár sem azt várta, hogy nagy, drámai jelenetekben vitassák meg kintmaradásukat. Amilyen titokban intézték otthon a disszidálás előkészítését, ugyanolyan titokban, felhajtás nélkül utaznak majd tovább. Mikóék mégis úgy gondolták a torcellói katedrális tövében, hogy sok mondanivalójuk van, talán nem is Fábiánnak és Bettinek, de az ő jelenlétük szükséges ahhoz, hogy hangosan érveljenek; mert amennyire el szeretnék fogadtatni Fábiánnak a kintmaradás jogosságát, még saját magukat is annyira meg kellene győzni döntésük helyességéről. Mikó egyébként még az utazás előtt úgy döntött, hogy nem szólnak senkinek sem, egyszerűen csak tovább utaznak. Majd csak itthon derül ki, hogy kint maradtak, hogy elmentek Ausztráliába vagy Amerikába...

Betti Évához fordult, halkán kérdezte.

– Minek mentek..., miért maradtok? – nem találta a szavakat. Tudta, hogy előbb-utóbb úgyis folytatni fogják a beszélgetést, megérezte a Mikó házaspáron a magyarzkodás kívánságát, segíteni is akart rajtuk.

– Miért? – kapott gyorsan a kérdésem a férfi. – Ahhoz, hogy jól megértsétek, jobban kellene ismernünk egymást... Így aztán nehezen tudom megmagyarázni. Panaszkodni sem tudnék senkire. Senki sem bántott, sem engem, sem Évát... Jó állásunk is volt, amit megígérték, megadták...

– Ő sem panaszkodott sosem, úgy emlékszem – mutatott Betti Fábiánra. – Igaz, mindig olyan érzésem volt, ha dolgozott, ha nem, hogy szabadságon van – elnevette magát. – Mintha állandóan szabadságon lenne...

– Nagyon pontosan mondod – bólintott egyetértően Mikó –, mert ez védekezés, ha tud róla az ember, ha nem. Az ember szervezete így védekezik: ami árthat, ami nap mint nap nyugtalanítja, az ellen védekezik az ember...

– Hagyjátok már abba – szólt közbe Fábián. – Azt hiszem, a ti magányügyetek, hogy mit csináltok... Kitűnő szakember vagy, a világ minden táján megélsz... – mondta tárgyilagosan.

– Világéletében kitűnő tanuló volt – szólt közbe Mikóné. – Csak eminens tudott lenni.

– Ez most nem tartozik ide – állította meg Mikó a feleségét. – A fizetésemet is sokan irigyelték, mindig is bántott, már ne haragudj, hogy száz forinttal... igen, csak száz forinttal, de többet kaptam nálad is... Hogy miért? – gondolkodott el. – Nem tudom. Mert akárhogy is, de láttam, hogy mennyire hasonló a mi helyzetünk. Lassanként, fokozatosan kijebb és kijebb szorultunk. Nélkülünk zajlott az élet, és nélkülünk is minden jól ment. Fennakadás nélkül... Hát ez az.

– Mindig mondtam neked, hogy erőszakosabbnak kéne lenned – Mikó felesége szemrehányóan, igaza tudatában szólt közbe.

– Hagyd már abba! Mi a francnak jártatod a szádat?

Mikó várt, eldobta a kavicsot, de aztán újra felvett egy marékkal a földről. Dühösen villant a szeme a feleségére, majd az alvó gondoláson akadt meg a szeme.

– Nem panaszkodom én, éppen ellenkezőleg – nézte még mindig az öreget, aki kezében az üres üveggel a fal mellett lecsúszva szundított. A katedrális mögött pedig, a vízparton valaki kinyitotta a bokrok közé épített alkalmi deszkátakolmány ajtaját.

– Arra is gondoltam már, hogy nincs elég tehetségünk az élethez... Igen.

– Ez nem igaz – ellenkezett Éva, de a férfi nem hederített rá.

– Végtére is jobb beismerni, mint jól hangzó érvekkel mentetetőzni. Keresni, hogy ki a hibás. Elméleteket gyártani; félrevezetik az embert, kihasználják, becsapják. Szándékosan izolálják, ha valamit szeretne csinálni, leszerelik, könnyedén leszerelik. Először úgy tesznek, hogy jól van, csináld csak, aztán már az első pillanatban megakadályozzák... Ez így nem egészen igaz. Nagyon sok embert ismerek, aki elkezdett valamit, a mi intézetünkben is – fordult Fábiánhoz – ... aztán befejezte, ez az igazság...

– Amikor odakerültél, te is ugyanígy...

– Régen volt – szakította félbe a feleségét Mikó. – Mondom én, hogy nincs elég tehetségünk az élethez. Egyik napról a másikra elfogy az ambíció, megoldhatatlan, hogy miért, de elfogy. Aztán már csak éppen arra elég, hogy ide-oda lötyögjön az ember, hogy pillanatokra feloldja a magányosságát, úgy-ahogy összeszedi még magát, még utoljára, kapcsolódna, beépülne valahová, de már lemaradt, a munkáját tudják nélkülözni. Annyi embert állíthatnak a helyére, amennyit akarnak.

– De jó nektek... Ambíció, meg magányosság, meg tehetség – vágott közbe Betti.

– Mi van? – nézett rá csodálkozva Fábián.

Betti sírt. Nem törölte meg a szemét, nem mozdult, nem takarta el az arcát.

– És milyen az én életem? Kihordtam már annyi kávé a vendégeimnek, hogyha kiöntenék itt a kanálisba, megfeketedne tőle... Irigyellek benneteket. Nekem semmilyen tehetségem sincs. Még a magányossághoz sincs elég képességem. Az ambícióm pedig siralmas és nevetséges volt, lehet, hogy másképpen is lehetett volna élni, úgy, ahogyan ti. Elszalasztottam.

– Nem biztos, hogy így van – próbálta vigasztalni Mikó.

– Élhettem volna másképpen is – mondta tovább Betti. – Irigyellek benneteket... nagyon sajnálom – felállt és otthagya őket, odament szemben a fehér falhoz, a szobrokat, feliratokat böngészte, aztán elindult a templom mögé a keskeny kis ösvényen. A falmaradványokat benőtte a gaz. A sűrű, vad bokrokon túl, jól benn a víz közepén, széles hajóról hatalmas daru emelkedett ki. Valami gátat építettek. Betti nem ment tovább, megállt, itt érte utol Mikóné.

– Mit gondolsz, maradjunk? – fürkészte Betti arcát.

Betti sokáig gondolkodott, szembefordult az asszonnyal, csak azután válaszolt:

– Szereted a férjedet?

Éva várt, aztán hirtelen pukkanással, mintha egy pezsgősüveg dugóját rántották volna ki, kirobbant belőle a nevetés, ugrált, forgolódott maga körül.

– Komolyan kérdezel és komolyan is gondolod – hahotázta.

– Miért nevensz ki?

Éva a gyors elkomorulásától elbizonytalanodva elhallgatott. Tanácstalanul lépegetett a keskeny úton, arra gondolt, hogy Betti másképpen érti ugyanazokat a dolgokat, fogalmakat, mint ő. Az iménti nevetését felfoghatná megbocsátható cinizmusnak, amit nem kellene komolyan venni, s bár valóban nem tudna mit válaszolni arra, hogy szereti-e vagy sem a férjét, az bizonyos, hogy ő maga ilyen kérdést senkinek sem tenne fel.

– Megértem én a nosztalgiádat – szólalt meg Éva.

– Nézed a mi életünket és közben arra gondolsz, hogy mit hagytál ki... Hogy úgy is élhettél volna, ahogy mi...

Átfutott az agyán, hogy akár most is nevetethetne, és hogy jogosabban nevetethetne, mint az imént. Kis szünet után folytatta:

– Értelek én... Nem veszítettél semmit... – Éva töprengve, komolyan beszélt.

– Most arra akarsz megkérni, hogy beszéljük le a férjedet, ne maradjatok kinn? – szólt közbe Betti.

– Igen. Azt hiszem. Nem is tudom.

– Nem tudod? – kérdezte emeltebb hangon Betti.

– Az előbb még azt akartam, most már nem tudom..., mi lenne a jobb – nézte a vizet Mikóné.

– Kristóf nem avatkozik semmibe. Most már nem. Talán régebben, de most már nem. Meg aztán előbb-utóbb úgyis elmegy. Otthagyja a munkahelyét, hazamegy. Ez már majdnem biztos.

– Akkor ne szólj neki. Felejsük el, jó? – kérte csendesen Éva. – Mégis igaza volt a férjemnek, hogy egyformák, csak éppen az egyik bevallja, a másik nem...

– Őt már nem érdekli a munka, meg az, tudják-e pótolni vagy nem, felesleges vagy nem, becsapják vagy félrevezetik... – nézett el valahová a semmibe Betti.

– Hát akkor? – húzta fel a szemöldökét az asszony.

– Nem tudom megfogalmazni. Valami egészen más, jelentősebb dolog, azt gondolom. Egyszer beszélt nekem egy szigetről, nagyon régen, már nem emlékszem pontosan...

– No és? – érdeklődött Mikó felesége.

– Már nem emlékszem, sajnálom, de nem tudom elmondani, annyira szűkszávú, csak találgathatom... Egyszer mintha állandó bódulatban élne, nem akar semmiről sem tudomást szerezni, tolna, lökne el magától, ha bármiről beszélek. Máskor meg nagyon is, annyira figyel, mintha attól függne, attól a pillanattól a sorsa. Nem látok bele, sajnálom... – mosolyodott el szomorkásan Betti.

Az öreg gondolás elindult a kikötőből, nemsokára fel is bukkant újra. Fialat férfit és sovány nőt hozott magával, mind a ketten bementek a katedrálisba.

Fábián intett a két nőnek, követték a két idegent.

Azok már ott ültek az egyik padban, azt a freskót nézték elmerülten, amelyről – Fábián azonnal felismerte – Kászoninak is van egy képe. Íme, ez lenne hát a torcellói Krisztus, mosolyodott el, ezt őrizte a volt birtokos a padláson, ezt őrizi otthon. Lehetséges, hogy most is azt nézegeti; a véletlen hihetetlen és mégis mennyire természetes most. Ha valakitől hallaná, el sem hinné. Ilyenformán ez a véletlen a csoda egy formája, és éppen vele történt meg. A sokféleképpen jellemezhető csodának most a ridegségét, a keménységét érzékeli, mintha lesújtott volna rá. Bár tudta, hogy látni fog egy freskót, de hogy éppen azt, amelyről Kászoni azt a képet őrizi, eszébe sem jutott.

Most, hogy nem úgy van, ahogyan arra számított, s hogy a dolgok egymáshoz kapcsolódása ennyire összegubancolódott, a templomban hirtelen átmentette magát a létezés kevésbé ünnepélyes áramlásába, pár lépésre a freskótól, nevetni kezdett, s így próbálta egyre inkább elhitetni magával, hogy mindaz, amit bonyolultnak látott, valójában semmiség a milliószámra előforduló véletlenek sorában.

Elgondolkodott azon, hogy Jézus megjelenése az emberek között véletlenül, előre ki nem számítható időben, de bármikor történhetett, hiszen, amióta először gondolkodott el az ember a világról, hangoztatta, ismételte az Isten nevét, nem tudta megkerülni, nem tudott az Isten létezésének a feltételezése vagy elfogadása nélkül élni. Mindenekelőtt a hallgatásában és a halála előtti pillanataiban volt jelen. S ezen nem is kell csodálkozni, hiszen a nyomorúságot és a dicsőséget az ember megértette, a különféle magyarázatok időről időre kielégítették, ámbar a mulandóság alá vetett emberi élet okát nem találta meg, s az élet sok-sok percében azt a véletlen pillanatot várta, amikor megtalálja a választ a világban.

A torcellói katedrális falán kékben, szürkésbarnában, halványvörösben rajzolódik ki az Isten fiának képe. Túlságosan szomorú a tekintete, talán az ember számára ismeretlen akaratot rejteget, talán beismeri, hogy nem tud többet adni ő sem, mint amennyit az emberi képzelet nyújthat: a világ bűnösökből, kevésbé bűnösökből és jókból áll, a halálon túl és a halálon innen is, s amit a legfontosabb lenne megtudni, arról a freskó nem árul el semmit: a mulandóság árnyékában szorongó világhoz miképpen hűséges éppen ő, az Isten fia? Miféle hűség az Istené? Akarja-e vagy nem, hogy az emberek tudomást szerezzenek róla? Akar-

hatja-e Krisztus az emberi szenvedést? Lehetséges, hogy mindent a jövőbe rejt, immáron a teremtés óta, s az ember egyetlen feladata a várakozás: várakozni, várakozni.

A falon a pokol piros és fekete színeiben égnek a torcellói arcok. Az idegenek is a freskót nézik, lengyelül suttognak. A freskó szentjeit megvilágítja a fény, majd felhő vonul el a katedrális fölött, árnyék vetül a falra, aztán lassan kis fényfoltok villannak fel. Krisztus arca túlságosan is emberi, a szeménél és az ajkánál mintha felizzana a fal – ilyen megrendülten csak a hiábavalóságról tudó ember szemlélheti a rejtélyes világot, vagy éppen az, akinek tudomása van Isten titkos jeleiről és nyilvánvaló létezéséről. A katedrálisban megsűrűsödik a csend, a két lengyel letérdel a pad végénél. Keresztet vetnek, aztán kimennek. Az ajtó nyitva marad utánuk, kint süt a nap, vakító kékek a ciprusok a lagúna partján. A katedrális csendjében ott vibrál már a kinti világ összemorzsolódó, halk sustorgása. A két lengyel turista távozásával eloszlott a sok kétely is, kint a vizeken, a kis szigeteken zajlik az élet. Gyors motoros hajók szállítják a turistákat, kattognak a fényképezőgépek, jönnek a németek és a japánok, a hondurasiak és az argentinok.

*

Már az első napon elnézegették a Szent Márk tér szalonzenekarai előtt a táncoló homoszexuális lányokat, a Quadri kávéházban ebédelő hindukat. A gondolkodókötőben, a Szent Márk tér mögött sorba álltak az amerikaiak. Már befizettek a zenés gondolasétára, a Rialto felé indultak. A tangóharmonikás énekes úgy festett, mint egy otthoni terményfelvásárló, köszörülte a torkát, simogatta a haját. Mikor az első sétájukról hazamentek, még a szobában is ott vibrált bennük a város ellenállhatatlan nyüzsgése. Kinyitották az ablakot, csak a háztetőkre láttak. Szótlatlanul feküdtek le, aztán Fábián újra az ablakhoz állt. A vékony falon áthallatszott a Mikó házaspár szeretkezésének a zaja. Betti fektében kinyújtotta a lábát, a mennyezetet bámulta. Fábián megfordult, Betti – anélkül, hogy észrevette volna Fábián rátapadó tekintetét – először oldalra, majd hasra fordult, az ágy mellett lelógatta a karját. Fábián kiült az ablakba. Mikóék szeretkezése lázasabb lett, átforrósodott lihegésük hangja betöltötte Fábiánék szobáját. Aztán a háztetőktől lassan harangszó kúszott be az ablakon, egyre több helyről, egyre erősebben zúgott, telítődött a szikrázó velencei ég a súlyos, ünnepélyes harangszóval.

Valaki kopogott az ajtón, Mikó felesége állt ott, vékony, csak kezével összefogott bordó köpenyben.

– Mit néztek? – kérdezte Fábiánéktól.

– Semmit – vontta meg a vállát Fábián.

Mikóné beljebb jött. Az asztalon állt a kockacukros doboz.

– Kellene pár darab – mutatott a cukorra.

– Vegyél – intett Fábián.

Mikóné vett a cukorból és odalépett az ablakhoz. Szorosan megállt Fábián mellett, az arcuk majdnem összeért, az asszony combja Fábián térdéhez nyomódott. Az ágyon heverő Betti nem figyelt rájuk. Fábián megérintette az asz-

szony arcát, az asszony rákönyökölt az ablakpárkányra, úgy nézett vissza rá. Aztán a házak tetejét bámulta. A sokfelől érkező harangszó fokozatosan halkult el, és a szemben lévő házból tánczene szólt, olyasféle volt, mint amit Betti hallgatott a presszóban. Fábián elhúzódott az ablaktól, leült Betti mellé az ágyra. Mikóné elgondolkodva nézte őket, aztán lassan, mintha megijedt volna valamitől, még összébb húzta mellén a köpenyt, hogy felhúzódott a térde fölé, kis zsebkendőjével végigsimította arcát, megigazította a még mindig csapzott haját. Mélyet lélegzett, hogy egész teste belerázkódott, kifelé indult, csak az ajtóban szólalt meg.

– Érthetetlen – mondta az asszony.

– Miről beszélés? – nézett rá Fábián.

Az asszony nem válaszolt, köpenye nyakát szorongatta, tétován hintáztatta magát a sarkán, papucsá alatt kurtákat nyikordult a padló.

Fábián azt hitte, hogy kimegy a szobából, de nem mozdult. Lépett egyet hátra és a vállát a falnak támasztotta, leengedte a kezét maga mellett. Lassan elmúlt az iménti szédülése, és annyira összeszedte magát, hogy alig titkolt fölényességgel nézhetett szembe Fábiánnal és Bettivel, bár nem tehetett semmit már, mert az előbbi pillanatokban nagyon is elárulta magát. Érezte, ha nem akar neveltséges lenni, vállalnia kell előttük azokat a pillanatokat is, a majdnem összeomlást, a tétovaságnak és a kétségbeesés rohamának a pillanatát is, de hát most már elmúlt. Igaz, Fábián és Betti tekintete semmit sem változott, idegen, semleges vagy inkább sértően feledékeny, szórakozott arc az övék. Nemigen tudott pillantásuk egyetlen rezdüléséhez sem kapcsolódni. Az is lehet, hogy rossz pillanatban lépett be hozzájuk, de az is lehet, hogy nem kíváncsiak rá. Talán az sem volt helyes, hogy elmondták, ők tovább utaznak, valahol – még pontosan ők sem tudják, hogy hol – letelepszene majd. És még most sem döntöttek véglegesen...

– Ül le – mutatott a székre Betti.

– Nem... nem... – tiltakozott Éva. – Azt hittem, ha eljövünk otthonról, másképpen lesz. És semmi sem változott... Mintha itt is lenne valami a levegőben, ami csak a nyugtalanságomat fokozza... Otthon még múlt valahogyan az idő, de az itteni egyedülélettől nem tudok menekülni... Neveltséges dolog, nem igaz, ennyire hagytam magam lesüllyedni. Nem kerestem magamnak egy helyet, ahol megkapaszkodhattam volna. Hagytam magam becsapni; ha sok pénzem és sok munkám lesz, akkor már nem lehet baj, de minél inkább belelovaltam magam, annál rosszabb lett...

– Ül már le – biztatta újra Betti.

Éva mintha nem hallotta volna, várt egy kicsit, aztán folytatta:

– Talán nem ide kellett volna jönnünk... valamelyik másik országba. Meg kellett volna próbálni. Sokszor olyan kicsiségen múlik, hogy az ember megtalálja a helyét, hogy berendezkedjen. Ha csak pár napra is...

– Melyik országba mennél? – kérdezte Betti. – Én jól érzem itt magam... – tette hozzá.

– Most már nem érdekes... – horgasztotta le a fejét Éva, aztán kinyitotta az ajtót, halkán betette maga mögött és visszament a férjéhez.

*

Velence után Firenzébe, majd Sienába utaztak, Fábián úgy emlékezett, hogy terveik szerint Mikóék már az első napokat követően egyedül mennek tovább. Azt is mondták, hogy kint maradnak, de mégsem, mind a ketten utaztak velük tovább, anélkül, hogy megváltozott döntésükről magyarázatot adtak volna.

Fiesoléban aztán Mikó – miután körbejárta a régi etruszk színházat, végighordta tekintetét a kétezer éves romokon, a toszkánai dombokon, amelyek nemcsak Fiesolét, de Firenzét is körbevették – odaült Fábián mellé a csiszolt kőpadra.

– Nem kérdezted meg, hogy miért maradtunk még... – kezdte lassan.

Fábián nem válaszolt, Mikó kis szünet után folytatta:

– Szeretném hallani a véleményed. Szeretném tudni, mit gondolsz rólam, egyetértesz-e velünk vagy nem? Meg aztán – megállt egy kicsit –, amíg veletek vagyunk, mintha még otthon lennénk. Tudom, hogy butaság, de hát így gondoljuk... És Éva is kérte, hogy maradjunk még.

Betti állt meg előttük, készített róluk egy fényképet. Közömbös arccal néztek a gép lencséjébe. Fábiánnak a nap éppen a szemébe süített, megfordult a kőpadon, közben távolabb csúszott Mikótól.

– Gyáva ember vagy – fordult Mikó Fábiánhoz.

– Mert nem mondok semmit? – kérdezte vontatottan Fábián.

– Nem azért. Én nem is kérném, hogy gyere velünk. De lassan egy éve figyellek már az intézetben is...

– Az intézetről ne beszéljünk.

– Miért? – csattant fel Mikó. – Én azért megyek el, mert terveim vannak, mert szeretném összeszedni magam, kipróbálni a képességeimet. Én nem haragszom senkire, csak éppen nem volt szerencsém. Olyan munkahelyen dolgoztam, ahol belenéztem a mikroszkópba, feljegyeztem, amit láttam, újra belenéztem... Arra gondoltam, hogy a biológia a XXI. század tudománya lesz, de így bizonyosan nélkülülem...

– Másutt sem lett volna jobb... Kár erről beszélni. És különben is, volt idő, dolgozhattál volna a saját szakálladra... – szólalt meg végre Fábián.

– Ez igaz – mondta kis idő után Mikó. – De akkor is, mindig felháborított a közömbösséged. A semlegességed. Az egykedvűséged, ahogyan a legegyszerűbb munkát is szó nélkül vállaltad, és az az örökös hallgatásod. Most már mindegy, elmondhatod, hogyan jutottál ide!

– Összevissza beszélsz – állította meg Fábián.

– A hallgatásodról... Mondd meg, miért hallgattál... Igen. Mert gyáva vagy...

– Ha olyan egyszerű lenne a világ, ahogyan te képzeled..., hogy az egyik ember gyáva, a másik meg nem, hogy ki hallgat és ki nem, milyen a munkája és milyenek a képességei...

– Folytasd, csak folytasd – várt Mikó.

– Semmi, csak ezt akartam mondani.

– Ezt nem értem – állt fel a kőpadról felpaprikázva Mikó. – Mert azt hallottam, hogy otthagyd az intézetet te is, haza akarsz menni a szüleidhez. Tehát akkor mégiscsak fontosak az ember képességei, mégiscsak fontos, hogy mit csinál. A te hazameneteled ugyanaz, mint az én disszidálásom, sőt, ha nem haragszol,

megint csak a gyávaság, a hallgatásba burkolózó, nagyképű gyávaság. Igen, a nagyképű gyávaság! Erről van szó. Azt nem hiszem el, az nem magyarázat...

– Miről beszélsz? – vágott közbe Fábián.

– Azt nem hiszem el, az nem magyarázat, hogy a szüleid miatt mész haza. Valami oka csak van, lenni kell. Az egyedüllét sincs magától, a hallgatásnak is megvan az oka, hogy soha egy szót, egyetlen szót sem ejtettél ki a szádon, ami ellenkezés lett volna, a közömbösséged pedig...

– ... felháborította az egész intézetet – és Fábián felkacagott.

– Nem. Csak engem – fejezte be a mondatot Mikó.

Fábián is felállt, figyelte a két nőt, egészen távolról Fiesole valamikori falaitól most indultak vissza hozzájuk. Aztán megfordult, a fiesolei katedrális harangtornyán kereste a nagy kerek órát. Amikor bejöttek a romkertbe, jól megnézte, még emlékezett is az időre, de most nem látott semmit, csak a barnásszürke, tömör falat. „Az óra a csendes kis térre néz”, gondolta, „éppen a buszmegállóval szemben”.

A két nő már a színház lépcsőin igyekezett felfelé.

Mikó folytatta:

– Sok mindent végig kellene gondolni, meg kéne találni azt az első pillanatot, amikor a tehetetlenségünk kezdődött. De az is lehet, hogy csak mi látjuk így. Az, amit mi tehetetlenségnek látunk, az mások számára a mozgalmas élet...

– Lehet – hagyta rá Fábián, szerette volna már, hogy Mikó fejezze be a beszélgetést.

– Zűrzavart keresünk ott is, ahol pedig áttekinthető minden – folytatta Mikó. – És lehet, hogy igazad van, a hallgatással és a várakozással ugyanott tartanék, mint a kiabálással és elégedetlenséggel... Jó lenne tudni, mi a jobb... Abban is igazad van, hogy dolgozhattam volna a saját szakállamra, nem akadályozták volna meg, sőt, örültem volna neki. De én nem. Éppen csak annyi erő hiányzott, hogy elkezdjem. Nem kezdtem el. Majd holnap. Majd máskor, talán, ha valaki lök rajtam egyet. Nem tudom, lehet, akkor még éppen azért nem kezdtem volna el. És közben nem vettem észre, hogy fokozatosan egyedül maradtam, az egyedüllét természetes állapottá vált, az egyik nap a másik után, anélkül telt el...

– Mi jószerivel idegenek vagyunk, minek mondd el ezeket? – állította meg Fábián jéghidegen, szinte megvetően.

Betti és Mikóné már hallotta Mikó kitérülését, de a két férfi nem vette észre, hogy ott állnak mellettük.

– Miért keversz engem is bele...? Miért mondd úgy, mintha én is hasonlóképpen gondolkodnék, mint te? Miért gondolod, hogy én is ugyanazt tartom fontosnak, amit éppen te? Tudtommal alig ismerjük egymást... Nem érdekel, amit mondasz! Nem vagyok a barátod... Úgy alakult, hogy együtt jöttünk, de ezen kívül... – Fábián gyűlölködve nézte Mikót, aki megszegyenülten hebegett.

– Hogyan?

Fábián elutasítása még kíméletlenebbül csattant, mint az imént:

– Nem érdekel a nyavalyás életed! Ha csak azért akarsz disszidálni, amiket itt elmondtál, akkor a világot minden táján ugyanúgy fogod magad érezni, mint ott-

hon, vagy ha nem, akkor becsapod magad... Úgy lázadsz fel, mintha újságcikk-ből olvasnád hozzá az érveket! Meg az a véleményem, hogy túlságosan el vagy telve magaddal...

– Mint ahogyan te is – dühödött fel most már Mikó is. – Azért titokzatoskodsز annyit, hogy ezzel még jobban növeld a nagyságodat, amiről senki sem tud semmit. Igenis, senki sem tud semmit. Mondjam ki? Igenis kimondom, vedd tudomásul, hogy kutatónak is egy senki vagy! Azt a munkát bárki elvégezné, igenis, most már kimondom, mert úgysem látjuk többet egymást, jelentéktelen kutató vagy! Az utcáról bevisznek valakit, jobban dolgozna helyetted, ötletei lennének, figyelnének rá. Évek teltek el, de rád senki sem figyelt! Egyetlen egyszer sem! Teljesen mindegy volt, hogy ott ültél-e a mikroszkóp előtt a kutatóban, vagy a szomszédban, vagy bárhol...

– Igazságtalan vagy – szólt közbe a felesége. – Nekem ilyet sosem mondtál...

Talán Mikó is megbánta, hogy így elragadtatta magát. Nem válaszolt feleségének, elfordult tőlük, de ahhoz, hogy otthagyja mindhármukat, nem volt ereje. Arra számított, hogy Fábián tiltakozni fog, tovább vitatkoznak, és indulatos megállapításait tompíthatja.

– Hagyjátok a vitát, inkább sétáljatok egyet... – mutatott a színház felé Betti.

Senki sem figyelt rá. Kis idő múlva újra Mikó szólalt meg, de már sokkal nyugodtabban:

– Az előbb kicsit erős volt, amit mondtam, és éppen akkor idegesítettem fel magam, amikor már egészen mással kellene foglalkoznom. Nem tudom miért, szükségesnek tartottam, hogy megértsd a szándékunkat. Pedig most már teljesen mindegy, hogy ki mit ért meg és mit nem...

– Mondtam már, hogy idegenek vagyunk, semmi közünk egymáshoz. Sem a régebbi, sem a mostani életed nem érdekel – Fábián kíméletlenül, erőszakosan szakította félbe Mikót.

Mikó az arcához, majd a homlokához kapott, Fábián ismételt megalázó elutasítástól megrándult az arca. A szégyen végigfutott a testén, remegő ujjakkal simogatta az arcát, sírással küszködött. A fiesolei csendben az ujjai között kitóduló levegő adta az egyetlen hangot, a megtöretését, a megsemmisülését. Száját, ajkát, a szeme alját összegyúrte tétován mozgó tenyere. Lassan hátrált. A kőpad mellett a páfrányokra és az orchideákra, az alacsony pineákra zúdult az erős délelőtti fény. Mikó szerette volna, ha hirtelen besötétedik, hogy ne lássák meggyalázott tekintetét. Lassan visszaült a padra, „igen, igaza van, idegenek vagyunk, minnek is kellett beszélnem”, aztán mégiscsak összeszedte magát. Mintha semmi sem történt volna, felállt a padról, zsebre vágta a kezét és megállt Fábián előtt.

– Sosem kértelek rá, hogy magadról beszélj – Fábiánból csak úgy bugyogott a sértés, szinte megrészegült tőle. – Sem a magányosságod, sem a nyomorult életed nem érdekel!

– Most már hagyd abba! – szólt közbe Betti.

– Miről van szó, én nem értem, mi történt? Miért veszekedtek? – kérdezte Mikó felesége.

Egyikük sem válaszolt.

– Rendben van – mondta Mikó.

– Menj Ausztráliába vagy a francba, ahova akarsz.
– Aha – bólogatott Mikó, és már tudta, hogy meg fogja ütni Fábiánt. – Mitől, miért lettél ideges? Csak nem azért, mert abból, amit elmondtam, magadra ismertél?
– Micsoda?
– Igen, igen... – erősködött Mikó.
– Mondtam már, hogy menj a barátodhoz Ausztráliába...
Fábián otthagya őket, elindult a színház felső lépcsősora felé.
– Várjál csak. Mit mondtál? – lépett utána Mikó.
– Mehettek a feleségeddel együtt – nézett Fábián Évára.
Mikó ütött először, Fábián a vállához kapott, Mikó újra ütni akart, de Fábián elhajolt, az ütés megint a vállát érte. A lendülettől egymásnak estek, mind a ketten a földre zuhantak.
A két nő egymásba karolt, szótlánul és értetlenül nézték a verekedést.
Hol Mikó, hol Fábián került felülre.
Ügyetlenül, elkeseredetten karmolták, tépték egymást.
Mikó elszakította Fábián ingét, majd megfogta mind a két csuklóját és lökte lejjebb és lejjebb a színház lépcsősorai felé. Fábián oldalt lépett, teljes erővel berúgott Mikó lábába. Mikó felordított. A pad felé szaladt, felkapott egy nagy, kerek kődarabot.
Fábián megijedt, hátrált a ciprusok felé.
– Ne, ne, hagyd abba, mit akarsz? Mi az istent csinálsz? – Fábián rémülten hátrált tovább. Nem akarta elhinni, hogy Mikó hozzávágja a követ, hogy a verekedésük idáig fajulhat.
Mikó agyát elöntötte a vér.
Fábián a fenyőfa mögé ugrott, várta, hogy majd csak eldobja a követ, és itt az ágak megvédik.
Mikó ügyetlenül emelte föl dobásra a kezét. Éva odarohant hozzá és könyörgött neki, hogy hagyja abba! De Mikó nem törődött most senkivel, őrzöngött dühében.
Betti Évához szaladt, megfogta a karját, aztán egyszerre rázkódott meg a testük a sírástól. Összeborulva zokogtak.
Fábián nem bírta tovább, kiugrott a fenyőfa mögül. Mikó abban a pillanatban eldobta a követ.
Eltalálta Fábián hátát.
Fábián az éles fájdalomtól felordított, végigzuhant a fűvön. Sziszegve szorongatta, tapogatta a derekát.
– Teljesen hülye vagy – nyögte még mindig a földön.
Mikó nézte egy ideig, aztán odament a két nőhöz.
– Na gyerekek! – rántotta el Betti mellől a feleséget.
– Nem megyek – ellenkezett az asszony.
Mikó nem értette.
– Megyünk a szállodába! Pakolunk és megyünk! – ráncigálta a kijárat felé.
– Három év múlva, várjunk még, három év múlva, addig még annyi minden történhet... Három év múlva újra kapunk útlevelet – Éva könyörgött.
– Össze-vissza beszélsz! – cibálta ordítva Mikó.

– Már neki is mondtam – Éva zokogva intett Betti felé –, hogy az öcsém ötvenhatban kiment Argentínába. Meghalt. Nem tudunk róla...

– Argentínába... a hülye fejedet, a múltkor még azt mondtad, hogy Kanadába ment...

– Igen, először – kapott a magyarázkodás lehetőségén Éva, úgy gondolta, hogy ezzel időt nyerhet, addig meggondolja magát a férje –, először Kanadába ment, de aztán, még arról írt nekem is, meg a családnak is, írta, hogy Argentínába megy... Most meg semmi hír róla... – a kezét tördelte. – Meghalt, biztosan meghalt, az anyám minden éjjel megsiratja. Lehet, hogy éhen halt. Lehet, hogy valaki megölte, annyi éve semmit sem tudunk róla.

Kirántotta a karját férje szorításából, futott, amerre Fábián feküdt.

– Nem megyek! Nem akarom! A családom már így is semmi lett! Az anyám egyedül marad, ha én is elmegyek, nem marad senkije, nem bírom, nem megyek el! – sikoltozta, aztán lihegve megtorpant a fenyősor szélén.

Közben Fábián is feltápáskodott a földről. Lassan közelebb lépett, Éva mögött állt meg.

– Ezt ne csináld velem, mi az istennek zokogsz?! – dühöngött Mikó.

Megragadta a felesége vállát, nekilökte a fának. Mikóné eltakarta az arcát, félt, hogy megüti a férje.

– Nem, most nem ütsz meg! Most nem engedem! Védekezni fogok. Ha megütsz, én megölöm magam, hiába erőszakoskods... – Éva zihálva törölgette az arcát.

– Jól van, akkor maradsz – nézte végig Mikó és megfordult.

Bettivel találta magát szemközt, Betti éppen exponált, egészen közelről fényképezte a civakodást. Most csak a férfi arcát örökítette meg.

– Te mit csinálsz? – kérdezte fenyegetően Mikó.

– Semmit – Betti ijedten kapta magához a fényképezőgépet. – Semmit – rázta meg a fejét bizonytalanul.

Mikó sokáig állt így vele szemben, aztán otthagya. Az ókori színház legfelső lépcsőfokán megállt, kényszerítve magát nézte a vidéket. A hullámozó domboknak, a valamikori etruszk város romjainak a csendjében csak Fábián mozdult meg, szorosan Mikóné mögé lépett. Az asszony megrezdült, az arcuk majdnem összeért, ahogyan szembefordultak, megrándult a szája. Fábián figyelte, újra rá tört az az alattomos vonzalom, ami már elkapta egyszer a szállodai szobában Velencében, ez az egyszer nyilvánvaló, máskor meg titkosan kínzó, füledt, egész testét megremegtető kábulat. Igaz, egyetlen villanásnyi ideig tartott, aztán elmúlt. Az asszony szájának szöglete megvonaglott. Bizonyosan ugyanazt érezte, amit Fábián, érzelmeik pillanatnyi fellobbanását, majd a szégyennel vegyülő ürességet és nyomorúságot. Visszaszállt középük a szokásos idegenség. Mintha kötelességüknek érezték volna, hogy most azonnal utálják egymást – bár azt is tudták, nagyon jól tudta az asszony is, ha sokáig állnának így egymás mellett, ha egyedül lennének, kezdődne minden előlről, az alattomosan előbukkanó révületnek nem tudnának ellenállni...

– Pompás asszony vagy – súgta Fábián.

– Mit mondasz? – kérdezte az asszony, még megbicsakló hangon.

Nem válaszolt.

– Lefeküdnél velem? – kérdezte kis idő múlva az asszony és elnevette magát, miközben még a szemét törölgette. – Elég utálatos vagyok...

Most Fábián hallgatott el. A földet bámulta.

Mikó elindult a tér felé. A felesége észrevette és ment utána. Betti a fényképezőgéppel volt elfoglalva, de észrevette Évát. Letette maga mellé a padra a gépet, hagyta, hogy Éva megölelje.

– Úgy érzem, csak most jöttem el otthonról – Mikóné lehajtotta a fejét. – Jó volt veletek. Már nem mehetünk haza, eladtunk mindent, nem tudnánk hova menni – mondta, és Betti vállára borult. – Nem hittem volna, hogy ilyen nehéz lesz...

– Mit nyafogsz, gyere már! – kiáltott vissza durván a férje.

Fábián már csak azt látta, hogy az asszony utoléri Mikót, a harangtoronynál jobbra fordulnak, s olyan magától értetődően, olyan egyszerűen tűnnek el, mint ha egy otthoni futó találkozás után nyelné el őket az utca.

Leült Betti mellé, aki megvarrta az ingét. Már álltak fel, hogy indulnak vissza Firenzébe, amikor meglátták a lélekszakadva feléjük rohanó Mikónét.

– Csak azért futottam vissza, mert nem jött a busz... – lihegte. – Meg aztán tegnap telefonon beszélünk a barátunkkal, mindent előkészít, vár bennünket Ausztráliában... Csak azért mondtam, hogy ne sajnáljatok. Nem lesz semmi baj, megállunk a saját lábunkon...

– Nem sajnálunk benneteket – rázta meg a fejét Fábián.

Nem tudtak mit mondani egymásnak. Mikóné lassan megfordult, lapos sarkú vászoncipőjével rugdosta a kavicsokat, már nem volt ereje sem visszaneézni, sem felemelni a fejét. Lassan elindult a térre, a buszmegállóhoz.

– Te miért nem mentél velük? – kérdezte Bettit Fábián ellenségesen.

– Ugyanazt kérdezhetném én is – vágott vissza élesen Betti.

– Teljesen mindegy... Ausztráliában élni vagy másutt... – legyintett Fábián. – Ide sem kellett volna jönni.

– Indulhatsz haza. Én maradok. Elmegyek Rómába, Nápolyba, így terveztük. Én maradok még.

– Jól van, akkor visszaadom a pénzt. Amire már nincs szükségem – ajánlotta Fábián.

– Nem érdekel a pénz, de most elfogadom – mondta Betti.

Fábián szembefordult vele.

– Ne félj – húzta el a száját gúnyosan Betti. – Nem fogok eltévedni.

– A pénzt majd otthon megadom, ezt az utat is te fizetted ki, meg azután a régebbi tartozások... – tért vissza a pénzre Fábián.

– Ne beszéljünk róla...

– De igen...

– Én csak segítettem – fordult el Betti a férfitől. – De neked nem kell. Semmilyen segítség nem kell.

Fábián Kristóf várta, mozduljon meg Betti, álljon fel a padról, hogy visszamenjenek Firenzébe.

– Menjünk még el San Gimignano-ba, együtt – indítványozta Fábián. – Sokat hallottam róla, itt van, nincs messze, egy középkori város...

- Jobb, ha egyedül mész – mondta Betti meg sem fordulva.
- Rendben van – hagyta rá sértődötten Fábián.

*

Hosszan egymásba torlódó acélszürke sisakok a San Gimignanoi nagy román kori templom falán: a sisakok mögött szuronyerdő; alattuk pedig viselőik arca, olyan, mint az emberi történelem bármelyik csatájának résztvevőé. Lehetnének akár a XX. század katonái is, Sienai Barna freskóján a fémszínű, alul kiszélesedő sisakok akár a lövészárkokból is kimagasodhatnának. A freskón azonban eleven, áttörhetetlen és legyőzhetetlen falat alkotnak Jézus mögött, akinek révedező, ijedt, néma tekintetét a római cohorsok közelsége indokolhatja: hallgatni kell, tartani kell a titkot, mert a sisakos, legyőzhetetlen légió szelleme, a légiók uralta világ csak egyféle igazságot képes eltűnni. Csak azt, amit önmagához szabhat, amit önmagához mérhet, csak azt, amiben önmaga szellemét megerősítheti. Pedig látnia, tudnia kellene, hogy ahol embereket kényszeríthetnek hallgatásra, ott hatol a legmélyebbre az ember szelleme. A sisakos, lándzsás kor, az erőszak és az elnyomás világa önmagához, a világ jelenségeinek a tanulmányozásához vezeti a legkiválóbb férfiakat. Miképpen Jézust is, tudván, hogy egy időben, egyszerre az emberi szellem többféle áramlása járhatja át az életet, s amelyik a leggyengébbnek látszik, mert nem védik és támogatják a fegyveresek, arról hallgatni kell – hiszen, ha tudnák róla, a megsemmisítése már sokkal könnyebb, mintha ismeretlen lenne.

– Nézd meg, kardot szorongat – mutatott fel a freskóra Betti. – Jézus karddal, még ilyet nem is láttam. Olyan, mint egy katona, vagy egy hadvezér... Először ő a legyőzött, nézd meg, mindenütt, de amikor már győztes lesz, kardot fog a kezébe ő is...

Betti nem utazott se Rómába, se Nápolyba, ott maradt Sienában, Fábián Krisztofóval. Együtt jöttek San Gimignano-ba, mire kinyitották a katedrális, már körbejárták a várost, megcsodálták a tornyokat.

Fábián hosszas magyarázatba fogott arról, hogy szerinte miért is tehetett kardot Jézus kezébe a festő. Betti hallgatta egy ideig, aztán – mert sötétség borult a freskóra – a világítást szolgáló automatába már nem dobta be a fémpénzt, hanem belekarolt és arra kérte, hogy sétáljanak egyet. Sétáljanak San Gimignano környékén, amíg rájuk nem esteledik. Valahol majd felveszi őket a busz, majd csak találhatnak valamelyik faluban gyümölcsöt, vesznek bort, estig kibírják, hogy nem esznek. Azt szeretné, ha Sienában is cél nélkül sétálgatnának, ami az útjukba esik, azt megnézik, mert az igaz, hogy ebben az országban vannak a legszebb freskók, múzeumok, templomok, de ő mégis szeretne úgy elindulni, hogy ledobja a szandálját, legalább egy kis időre... Ha hazamennek, akkor is szívesen sétálna mezítláb, de ha Fábián nem akarja, akkor nem húzza le a cipőjét, csak sétáljanak...!

– Majd eljövünk még ide, hogy lássuk azt, amit most nem tudunk megnézni – fogta könnyörgőre a végén.

– Eljövünk? – kérdezte meglepetten Fábián.

– Három év múlva. Megbeszéltem a barátod feleségével, hogy majd itt fogunk találkozni... Ők is jönnek, mi is jövünk... – magyarázta kicsit büntudatosan Betti.

– Miből gondolod? – állt meg San Gimignano főterén Fábián.
– Nem tudom, nem is tudom – fordult el Betti, és elindult, hogy megnézzé a fekete borosüvegekkel zsúfolt kirakatot.

8.

Esteledett már, amikor Fábián András arra kérte a feleségét, hogy vigye ki az udvarra. A felesége lehordott tavaszi kabátot adott rá, a lábára zoknit húzott, s közben arra gondolt, hogy még nem telt le a három hónap. A főorvos azt mondta neki, kétszer is elismételte, hogy három hónapja van még. Fábiánné számolta a napokat, úgy gondolta, egy hónapig, legalább egy hónapig élnie kell még a férjének.

Az udvaron felélénkítette a friss levegő, a kiskertben, a keskeny kapu előtt hajladoztak a rózsák, az utcán teherautók dübörögtek el, a por szállingózott utánuk; Fábián András a bordó tavaszi kabát gallérját feljebb emelte a szájához, hogy ne kelljen belélegeznie a port, aztán lassan elindult a hátsó udvar felé. A barack- és szilvafák alatt megsűrűsödött a levegő, a közeledő este már teleszórt a sötét foltokkal az udvart. A hátsó udvar kerítésére könyökölt. A kukoricás fölött még felszikrázott a fény, az elvonuló délután utolsókat lobbant, halk, kurta moccanások nesze töltötte be az éjszakának induló világot. Fábián András megtörölte a szemét a kabát ujjával, felnézett. Az eperfán ott ültek már a tyúkok, fészkelődtek még, alváshoz készülődtek, de ő nem a tyúkokat figyelte. A fa koronájában valahol mintha egy tücsök ciripelt volna, bár a tücsök nem másznak az eperfára. Lépett is kettőt, hogy jobban az ágak közé lásson, aztán abbahagyta a keresgélést. Lassan visszaballagott, az udvar közepén megállt, a tücsök csak nem hagyta abba. Észrevette a feleségét, aki az előszobaajtóban várta. Fábián odament a kúthoz, megsimogatta a betongyűrű peremét, lassan sétált tovább, megállt a felesége előtt.

– Mi van veled? – kérdezte az asszony, látva, hogy férje a bő kabátujjával törlögeti az arcát.

– Semmi... – motyogta és belépett az előszobába.

*

Visszafeküdt.

Először csak egy kisebb nyilallás figyelmeztette; a testét már alig tudja mozditani, a kezében maradt még egy kis erő. Megszorította a lepedőt, boldog volt, engedelmeskedtek az ujjai. Gyúrte, tépte, szorította az ágat, aztán már nem tudta, hogy álmában-e vagy ébren, kiabálni kezdett. Kászoni nevét, a szomszédét, az ismerősökét, Szabó Jánosét és Gáspár Dánielét, mindazokét, akiket ismert, akikkel valaha találkozott és emlékezett a nevükre.

És akinek a nevét kiáltotta, jött, futott lélekszakadva egész a kapuig, némi-lyiknek kapa, kasza, balta volt a kezében, de a házba már nem tudtak bejönni. A kapu nem akart kinyílni, ott álltak, nem jöhettek tovább. Nem tudtak neki segíteni, pedig a halál már elindult a lábától, egyre nyomult feljebb és feljebb, már a derekába kapaszkodott. Most kellett volna az emberek, akik segíthetnének

neki, de nem jönnek, pedig ott van a kezükben a szerszám, nagyon jó szerszámok, erős, csillogó szerszámok, de nem jöhetnek.

Egyedül maradt. A nyilallás terebélyesedett a derekában, mintha egy pillanatra megállt volna, valaki hideg ruhát tekert a mellére, a hátára, biztosan a felesége, a fájás lassan tompult, de most felülről támadta meg az iszonyatos erő. Valami kibuggyant a száján, már alig kapott levegőt, nyelni sem tudott, de a karjában, a kezében maradt még egy kis erő. A lepedőt kicibálta maga alól, a feje fölé emelte, sírt, és ömlött a vér a száján. A lepedőt szét kell tépni. Utoljára még maradt annyi ereje, szétszakította, apró csíkokra tépte, valamilyen jel maradjon utána. A lepedő engedelmeskedett, üvöltve és hörögve szaggatta szét a vérfoltos lepedőt, senki sem segít neki, a fejére, a mellére, a földre hullik a sok fehér csík, és az emberek nem jönnek, a vér ömlik a nyakára, a mellére, senki sem segít, akiket hívott, ott ágaskodnak a kapuban, törnek be, a vállukat nekiszorítják, de nem mozdul meg a vasoszlop, és most látja csak, hogy a válluk egy arasznyira van a kaputól, valami visszarántja mindig a testüket, a földön, a lábuk alatt üvegcserepek gyűjtik össze a nap vagy a hold fényét, úgy világítanak, mint távoli ismeretlen égitestek, aztán elsötétedik a kapu tájéka. Messziről mozgó vakító pont közeledik, már nem lehet fokozni az ijedt arcú parasztok iménti némaságát. A vakító fényes pont egyre terebélyesebb, aztán jéghideg sötétség tekeredik a nyakára, mintha homokkal telítődne a szája, a torka, nedves, súlyos homokkal, aztán még utoljára kilöki magából azt is, az alvadt vér kígyóként kanyarog a mellén, forró vér, mintha habzó meleg tejben feküdne, mozgatja a fejét a párnán, tiltakozik, még mindig tiltakozik, még van egy kis ereje, annyit pontosan tud, hogy éjszaka van, a tücsök ott ciripelhet az eperfán, a kertben némán bújnak össze a kukoricaszárak, valahol a kert végében, a keskeny árokban az apja áll, aztán megjelenik az anyja is, mondja, ismétli a nevüket, de nem mozdulnak meg, mintha kitömött bábuk lennének, „apám”, suttogná, menne, lépne közelebb, míg megállás nélkül szól a tücsök, majd – talán leeshetett az eperfáról – elhallgat, a kert végében ott áll az apja és az anyja, „mi történt apám?”, azt hittem, hogy az Istenben élek, és most sehol sincs, majd lelöknek a nagy dombra engem is, mint a többiek, lelöknek és ott hagynak, mi történt? hova távozhatott az Isten?, váltakozik a sötétség és a fényesség, kénye-kedve szerint alakul a világ, már nem tehetek semmit, legalább a kezemet emelnétek fel, egyedül maradtam, csak a tücsök szólal meg néha... lassan szemetel kint az eső, amikor megszülettem, akkor lehetett ilyen az idő, nyár volt akkor is a tanyán... Annyi lepke nem táncolt a levegőben, sehol a világon, mint akkor a mi udvarunkon; a sok-sok fehér lepke, kisebbek-nagyobbak, ott rajzottak a tornác előtt, egyre több jött, egyre jobban megtelt az udvar, egészen felérték a fák koronájáig... Lángolt a nagy fehérség.

Valaki bezárta az ablakot.

Az eső halk cseperészése abbamaradt. A lepkéket elnyelte az éjszaka.

*

Fábián Kristóf kocsija befordult a faluba, a hosszú platánsor alatt kanyarodott az út. Egymás után maradtak el a házak, Kristinék új háza mögött a vasúton ugyanúgy, mint amikor az apjával meg Kászonival itt járt, közeledett a hosszú

teherszerelvény. Nemsokára elhagyta a katolikus meg a református templomot, már csak pár ház, már csak kettő, még egy, aztán ott az övéké.

Hirtelen állt meg, lassan körülnézett.

Sem az utcán, sem az udvaron nem látott senkit.

Sokáig várt, mielőtt bement volna, azt szerette volna, hogy valaki jöjjön vele szemben az udvaron.

Az utcai kiskapun kattant a zár.

A frissen homokozott udvart, hátrább a friss homokkupacokat egyetlen pillantással végigmérte.

Az előszobaajtó nyitva volt.

Az asztalt kivitték; székek, hosszú padok a fal mellett.

A szoba, ahol az apja feküdt, üresen állt. Itt lennie kell valakinek, gondolta. Az ablakhoz lépett, elhúzta a függönyt, az utcán ott állt a kocsija.

Hirtelen fordult meg; az ajtó mögött, alacsony széken ült az anyja. Kristóf megijedt, védekezően rebtent a keze. Az anyja most nézett fel, bizonytalanul ingott a feje, ujjai hegyével megigazította a haját a kendője alatt, majd, mintha elfelejtette volna, hogy ott áll előtte a fia, az üres szobára meredt. Közben nesztelenül belépett az előszobába Kászoni is, a székeket, a hosszú padokat kezdte el rendezgetni.

– Beszéljen anyám, mondjon valamit – guggolt Kristóf az anyja elé.

– Úgy üvöltött, hogy áthallatszott hozzám – válaszolt Fábiánné helyett Kászoni. – Rettenetes kínok között halt meg... Ha a halál már ennyire erőszakos, lehetne kíméletesebb is.

– Jó magas helyet keressetek neki – szólalt meg színtelen hangon az asszony. A férfi nem értette.

– A sírnak. Magas helyet keressetek, hogy ne folyjon rá a víz. Menjete a temetőbe. Intézzétek el, nemsokára mennek az emberek, hogy kiássák...

Már indultak, amikor Fábiánné utána szólt a fiának.

– Nem vagy éhes? Enned kellene valamit!

Felállt, az ajtóban megállt és várta a választ.

– Nem. Dehogyanis – rázta a fejét a fia.

Fábiánné kiment az udvarra, lassan vonszolta magát a konyha felé.

– Apád tegnap panaszkodott az Istenre – fordult vissza hirtelen.

– Mi történt? Mi történt? Nincs sehol, kiabálta, nincs sehol! Lehetséges, hogy hibázott valahol, hogy hibáztunk mindnyájan, nem tudok rájönni, hogy hol hibáztunk...

– Nem kellett volna ennyire szeretni az embereket – szólt közbe Kászoni.

– Nem? – nézett rá az asszony. – Nem értem – gondolkodott el.

– Kiszámíthatatlan és szeszélyes a gondviselő...

– Ne folytassa, hagyja csak – intette le az asszony az öreget.

Arra gondolt, hogy a másvilágon, lehet, már most is, az isteni gondoskodásban megnyugszik a férje. Nincs messze a temető, itt lesz a közelben, nem szakad meg a kapcsolatuk. Itt lesz majd, ha a beszédjét nem is, de a gondolatát megérti majd, az álmait meg a kívánságait is. Mindenről tudni fog ezután is. Még minden olyan, mintha semmi sem történt volna, még itt van, még nem tá-

volodott el teljesen, még itt van mellettünk. Nemsokára visszahozzák a kórházból, a szobában felravatalozzák, még itt lesz közöttünk, még látja az arcát, még mások is megnézhetik, még nem szakadt meg semmi. Csakhogy mégis felfoghatatlan. Az Isten segítsége kellene, hogy megértse: nélküle is változatlan a világ, és nélküle is tudnak élni...

– Hozzatok egy széket – kérte az asszony. – Vigyétek hátrább, ne üljek a ház elé, egy kicsit elgyengültem – támaszkodott a ház falának.

– Menjetez csak, megvárlak itt benneteket – sürgette a fiát, mikor kicsit összeszedte magát. – Ne felejtsetek el, hogy magasan legyen a sír. Apádnak mindig is nagy bánata volt, hogy az ő apját a temető szélére kellett eltemetni. Oda folyik az összes víz a dombról, állandóan azt mondta nekem, hogy az ő apját a sárba temették...

– Jól van – nyugtatta meg Kristóf az anyját. – Olyan helyet keresünk, amiben nem lesz hiba...

Fábián Kristóf és Kászoni beszállt a kocsiba és elindult a temetőbe. Útközben találkoztak a sírásókkal, lehettek tízen is. Mindegyik kezét fogott Fábiánnal, aztán Szabó János megilletődötten mondta:

– Jó magasra ástuk, ahogyan édesanyád kérte.

Fábián bólintott.

– Jó lenne, ha most bemennének hozzánk... – mondta ügyetlenül.

– Nem, most nem... Elég baja van anyádnak... – rázta a fejét Szabó János.

Fábián a kocsis hátsó üléséről egy táskát emelt ki, két üveg ital volt benne.

– Hát akkor ezt fogyasszák el – nyújtotta át sután Szabó Jánosnak.

Az emberek letették a szerszámaikat, Szabó János körbeadta a két üveget, mindenki húzott belőle.

– Jó ital – törölte meg a száját komótosan a keze fejével az egyikük.

– Városon ezt isszák – krárogott egy másik.

– Hagyjátok már – lépett előre az öreg Gáspár Dániel, Fábián nagyon jól ismerte, az apja mindig tisztelettel beszélt róla –, nincs annyi pezsgő a kocsmában, amennyit a parasztok el ne hordanának. Nem mondom, többnyire a cseresznye-pálinkát isszák sörrel, amíg a bor tart, az is lecsúszik, de isznak itt is mindenfélét, csak legyen belőle...

Nagyjából egyetértettek Gáspár Dániellel.

Amíg azt emberek ittak, Kászoni Béla elindult a temető felé. Visszaszólt Fábiánnak, hogy innen már gyalog megy, majd igyekezzen ő is utána. A fasor felé mutatott, a fákon túl már a temető szélső fejfái látszottak.

A sírásók ismét kezét szorították Fábián Kristóffal, vállukra vették szerszámaikat. Gáspár Dániel és Szabó János pár lépés után visszafordult.

– Majd mi elintézzük mindent, mondd meg anyádnak is – csendes volt a szavuk, várakozva néztek rá. – A halál nem kíméli a fiatalat se, apád még fiatal volt... Amikor Németországban dolgoztunk, annyi idős lehetett, mint amennyi most te vagy, ott meghalt a kocsmáros fia, az meg majdnem gyerek volt. Bántott minket... Majd megyünk mi is apád után, előbb vagy utóbb – intett Szabó János a fasoron túlra. – Mit tehetünk, megszülettünk, meghalunk – tódította Gáspár Dániel. – Én pedig már jó ideje figyelem a világot, arra rendezkedtem be, amióta

az eszemet tudom. Azt figyelem, hogy történhet-e az emberrel valamilyen fontos dolog...

Várták, hogy fejezze be a mondatot Gáspár Dániel.

– Azt hiszem, hogy nincs is módja rá...

– Hogyan? – nézett rá kérdően Fábián Kristóf.

– Ha én most eltaposok egy hangyát, nem tehet róla. Nincs módja rá, hogy válasszon, nincs semminemű választási lehetősége... Az embernek sincs. Sem a születésekor, sem a halálakor... – válaszolt gyorsan. – Te sokat tanultál, tudok róla, megérted, hogy ami fontos dolog, az kívül esik az emberen. De még ez a jó. Úgyis van annyi baja az emberi világnak, ha néha jut is kevés nyugalom, hamar vége annak is. Igaz, én nem panaszkodom, túléltem két háborút, mindenféle izgágaságot, ahogyan apád, én sem vettem részt semmiben, de élek... ne haragudj, hogy most erről beszélek. Nyomorult vagyok, de hát jól ismertem apádat, egyformák voltunk, ha különbözött is a természetünk, mi voltunk itt az utolsók. Az utolsó parasztok. A többi már nem az, ha mi is meghalunk, vége lesz...

– A faluban nincs több paraszt? – kérdezte csodálkozva Fábián Kristóf.

Gáspár Dániel sokára válaszolt:

– Nem tudom... – bizonytalanodott el.

Már a két idős ember is messze járt, de Fábián nem mozdult a kocsi mellől. Figyelte, ahogy letérnek az útról, az ásójuk éle villant meg utoljára, aztán eltűntek a fák mögött.

A temetőben a megásott sír mellett találta Kászoni Bélát.

Takárosan ásták ki a gödröt, a gyökereket, a csontdarabokat elhordták a temető szélére, megnyesték a bokrokat is körülötte, hogy tudjanak majd hol megállni a gyászolók, ha leengedik a koporsót.

A temető éppen annak a nagy gabonatóblának a szélén húzódott, amelynek egy másik távoli pontján már járt Fábián Kristóf, amikor Kászonival Bacskó Bandit látogatta meg.

Kászoni a gabonatóbla felé indult, Fábián követte.

Visszanézett a temetődombra, csak a sárgás, kissé elegyengetett két földkupacot látta. Ahogy közeledett a gabonatóblához, érezte, hogy a temető délelőtti tángoló csendjét az érett gabonaszálak surrogása, körkörös ringatózása, messziről, valahonnan a föld belsejéből eredő ősi dallam, a hosszú kalászok összeverődésének sajátos és megunhatatlan hangja váltotta fel.

Kászoni elindult a derékig érő gabonatóblában.

– Hova megy? – szólalt meg Fábián Kristóf.

Kászoni megfordult. Várta, hogy Fábián beérje.

– Mit akar? – nézett rá Fábián.

– Megnyugodhatsz – mondta fojtottan, eszelős tekintettel Kászoni. – Most a végére járhatsz, most a legalkalmasabb az idő, most jogod van a végére járni, igen, és nekem is jogom van hozzá...

– Miről beszél? – döbönt meg Fábián.

*

– Nézz oda, a domb mögött emelkednek a fejek... Egy, kettő, három, négy, öt... Nincsenek többen... Öten jönnek... Most te is azt fogod látni, amit én – Kászoni ideges volt, türelmetlen és elszánt. – Nagyon sajnálom, hogy nem én haltam meg. Hogy apádnak kellett meghalni ahhoz, hogy bekövetkezzen... De mindegy, igenis, mondom neked, hogy mindegy, az igazság kell az embernek. Az apád hamar meghalt, már kezdte megérteni, hogy mi is az élet. Aztán meghalt, de mi még itt vagyunk, és helyette is elvégezzük a munkát... Miért nézel úgy rám? Igenis kezdte megérteni, hogy milyen az élet. Fenyőfákat ültetett a háza elé, mert tudta, hogy mennyire esetlen és múlandó minden...

– Azért ültette? – Fábián nem hitte el Kászoni magyarázatát.

– Pontosan nem tudom, hogy miért ültette. Erről nem beszélt. Ez volt az ő titka. Hogy mi volt a hallgatása mögött? Jó lett volna tudni. Sokszor csinálnak olyasmit az emberek, amit az ember gyártotta fogalmakkal nem lehet kifejezni.

*

A gabonatáblában keskeny kis ösvények vezettek. Két kis párhuzamos, alig észrevehető, lábnyi széles ösvényen jött az öt férfi. Kászoni várta őket, majd meggondolta magát, elindult feléjük. Mellette ott lépegetett Fábián Kristóf is.

– Csak kérdezz nyugodtan, bátran – mondta Kászoni, közben vakító, éles sugarak söpörtek végig újra és újra a kalászmező fölött.

– Ismerem ezt az arcot – mondta Fábián az elől lépegető idegenről.

– Hogyne ismernéd, nemrég láttad – válaszolt Kászoni. – Torcellóban láttál hasonlót, minden Jézus-festmény közül ez a legvalószínűbb Jézus, nézd az arcát, titkokat sejtő tekintetét, azért képzeljük mind a ketten, hogy ő az.

– Azért – mondta Fábián.

Az idegenek egyforma ruhát hordtak, kék és barna palástot, a vállukon és a fejükön fehér, piros és kék virágokból font koszorú virított.

– Újra eljöttél a földre, mert Isten szereti az embereket, s hogy szeretetének jelét adja, újra elküldött a földre. Az Isten tehát hűségesebb a teremtéshez! Te vagy hát Jézus, akit Torcellóban, azon a kis szigeten, oly pontosan lefestettek. Kérdéseim vannak hozzád.

Az első idegen, akit Jézusnak néztek, megállt.

– Az embereknek szükségük van az igazságra... – kezdte Kászoni.

– Igazság? Miről beszélsz? Csak kitaláltatok engem, hogyan tudnék én bármit is mondani. A részetek vagyok, a ti szellemetek egy darabja vagyok... – szólalt meg egyenletes, kimért, ünnepélyes hangon a férfi.

– Nem igaz. Mert ha az én szellememet az Isten irányítja, akkor te az Isten része vagy, az Isten szellemének a része vagy... – érvelt Kászoni.

– Rendben van. Kérdezhetsz, de válaszaim, akár a te válaszaid, tudásom, akár a te tudásod, képességem, akár a tiéd...

– Miért?! – kiáltott fel Kászoni.

– Mert Isten nem árul el semmit a terveiből. Ha elárulná a terveit, az emberiség elpusztulna...

– De mit csináljanak addig az emberek?
– Keressenek és kutassanak, várjanak. Amikor hallgatniuk kell, akkor hallgasanak, ha fegyverrel támadnak rájuk, fegyvert ne használjanak...
– Állj meg! Állj meg! A régi iratokban ezt már mind megírták – erősködött Kászoni. – Csakhogy...
– Nincs semmi csakhogy... Egyelőre elégedj meg azzal, hogy az Isten bölcsesége kikutathatatlan, nem fogod tudni soha, hogy honnan jön, hol született a bölcsesség, s hol fészkel az értelem!
– Állj meg! Állj meg! Félrevezeted az embert, azt ismételed, amit ősidők óta tudnak az emberek! Be akarsz csapni, alávaló hazugság...! – kiabált Kászoni. – Szembeszállok veled!
– Az Istennel szembeszállni? – mosolyodott el Jézus.
– Igen, az Istennel! Én szeretnék meghalni, de a halál elmegy előlem, magyarázd meg az okát! A halálról rengeteg kérdést kellene feltennem...
– Nem! – és Jézus nevetett, Kászoni hátrálni kezdett, elbújt Fábián mögé, fogta a karját, a homlokát hozzányomta a vállához.
– Miért nevensz? – kérdezte félénken.
Jézus frissen, kísérői derűjétől kísérvé, jókedvűen válaszolt:
– Hogyan? Miért akarsz te ennyit tudni? Miért akarod te, hogy az emberek életében először biztos ítéleteket hallj, miért? Miért pontosan te, miért nem ő, vagy a másik, vagy a harmadik?
Kászont megzavarták Jézus szavai.
– A halálról pedig ne kérdezz semmit – komolyodott el Jézus.
– Mert ti is félték tőle, igaz? – lépett elő Fábián mögül Kászoni.
– Mi? – kérdezte Jézus, és végignézett kísérőin.
Sem Fábián, sem Kászoni nem tudhatta, miért komolyodtak el az idegenek. Azok közelebb léptek egymáshoz, mintha valamitől vagy valakitől félnének, szorosan egymás mellett állva biztonságosabban érezték magukat.
Most Kászoni nevette el magát.
Az idegenek mozdulatlansága, kiismerhetetlen arc kifejezése, a vezetőjük pilanatnyi megtorpanása felbátorította Kászont.
– Most legyőztelek benneteket – mondta.
– Nem hiszem. Csak magadat vezeted félre, a halálról való elmélkedésed semmit sem ér – mondta Jézus.
– Tudom én, hogy miért nem ér semmit – lépett közelebb Jézushoz Kászoni.
– Mert megokolhatatlan... Igen. Semmivel sem tudjátok megokolni, mint ahogy sok mást sem tudtok megokolni. Az Isten a teremtés után megharagudott az emberre, felindultságában büntudatot oltott belé, de megokolhatatlan felindultságában követte el tettét. Mint ahogyan a halál is az Isten indulatának megokolhatatlan tette... Így van? Na. Mondjátok már... – az idegenek még összéb húzódtak. – Látom én, hogy embereket toboroztál te is. Csak nem az foglalkoztat benneteket is, ami engem? Mondjátok csak... Ti már biztosan közelebb jutottatok Istenhez, többet tudtok róla, de éppen a halál titkát nem akarja elárulni... Ugye? Mondjátok már, csak egyetlen szót... Nem tudtok semmit. Semmit! Ne féljetek tőlem, azt mondtátok, hogy az én teremtményeim vagytok, akkor miért félték?

Mi lesz, mire várjunk még! Csak talán nem...? De lehetetlen, csak nem emberek vagytok ti is! Amikor a kapernaumi katonának azt mondtad, hogy az Isten fia vagy...

– Miről beszélsz? – védekezett Jézus. – Az is egy álom volt, azt is csak te képzelted... Kapernaumba való katonák nem kísérhettek engem, csak rómaiak. Én semmiféle kapernaumiról nem tudok.

– Lehetséges – válaszolt Kászoni. – Igazad van – bólintott. – Az egy nagyon régi álom volt. Akkoriban még összezavarodtak az ismereteim... De most már tudom, hogy akkor nem mondtál igazat. Akkor azt mondtad, hogy a szabadsághoz, azaz Istenhez a halálon át juthat el az ember. S hogy ezt már akkor is, régóta tudtad. De mégsem akartál megválni az életedtől... Így van? Akkor elhittem neked. Most már nem. Mert te is csak vakon hittél abban, hogy a halál után Isten vár majd, semmi bizonyítékod nem volt. Semmi bizonyíték! Hiányoznak a bizonyítékok! – kiabált Kászoni.

– Nagyon jól tudom, hogy a világban legalább annyi jelenség van, amelynek a létezését bizonyítani lehet, mint amennyiét nem... – válaszolt Jézus, s miként a találkozás első pillanataiban, szelídség és nyugalom ömlött el az arcán. – Említetted a hitet... Egyszerű dolog... De honnan tudhatod, hogy a másik ember hogyan és miben hisz? Egyáltalán, azt hiszed, hogy mindent tudsz a hozzád legközelebb álló embertársaidról, de mégsem tudsz semmit róla, nem ismerheted igazán. Ha úgy ismernéd a másik embert, mint saját magadat, ha a másik ember, meg a többiek is rád hasonlítanának, csak egyféleképpen alakulhatna a világ, ahogyan ti szeretnétek... De éppen a különbözőségről, az embereket elválasztó távolságokról nem tudsz semmit, ez a rejtettség Isten szándékaival azonos, az ember számára kikutathatatlan... a létezés célján való elmélgések, bár tökéletesítik az embert, nagyon sok ponton véglegesen megrekednek...

– A halál, az is egy ilyen pont? – szólt közbe Kászoni.

– Azt nem mondtam – ellenkezett Jézus...

– De igen... – erősködött Kászoni. – A szent iratokban olvasom: „Legyetek azért ti tökéletesek, miként a ti mennyei atyátok is tökéletes.” De hogyan? Csak erre válaszolj: miként lehet az ember tökéletes, ha tudja, hogy meg kell halnia...? Miképpen lehetne tökéletes a mi világunk...?

– Elég, elég...! Most én szólok közbe. Azokat az iratokat, amelyekre te hivatkozol, emberek írták, a megérzéseiket a végtelen világról sokféleképpen lehet értelmezni...

– Tehát kétséges az igazságuk... – mondta Kászoni.

– Ezt nem mondtam – utasította vissza Jézus.

– Most már azt kellene még csak mondanod, biztatásként, hogy majd egyszer, valamikor fény derül az igazságra, megtudja az ember a tökéletesség elérésének a módját, majd egyszer, majd egyszer, majd egyszer! – kiabált gúnyosan Kászoni.

Jézus nem válaszolt.

Kászoni szembefordult Fábián Kristóffal.

– Mit kérdezzek még tőlük? – Fábián arca nem mutatta, hogy értené Kászoni kérdését. – Ott tartunk, ahol elkezdtük, semmire sem jutottunk.

Fábián nem válaszolt, Kászóninak úgy tűnt, hogy nem is hallott semmit abból, ami eddig elhangzott.

– Miért nem figyelsz? Min gondolkodol most is? – kérdezte Kászoni. – Ennél fontosabb beszélgetést úgysem hallhatsz – győzködte Kászoni.

– Azt mondják, hogy maga találta ki őket... – válaszolt Kristóf.

– Nem igaz, nem én találtam ki őket! Nem igaz. Nézz csak rájuk, mintha kivégzés előtt lennének, félnek tőlem, legszívesebben elmenekülnének, ha nem szégyellnék magukat... – mosolygott fölényesen.

– Nem félünk tőled – szólt közbe Jézus. – De mennünk kell...

– És a kérdéseim, a halálról, mit tudtok mondani? – erősködött Kászoni.

– Mennünk kell – ismételte Jézus. – Többet nem mondhatunk...

– De igen – jutott eszébe valami Kászóninak. – De igen... Eli! Eli! Lama Sabaktani! Én Istenem! Én Istenem! Miért hagyta el engemet! Ezt te mondtad Jézus, ezt mondtad a keresztfán, te, aki az Isten fia vagy, ezt nem tagadhatod le... – erősödött fel Kászoni hangja.

Az idegenek sietve indultak el, nem néztek hátra, úgy hagyták ott Kászont és Fábián Kristófit.

Jézus még visszakiáltott:

– Ilyet én nem mondtam! Hazugságot terjesztenek rólam! Ne higgyél a hazugságoknak, a hitetleneknek, az ellenségeimnek...

Az idegenek már jól távolodtak, amikor Kászoni, kétségbeesve, erejének utolsó megfeszítésével, a rémülettől meggörnyedve utánuk ordította:

– Megfizettek ti még ezért! Eljön majd egy másik isten, el fog jönni! Megfejtí majd a titkot! Megmutatja majd az embernek, hogy mit kellett volna tennie, hogy hogyan kellett volna ellenetek fellázadni...! Bosszút áll majd az ismeretlen isten minden emberért, mert tudhatjátok, hogy nincs a földön olyan titok, amely egyszer napvilágra ne kerülne, és nincs a földön olyan becstelenség, amelyet meg ne bosszulnának...!

Az éles fényfoltok elsiklottak a gabonatábla fölött. Az idegenek távoztával tisztává, felhőtlené vált az ég, és az idő múlásától elnehezdedve, egyetlen nagy tömbként zuhant lejjebb és lejjebb. A gabonatábla fölött a fák koronájának a magasságában ellenséges fekete, kiszámíthatatlanul kapálózó, ismeretlen eredetű foltok támadtak és semmisültek meg; mintha egy nagy tűzhányó füstjében jelent volna meg az este.

*

A virrasztók az előszobában ültek a hosszú padokon. Néhányan az udvaron is ácsorogtak.

Megjelent Kristin Máté is. Belépett a szobába, megállt a koporsó végénél. A ravatalnál Fábiánné mellett, a rokonok között ott látta az öreg Kászont is. Kilépve a halott mellől, helyet szorítottak neki a lócán az előszobában. A sapkáját a térdére tette és várta.

– Akkor a te lovaid viszik ki Andrást – mondta lassan Szabó János.

– Az enyéme – bólintott Kristin Máté.

A virrasztók az üvegajtón át jól látták a koporsó mellett üldögélő rokonokat. Megnézte a halottat az öreg Jakab, a szomszéd is.

– Hát elmennek mind – mondta. – Ki fiatalon, ki öregen – tette hozzá.

Gáspár Dániel és Szabó János között ült a kántor, aki barna csomagolópapírba kötött énekeskönyvét szorongatta. Várta, hogy gyülekezzenek még a virrasztók, a közös éneklést csak akkor kezdi el. Fábiánné igen kérte, hogy legalább egy órácskát énekeljenek együtt, akár katolikus, akár református hit szerinti szent főhászokat mondván, az ő férje egyforma becsben tartotta a katolikuságot és a reformátusságot. A kántor az asszony véleményét csak megerősíteni tudta, egyébként is, tette hozzá, ő minden temetésen, virrasztáson – ha honorálják közreműködését, ha nem – immáron negyvenedik esztendeje ott van, tanúsíthatják feljegyzései az énekeskönyvébe ragasztott papírlapokon.

– Új nevet írhatok a könyvembe – mutatta az énekeskönyvet Szabó Jánosnak.

Szabó János és Gáspár Dániel nézte a megsárgult papírlapokra írt neveket, amiket a kántor hangosan olvasni kezdett:

– Negyven éve vezetem ezt a könyvet, azóta meghalt: Szabó Dávid, Hindenburg katonája, aki megígérte nekem a halála előtt, hogy felkeres a másvilágról, de azóta sem jelentkezett.

Meghalt Becske Jakab.

Meghalt idős amerikai Kristin Kálmán, meghalt Koncz Benedek, akinek a fia miniszter volt a háború után, jelenleg a nagy Amerika mellett egy kis országban él.

Meghalt, hosszú élet után, idős Balla Károly, akinek a fiát a háború után hurcolták el a faluból, még nyolc társával együtt.

Meghalt Hegedűs István.

Meghalt Szabó Boldizsár.

Meghalt Koncz Máttyás.

Meghalt Bíró Menyhért.

Meghalt Lorx Bertalan, aki ismerte Kolcsak hadvezért is.

Meghalt Nyitrai Károly, aki féllábbal jött meg a hadifogságból.

Meghalt Balogh Endre, dohányos.

A halottas szobából Fábián Kristóf lépett ki. Lassan átment az előszobán, ki lépett az udvarra, elsétált az utcai kapuig. Hallotta még, hogy a kántor sorolja a neveket, aztán elhallgat. Nyílt az utcai kiskapu, újabb virrasztók jöttek.

Fábián Kristóf ismerős arcot vett észre: ő csukta be utoljára a kiskaput.

Jeszenák jött el az apja virrasztására.

Köszönés nélkül lépett el mellette, lehet, hogy nem is látta az arcát. Lassan elment a verandáig, az udvar közepén – anélkül, hogy valakihez is szólt volna – megállt. Senki sem törődött vele.

Aztán belépett az előszobába, pontosan a kántorral szemben, az ajtó mellett megállt. Bár volt még üres hely, nem ült le, a sapkáját hátul a derekánál szorongatva, kissé zavartan állt az emberek előtt.

Csendben figyelték Jeszenákot, a kántor sem lapozta tovább imádságoskönyvét, abbahagyta a meghaltak felsorolását. Kristin Máté elfordította a fejét, aztán elővette a cigarettáját és rágyújtott.

– Kezdjünk énekelni – szólt oda a kántor Szabó Jánosnak és Gáspár Dánielnek.

Fábián Kristóf végigment a ház előtt, a kertkapunál, az eperfa alatt megállt.

Ismeretlen, vele egykorú férfi lépett hozzá.

– Gyűjts rá – kínálta.
 – Tudod, hogy távoli rokonok vagyunk? – kezdte az ismeretlen férfi. Fábián meg sem nézhette jobban az arcát az udvari villany idevetődő gyér fényében.
 – Tudom – hagyta rá Fábián.
 Hallották a kántort, elmondott két sort, a virrasztók elénekelték, majd újabb két sort, így folytatva az énekek hosszú során át.
*Kedves halott, itt a válás órája,
 vár a temető, vár csendes nyughelyed,
 oh, jöjj, hajtsd hát végálmra a fejed,
 égi békét, áldást az úr küld rája,
 boldoggá, édessé teszi álmod.*
 – Hallom, hogy hazajössz anyádhoz – szólalt meg újra az ismeretlen rokon. – Ajánlanék neked valamit. Egy jó állást, egy prima állást...
 – Igen... – gondolkodott el Kristóf.
 – Neked való állás. Ha szereted a szabadságot, ha szeretsz a magad ura lenni. Akkor kezded a munkát, amikor akarod...
 – Mindegy – szólt közbe Fábián.
 – Ha mindegy, akkor jó – nyugtázta a rokon.
 Fábián várta a folytatást.
 – Hát szóval, ügynöknek. Erről lenne szó. Ismerek itt egy embert, társ kell neki, olyasféle ember, mint amilyen te vagy, tanult ember... Nem bírja a munkát egyedül.
 – Mit kellene csinálnom? – érdeklődött Fábián.
 – Járnád a falvakat, ugyebár a kocsiaddal... Kisiparosok, kisebb üzemek áruit adnád el, nálad megrendelnék, te összesítenéd, hogy miből mennyi kell... Ablak, ajtó, színes üveg, szép kilincsek, ablakroló, ez most a nagy bolt. Meg azután mást is, pulóvert, bőrcsizmát, falvédőt, csillárt... Szóval jönne a pénz is, a munka se lenne rossz, neked csak fel kell venni a megrendelést, küldenéd a levelet, az árut meg majd hozzák... Na, mit szólsz hozzá? Szabad lennél, mint a madár, és jó kis pénzed lenne... Intézzem akkor?
 – Most még nem, nem tudom, majd szólok, ha döntöttem.
 – Rendben van – bólogatott egyetértően a rokon.
 Amikor Kristóf visszament halott apja mellé, az előszobaajtónál még mindig ott állt Jeszenák és mereven nézte a szemközti falat.

*

A temetésen surrogtak, zörögtek a koszorúk.
 Erős, nagydarab emberek vitték a koporsót.
 A kántor a pap mellett állt, újabb és újabb énekeket kezdett el.
 Kristin Máté ült a gyász kocsi bakján, ostornyelén fekete szalagot lobogtatott a nyári szellő.
 Már le akarták engedni a koporsót, amikor a sírok közt bukdácsolva feltűnt Káldor János.
 Egyik kezében kis bőrröndöt szorongatott.
 – Alljanak meg! Alljanak meg! – szaladt feléjük szabad kezével hadonászva.

Az emberek értetlenül nézték az idegent.

– Álljanak meg, kérem szépen – kérte lihegve, szinte a gyászolók közé esve. – Bocsánat – motyogta.

Fábián Kristóf nem mozdulhatott az anyja mellől.

– Édesapám egyik régi barátja – súgta neki.

– Szeretnék egy kis beszédet mondani – kezdte Káldor János.

– Vagy nem akarják? – nézett körül. – Későn kaptam meg az értesítést, most érkeztem meg – emelte meg kissé a bőrdíjét.

– Beszéljen, mondja csak – intett Fábián Kristóf.

Káldor letette a földre a kis bőrdíjot, a koporsóra meredt, zavartan tapogatta zsebeit, szinte kiforgatta őket, talán az előre elkészített írást kereste. Aztán mégis meggondolta magát.

– Elnézést – dűnnyögte és odaállt a gyászolók mellé.

Az emberek még vártak, hátha megszólal, de aztán Gáspár Dániel előrelépett.

– Először csak szépen csurgatjuk a földet, a koporsó mellé – utasította inkább csak szemmel és kézmozdulattal Szabó Jánost.

A két öreg ott állt egymás mellett, várták, hogy a pap befejezze az imát.

Fábián Kristóf körülnézett. A dombról a tetőn túlra látott, felragyogott, megemelkedett előtte a végtelen gabonatóbla.

Kristin Máté leemelte a gyászokcsiról a vastag kötelet, kibontotta, a két végét kiszabadította, majd az ő irányításával áthúzták a koporsó alatt a kötelet. Négy férfi leengedte Fábián Andrást a sírba.

Kristin lassan visszahúzta a kötelet, ellépett a sírtól, Gáspár Dániel és Szabó János óvatosan a koporsó mellé kezdte csurgatni a földet.

Kristin Máté felgöngyölte karján a kötelet és a gyászokcsiülés alá lökte.

Aztán ő is kápát fogott és segített behúzni a földet a sírba.

*

A hajnali köd még nem száradt fel. Fábián Kristóf Bacskó Bandi háza mellett, a fásor alatt ült, vastag akácfa törzsének döntötte a hátát. A mezőn az érett gabonatereng fölött újabb és újabb ködhullámok gomolyogtak.

Fábián kileste a hajnal titkos, néma játékait, a szétzilálódó és szürke oszlopokként feltámadó köd szertelen kavargását.

Ilyen gomolygó formákat láthatott az ember az idők kezdetén.

Fábián felállt, a homokút felé figyelt.

A köd lebegett az út két oldalán, a bokrok és a fák között, hol kitisztult, hol felolvadt a fehérségben az út, a keréknyom.

Egyszerre csak megdermedt a köd, mintha láthatatlan erők az úthoz fagyaszották volna, a sűrű, alvadt szürkeségben valahol kékes láng csapott fel. Fábián a homokútra lépett, mert alakokat látott közeledni. Lassan ismert fel őket. Hallottak, akikről ő is tudott, akiket ismert, akikkel életében találkozhatott, de már soha nem láthat.

A menet lassan odaért hozzá. Nem vettek róla tudomást, mentek tovább, a falu felé.

– Álljanak meg, álljanak meg – lépett közelebb kérlelően nyújtva feléjük a karját.

A sor legvégén az apját látta meg.

Fekete ruhában, fehér ingben.

– Apám – tört fel belőle. – Álljon meg... Álljon meg – suttopta.

Az apja ment tovább, nem lassított. Kristóf utána rohant.

Amikor az apja megállt, a többiek is mozdulatlanra dermedtek, de nem fordultak meg.

– Apám! – állt meg Kristóf is. – Ne haragudjon, hogy nem tettünk be egy darab fenyőfát a koporsójába, abból, amit Panyoláról hoztunk. Meg elfelejtettük betenni a zöld, halványzöld kalapját is... Ne haragudjon... Pedig azt régen vettük, még akkor, amikor hazajött a hadifogságból... Azt vettük először, és még most is megvan... hát... – mosolyodott el – a padláson. Ott van.

Az apja csak most fordult meg.

Kristóf könyörögve kiáltott rá:

– Apám! Mondjon valamit... Mit akar hallani tőlem? Mit szeretne tudni? Egyedül maradtunk, és nem lett vége a világnak. Nem tudok mást mondani... És maga? Megismerte-e már a halált okozó hatalmat? Lázadjon fel ellene... Kérdezze meg tőle, hogy miért születünk a világra, még akkor, amikor semmilyen akaratum nem volt... Kérdezze meg! Úristen, micsoda üresség és értelmetlenség mindenütt! Mit akar hallani tőlem...?

Fábián András arcát erősen világította meg a kékekszürke fény, olyan volt a szeme, mintha szüntelenül hullámozó vízben a tükörképe nézne vissza.

– El akarom hinni, hogy tényleg te vagy itt – mondta. – Emeld fel a karod, fordulj meg magad körül...

Fábián András lassan felemelte a karját és körbefordult.

Álltak még egy ideig, szótlánul nézték egymást, aztán elindult a menet. Az apja is megfordult. Lassan felszállt a köd, de már senkit sem látott a hosszú homokúton.

*

Visszabotorkált a fasorba, leült az akácfa tövébe. Lehunyta a szemét.

Messze, a falu alatt valamilyen gépet indíthattak meg, a fasorhoz már megszűrve, a táj csendjéhez illetlen rekedt kalamolásként jutott el a hangja.

A reggel fényei elsöpörték az alvadt ködöket, a gabonátábla dermedt nyugalalmát.

Két idős ember közeledett a falu felől a homokúton. Éppen Fábián Kristóf mögött fogták ki teheneiket a járomból.

Legeltetni jöttek.

– Hát te mit üldögélsz itt egyedül? – álltak meg Fábián mögött, és szótlánul figyelték.

Fábián felállt, átvágott a fasoron.

– A te apád halt meg – szólt utána az öregebbik.

Mivel Fábián nem válaszolt, folytatta:

– Idejárnunk legeltetni, arra még éppen használhatók vagyunk. Hanem, a te apád még nem volt hatvanéves, ugye...? Még nem volt. Ez bizony nagy kár. A teremtő hibát követett el, a hatvan év, az jár az embernek. Eredeti szerződés szerint... Az jár... Amikor az első emberek éltek a földön, egyidős volt a kutya, a te-

hén meg az ember. Ugyanannyi időt szabott ki nekik a teremtő. Negyven-negyven évig élt a kutya meg a tehén meg az ember... Az ember persze sokáig gondolkodott ezen, nem tartotta igazságosnak. Megkeresték az Istent, előadták kérésüket, hogy az ember korát meg kell hosszabbítani. Az Isten megértette az embert, elrendelte, hogy a kutya meg a tehén húsz évig éljen, az ember meg hatvan évig... bár némelyik állat ugyan, az én tapasztalataim szerint, okosabb, mint az ember, jobban megérdemli az életet, az Isten mégis így határozott... Azért mondom, hogy most hibázott a teremtő, mert a hatvan év az eredeti szerződés szerint jár az embernek...

Fábián odament a szekérhez, nekivetette a hátát.

Az idős ember utánament, megállt Fábián mellett és folytatta:

– Nézzél csak abba az irányba – mutatott a tanya felé. – Fial voltam, ott legeltettem akkor is, éppen akkor volt az első nagy háború... Akkor született az apád... Nagypádat kivitték a frontra... No hát elég az hozzá, hogy én láttam, amikor apádat kitették a nagy fehér ház tornáczára. Pár napos, ha volt még. Nagyanyád meg ott ült mellette, fiatalon, ragyogott az arca és a szeme, ringatta a kis bölcsőt, gyönyörködött az apádban. Játszottak, nagyanyád énekelt is neki. Már, hogy mit énekelt, arra nem emlékszem...

*

A fehér fal előtt, a felakasztott szita alatt állt a bölcső. Csend volt a tanyán, a sok lepke némán repdesett a bölcső körül, a vadméhek telezsongták a gyümölcsfákat, az udvart. A teheneket legeltető fiú elámult: íme az emberek boldogsága, íme a világ, amelyet dicsérni és magasztalni kell, mert megszületett az ember.

Vasy Géza

Az írás megmarad

– A posztumusz torcellói Krisztus –

„miért nő a fű, hogyha majd leszárad?
miért szárad le, hogyha újra nő”

Babits Mihály

Az igazi trilógia

Amikor Balázs József első három regénye gyors egymásutánban megjelent, többen említették, hogy ezek voltaképpen laza trilógiát alkotnak. A regények történéseinek időpontja szerinti sorrendben a *Fábián Bálint találkozása Istennel* és a *Magyarok* között valóban szerves a kapcsolat, a *Koportost* azonban csak a milió és a központi halál-motívum kapcsolja hozzájuk, a szereplő személyek nem. S ebben a harmadik műben a történelemnek sincs meghatározó szerepe, amúgy érthetően, hiszen a jelenben játszódik. Mostanáig e laza trilógia-elképzelés mellett szóltak érvek, *A torcellói Krisztus* posztumusz megjelenése azonban egyértelművé teszi, hogy a szerző valóban írt egy trilógiát, s annak harmadik darabja ez a régi-új regény. Régi, hiszen 1980-ban fogalmazódott meg, s új, hiszen csak 2004-ben vált olvashatóvá. Fodor Katalin visszaemlékezéséből tudhatjuk, hogy Balázs József hosszas előkészületek után viszonylag gyorsan írta meg regényeit, majd hónapokra félretette a kéziratot, hogy bizonyos időbeli távolságból végezhesse el rajtuk a szükségesnek látszó javításokat. Ez esetben azonban megsokasodtak filmgyári, munkahelyi kötelezettségei, majd rátört a végzetes betegség, s bár – véleményem szerint – alig valamit kellett volna módosítani, erre a következő években már nem került sor. Vajon miért? Hiszen elolvasva ezt a ragyogó alkotást, lehetetlen nem gondolni arra, hogy az író élete egyik legfontosabb művének tarthatta *A torcellói Krisztust*. S egy közlése alapján nyilvánvaló az is, hogy trilógiában gondolkodott. *A Magyarok* forgatási naplójában Balázs idézi a rendezőt, Fábri Zoltánt: „»Amikor elolvastam mind a két könyvet, úgy tűnt, mint ha az apáról és a fiúról szólna a két könyv, két nemzedékről, csak a fiúk neve más... Szinthe kínálkozik, hogy megírd a harmadik nemzedéket is, a mát...« Bevallottam, hogy a regény megírása közben ezekre nem gondoltam. »Ezen még lehet változtatni... Talán érdeemes is... Hiszen egy trilógia lehetne.«” Végül is a befejezett, de az újabb műhelymunkának alá nem vetett regény azért maradhatott kéziratban, mert a mű központi témája a halál, s annak, akinek éveken át napról napra ezzel kell farkasszemet néznie, bizonyosan nehezebb azzal a szöveggel dolgoznia, amelyben a többé-kevésbé alakmás főszereplő tanúja édesapja haldoklásának. S a betegség felől nézve ez a regény bizony előérzet, annyira központi benne a halál kérdésköre, illetve az a létállapot, amelyben az egyébként egészséges és még fiatal ember számára kiüresedik a világ, s ugyanúgy nem találhat választ gondjaira, amiként arra sem, hogy miért hal meg az ember, s mi van azután.

A Fábián Bálint találkozása Istennel, a *Magyarok* és *A torcellói Krisztus* valóban trilógia, valóban három nemzedék története, bár Fábián Vince és Imre fia – az utóbbi meg is hal

az első regényben – nem tekinthetők András elődjének. A *Magyarok* főhőse Fábíán András, neki egy nyolc éves kislánya van. Ez a gyerek sem lehet egészen azonos *A torcellói Krisztusban* szereplő Fábíán Kristóffal, mert az elbeszélés szerint fiatalabb. Fábíán András alakja viszont szervesen egységes a két regényben, s voltaképpen a záróműben is főszereplő. Az első két regény kiélezett történelmi időben játszódik: 1918–1920 között, illetve 1943-ban, a harmadik „békeidőben”, a hetvenes évek közepe táján, mindössze két hónapnyi időszakot ölelve fel, miközben az 1945-tel kezdődő múlt régi képei és történései is megjelennek. A három nemzedék története olyan huszadik századi családragénynek mutatkozik, amelyben az emberiség története csak komor és tragikus arcát mutatja fel, s amelyben éppen ezért is az élet és a halál kérdése mindenkit elementárisan foglalkoztat: az analfabéta juhász Fábíán Bálintot, a fiatalkorában indulatosan is az igazságot kereső, öregségére nagyon megcsendesülő földművest, Fábíán Andrást és a mintegy harminc éves értelmiségit Fábíán Kristóft.

Három nemzedék

Bár Fábíán Bálint nem támadhat fel, a trilógia harmadik részében mindhárom nemzedék nyomatékosan van jelen. A legidősebbek az 1890-es évek szülöttei. Közülük kulcs szereplő Kászoni Béla, aki 1945 előtt a falu nagygazdájának számított; volt egy tanyája és egy gyümölcsöse. A bolsevizálás során mindezt elvették tőle, elűzték; azóta, lassan harminc éve szinte koldusmódról él. Özvegységére Fábíánék vették magukhoz, a gondozásért cserébe rájuk írattja a házáat, amelyet ezek szerint, ha csonkább telekkel is, de visszakapott valamikor. Az 1945 utáni évtizedben játszik a faluban kulcsszerepet Jeszenák, addig úthengeres, attól kezdve a kis közösség rákosista réme. Fábíánék szomszédja öreg Jakab, aki dolgozni már nem tud, várja a halált. Feltűnik két férfi: Gáspár Dániel és Szabó János, akik a *Magyarok* fontos szereplői voltak. S a regény epilógusában megjelenik két öregember: az egyikük kamaszként látta a csecsemő Fábíán Andrást, akit előző nap temettek el.

A második nemzedék tagjai az 1910-es években születtek, tehát a regény jelen idejében hatvan év körüliek. Fábíán András még annyi sincs. E nemzedékből ő a legfőbb szereplő. Mellette a felesége. A regénybeli múltban szerepe van a *Magyarokból* már ugyancsak ismert Kis Daninénak, akinek férjét kell elsiratnia; a jelenben pedig a falu bolondja Bacs-kó Bandinak. Kristin Máté egy amerikai magyarnak a fia, s mivel gazdagabbnak számít, a Rákosi-kor őt sem kíméli. Így 1956-ban elégtételt próbál venni, ezért később börtönbe kerül. (Más néven a *Magyarok*ban szerepel az apa negatív figurája.) Káldor János, a városban élő nyugdíjas munkás Fábíán András katonatársa volt, akárcsak a találkozássukkor felidézett, a fogolytáborban ártatlanul megölt Manda István. S ide tartozik a kántor is, aki negyven éve dolgozik a faluban, siratva és regisztrálva a halottakat.

Végül a harmadik nemzedék Fábíán Kristófé. Akik ide sorolódnak, a negyvenes években, esetleg valamivel később születtek. A főszereplő harminc-harmincegy-néhány esztendő. Nyilván ennyi szeretője, a presszós Betti is. Hasonlóan munkatársa, Mikó Péter és annak felesége, Kalocsai Éva. S végül ide sorolandó az öreg Jakab példaként emlegetett unokája, aki a gyárból egynapi munka után hazatért a falu számára szabadságot jelentő világába.

Mindannyi nemzedékből kiválik egy főszereplő: Kászoni Béla, Fábíán András és Fábíán Kristóf. A cselekményben, a gondolati anyagban a legközvetlenebb kapcsolatok természetesen közöttük vannak, ám mindegyiküknek akad saját nemzedékében és egy vagy két másikban egyrészt a személyiséget és gondjait megerősítő epizód szereplő társa, más-

részt pedig ellenfele. Kászoni Béla esetében a Fábián család három tagja és Bacsó Bandi a pozitív, Jeszenák a negatív kapcsolat. Fábián Andrásnak a leggazdagabb a pozitív kapcsolatrendszer. Felesége és fia mellett Kászoni Béla, Gáspár Dániel, Szabó János, Káldor János, Manda István említendő. Legnagyobb vitája Jeszenákkal volt, de tisztelegve az is megjelenik a ravatálnál. Kristin Mátét ő fegyverezte le 1956-ban, hogy megakadályozzon valami örült cselekedetet, de halála előtt felkeresi a férfit, hogy megbékélhessen vele. Kristin is ott van a ravatálnál, s az ő lovai viszik a koporsót a temetőbe. Fábián Kristófnak egyértelműen pozitív kapcsolatai csak a szüleivel és – a gyerekkori ijesztgetéstől eltekintve – Kászoni Bélával vannak. Ellentmondásos a viszonya Bettivel és az itáliai úton Mikónéval. Gyerekkorában félt Kristin Mátétól, Jeszenák ellenében apját segítette volna, ha nagyobb lett volna. Mikó Péterrel a kapcsolata jóindulatúan semlegesnek mutatkozik, az olaszországi turistaúton azonban – mindkettejük hibájából – összevesznek, s Mikó ve-rekedést provokál. Szembeötlő, hogy a legidősebb nemzedék még életben lévő tagjaiban és a második nemzedék képviselőiben még él a falusi közösség erős összetartozástudata, amely a nemzedékeket is összekapcsolja, az ellentéteket is segít rendezni, a haragosokat megbékíteni. A harmadik nemzedék falusi világa igazából már nem mutatkozik meg, inkább ennek a hiánya elgondolkoztató. Az öreg Jakab unokája a példa arra, hogy nem vezett el nyomtalanul a múlt értékrendje. Elsősorban azonban a városivá és értelmiségivé lett Fábián Kristóf hazavágyódása, ellentmondásos gyerekkori emlékeinek felidézése jel-zi a régi paraszti kultúra felbomlásának konfliktusosságát. Fábián Kristóf idegennek érzi magát a városban, kapcsolatait így átmenetinek, olykor formálisnak. Érthető, hogy múlt-jának helyszínéhez, szereplőjéhez és értékrendjéhez próbál menekülni.

Helyszínek, idősíkok, cselekmény

A történet azzal kezdődik, hogy Fábián Kristóf a városból hazautazik szüleihez. A vá-rosról magáról keveset tudunk meg, de a fővárosnak kell lennie. Elég messze, többór-nyi vonat- vagy gépkocsiútnyira van a Kraszna-menti falutól, amelyet már a korábbi re-gényekből ismerhetünk. Betti ugyan az n.-i presszóban dolgozik, de N. nem csupán vá-rosnév lehet. Kristóf apját a k.-i meccsre viszi el, a stadion vasútvonal és temető mellett fekszik, tehát alighanem a kispesti Honvéd-pályáról van szó. A regényben azonban nem a konkrét város a lényeges, hanem az idegenszerű, a természettől elszakított világ. Kris-tóf lakása egy benzinkútra néz, ezt szemlélheti és szemléli is. Ha összevetjük ezt falusi szemlélődéseinek látványaival, megdöbbenő a különbség.

A falu a gyerekkort, a szülőket, a felnevelő élményeket, a közösséget, a természetet, valamiként a világ lehetséges teljességének élményét jelentette, s ezt próbálja felidézni Kristóf. Ez a falu már nem lehet azonos az egykor megélttel, de erre inkább csak áttéte-lesen, a harmadik nemzedék sorsán keresztül utal a regény, a hetvenes évek faluját in-kább csak az öregeken, tehát a hagyományörzőkön keresztül láthatjuk.

Fábián Kristóf háromszor látogat haza. Először azért, hogy elmondja szüleinek: Itáliá-ba fog utazni (1–2. fejezet). Ekkor május van, s tél óta még nem volt otthon. Másodszor azért megy, mert úgy érzi, hogy őt a városban meglátogató apjával valami baj van, s utá-naindul (6. fejezet). Végül harmadszor a temetésre megy (8. fejezet). A hazautazások, de aztán a városi hétköznapiak is emlékeket ébresztenek Kristófnak, s ezek időrendben idé-ződnek fel. Előbb édesapjának hazatérése a hadifogságból (2. fejezet), aztán Kászoni gye-rekes ijesztgetése, a kirándulás a fenyőcsemetéért apjával, majd a szpartakiád (3. fejezet), végül Kászoni megalázása és az évekkel későbbi, 1956. októberi események (6. fejezet). A történelmi időrendet eközben csak a két Kászoni-emlék cseréli fel: őt előbb úzik el ottho-

nából, s csak később lehet űzött ember, akit gyerekek is ijesztgethetnek. A múltat – a háború végét, a hadifogságot felidézi az édesapa is, s ez logikusan esik a városi látogatás idejére (5. fejezet). A mű legvégén a két legeltető öreg egyike idézi fel a legrégebbi múltat, az első világháború idejét, amikor Fábíán András újszülött volt.

A harmadik reális helyszín külföldre vezet. Az út jelentős állomásai: Torcello, Velence, Fiesole, San Gimignano. Torcellóban vallják be Mikóék, hogy disszidálnak. Velencében érződik elbizonytalanodásuk. Fiesole a veszekedés, az útítársak szakításának színhelye. Itt Kristóf és Betti is összekülönbözik, de végül együtt maradnak, San Gimignanóban még egy Krisztus-ábrázoláson meditatálnak.

A *torcellói Krisztus* azonban nem csupán a Fábíán család huszadik századi története, hanem Jézus-regény is. Kászoni Béla elhagyott padlásán találja Kristóf azt a reprodukciót, amely a torcellói Krisztust ábrázolja, s amelyet Kászoni egy régi itáliai útról hozott magával. Kászoni való beszélgetései kezdenek határozottabb irányt szabni gondolatainak, hiszen az öreg Krisztust kereső ember, s ebből a szempontból alakmása a néhai Fábíán Bálintnak. Kristóf gyerekkorában hívő volt. A 4. fejezet Jézus-történet, a keresztre feszítés apokrif története, s csak a zárófejezet látomásából tudjuk meg, Jézus ottani közléséből, hogy a Jézus-történetet Kászoni csak álmodta, képzelte. „Azt is”, tehát a későbbi is – bár ennek Kristóf is néma tanúja. Voltaképpen az evangéliumok is regényszerűek, hiszen cselekményük nem teljesen azonos egymással. Kászoni álma a kapernaumi katona és Jézus beszélgetéséről hiteles történelmi eseményként valóban nem képzelhető el, ám ez a katona Kászoni alakmása, aki kérdéseivel a legilletékesebbhez fordulhat. E látomásban „megelevenedik” a torcellói Krisztus, s miután Kristóf is látta az eredeti képet, majd San Gimignanóban Jézust karddal, ő maga is résztvevője lehet Kászoni újabb látomásának. „Beavatottá” kezd válni, s így képes arra, hogy a temetés utáni nyári hajnal ködében neki is látomása legyen: a halottak menete vonult a homokúton, a sor legvégén az édesapja. S bár kérésre, könyörgésre nem válaszolt, mozdulataival jelezte, hogy fiával érez.

A Jézus-történet kétezer évvel korábbra visz a reális időben, ugyanakkor a mítoszi időt, az örök időt is bekapcsolja a regénybe, a lehető legkevésbé irracionális módon. A két idősebb nemzedékhez tartozók egyrészt vallásos nevelésben részesültek, másrészt legtöbbször természetközeli módon élt, így a tanultakat és a tapasztalatot többé-kevésbé össze tudják egyeztetni.

Hogyan kellene élni?

A hatvanas évek magyar epikájának egyik központi kérdése volt az életformáé, a pozitív és a negatív példák szembesítésével, a kérdés lezárhatatlanságával, ám egyúttal pozitív megoldások felmutatásával. Az évtized legvégén, a következő első felében jelentkező új írónemzedéknél – s ide tartozik Balázs József is – módosult ez a kérdés. Ők inkább azt mutatták meg, hogy miként nem lehet, nem szabadna élni, és hogy mégis mely mód a változtatásra. Regényszereplőként e nemzedékhez sorolódik Fábíán Kristóf is. Elsőgenerációs értelmiségi, aki felnőttként válik városlakóvá. Elszakadt a felnevelő falusi közösségtől, ám a városban nem lel újabbakra. Odahaza tudósnak nevezik, hiszen kutatóintézetben dolgozik, növényekkel foglalkozik, megtudjuk azonban, hogy rutinmunkát végez, amelyhez talán a diploma se lenne szükséges, vagy ha mégis, a monotónia idővel lehetetlenné teszi a munka hivatásnak tekintését.

Kristóf eredetileg csak külföldi útját bejelenteni megy haza, ám amikor édesanyja kéri, hogy legalább néhány hónapra költözzön haza, bevallja, hogy erre már ő is gondolt.

Az otthonlét és az öreg Kászonival újra kibontakozó kapcsolat felerősíti ezt a talán addig csak kósza elképzelést. Betti és Mikóné egyik beszélgetéséből azt is megtudjuk, hogy Kristóf elvágyódásában egyszer valami szigetről elmélkedett, s hogy „Őt már nem érdekli a munka, meg az, tudják-e pótolni vagy nem, felesleges vagy nem, becsapják vagy félvezetik...”

Kristóf visszamenekülne az eredethez, Mikó Péter viszont, aki elismerten kiváló szakember, de ugyanúgy rutinmunkát végez, világgá megy. Szerencsét próbálna, bár azzal is számol, hogy egy ideig csak fizikai munkás lehet Nyugaton. Kristóftól döntésének igazolását szeretné hallani, de mivel munkatársa nem nyilvánít – ezúttal sem – véleményt, kegyetlenül minősíti Kristóf személyiségét, mire az még kegyetlenebbül válaszol.

Betti józan, ösztönös lény, aki elfogadja az életet olyannak, amilyen. Bár neki is vannak, azaz inkább már csak voltak álmai: táncosnő szeretett volna lenni. Nem rajta, hanem Kristóf világidegenségén múlik, hogy kapcsolatuk nem lehet harmonikus, bár Betti tudja, hogy Kristófnak segítségre volna szüksége, s ő próbál is segíteni. Bár a két hónapnyi cselekményidő alatt kétszer is közli a férfival, hogy elhagyja, erre nem kerül sor, pedig Kristóf magatartása alapján megérthető lenne a távozás. Mikóné esetében a munka és a hivatás konfliktusairól nem értesülünk, az sem tudható pontosan, hogy orvos-e vagy nővér. Őt a disszidálás ténye, annak helyessége foglalkoztatja, s egy elszólásból az is kiderül, hogy a férje verni szokta.

Érthető, hogy a hogyan kellene élni kérdése a harmadik, a fiatal nemzedéket foglalkoztatja. Nem csak velük kapcsolatban szembesülünk ezzel. Az 1945 és 1956 közötti évekből felidéződő emlékek, a történelminek nevezhető jelenetek ugyanis azt mutatják meg, hogy a kiélezett helyzetben hogyan kell, hogyan erkölcsös cselekedni. Kristóf emlékeiben szükségszerűen az apja a főszereplő. Megtudjuk róla, hogy munka- és igazságszerető ember. Ragaszkodik a hagyományos paraszti gazdálkodáshoz, nem lép be a téeszbe. A maga módján vallásos, de kénytelen fiát eltiltani a hittanántástól, mert a gyerek különben nem tanulhatna tovább. Jeszenákban megérzi a falu ellenségét. Bár helytelen, hogy a férfi fenyegetőzésének hatására késsel támad rá, ez a megbántott önérzet tiltakozása. 1956 októberében viszont ő akadályozza meg Kristin Máté fegyveres garázdálkodását, s ezzel éppen az őt bántó Jeszenákat védi meg. S bár Kristin haragszik őrá, Fábián András a halála előtt fölkeresi a férfit, hogy békesség legyen. Betegen is próbál helytállni a munkában. Amikor meglátogatja a fiát, s a meccsre igyekvő tömeg megdobálja kővel a vasutast, ő kel az ártatlan férfi védelmére, s így ő válik majdnem áldozattá. Nevének jelentéséhez illően férfias férfi, aki a közeli halálra is méltósággal készül.

Az élet, a meghalás, a másvilág

A hogyan kellene élni kérdése mellett a halállal foglalkoznak a legtöbbet a regény szereplői. A mű olvasható Fábián András haldoklásának és halálának történeteként is. A Jézus-fejezetben meghal a két lator, majd Jézus. A fogolytáborban Manda és Kis Dani. A kántor pedig a ravatal mellett negyven év halottait kezdi felsorolni. A legkövetkezetesebben Kászoni Béla meditációi foglalkoznak az élet, a halál, a másvilág összefüggéseivel, s mivel ezeknek Fábián Kristóf nagyobb részét tanúja, ő is beavatódik. Kászoni is világgá menne, hogy találkozzon Krisztussal, hasonlóan ahhoz, amiként Fábián Bálint akart találkozni Istennel. Elsőre bolondosnak, különcnek mutatkozik, majd botcsinálta filozófusnak, de más is, több is. Kérdései logikusak, megállapításai elgondolkoztatóak, bár nyilvánvalóan keserű élettapasztalatai formálták őket. Kászoni kettős alapkérdése: „ha meg-

halok, akkor miért kellett élnem?”, „miként lehet az ember tökéletes, ha tudja, hogy meg kell halnia?”

Meditációi során ilyen következtetésekre jut: a legnagyobb boldogság egyedül élni. Minél kisebb a kapcsolat az emberekkel, annál nagyobb a szabadságfok. Messzire ment tőlünk az Isten. A világ csak ismétlődik. Az ember nem tudja a jót választani. Nem biztos, hogy nélkülözhetetlenek vagyunk az Isten számára.

Fabián Kristófot életformájának bizonytalansága, tétova keresése teszi nyitottá Kászoni gondolatai iránt. Felidéződik az is, hogy Kristóf gyerekkorában egyértelműen hívő volt, Kászoni pedig már akkor is kereső-kétkedő ember. De legalább ennyire fontos az apa sorsának alakulása és az itáliai utazás is.

Kristóf – akinek a neve Krisztust hordozót jelent – a reprodukciót látja meg előbb a padláson. A megviselt, poros képeslapot Kászoni kérése ellenére nem dobta el, de magával se vitte a városba. E kép miatt ment el Torcellóba is, hogy lássa az eredetét, s e kép alapján ismerte fel – Kászonival együtt – a látomásban közeledő öt idegen élén Jézust. Kászoni rációt és képzeletet mintáz egymásra – miként a regény egésze is. Azt mondja Kristófnak, hogy „Torcellóban láttál hasonlót, minden Jézus-festmény közül ez a legvalószínűbb Jézus, nézd az arcát, titkokat sejtő tekintetét, azért képzeljük mind a ketten, hogy ő az”.

Kászoni a halálról szeretne valami lényegeset megtudni, de az elbeszélő által következetesen Jézusnak nevezett alak elutasító: „A halálról pedig ne kérdezz semmit.” Az öregember végül fellázad, s egy másik, egy bosszúálló Isten eljövételét kiáltja a távozókat után.

Isten, Jézus, hit, kételey

A regényben nem minden szereplő vallással való kapcsolata mutatkozik meg. Kászoni keresése és lázadása a figura legfőbb jellemzője, a mű meghatározó vonása. Fabián Andrásné hagyományosan a hitben él. Ezért küldi ministrálni a fiát, imádkozni az aha hazatéréseért, s ezért támad dühödten a férjére, amikor az kivieszi a fiút a hitoktatásról. Fabián András hite csak haláltusájában mutatkozik meg: „azt hittem, hogy az Istenben élek, és most seholy sincs”. Ravatalánál pedig megállapítják róla, hogy a katolikus és a református vallást egyaránt becsülte.

Kristóf gyerekkori hite nyilvánvalóan mélyen beivódott, de sok feledtető réteg rakódott rá. Ám a hitetlen európai sem feledheti a kereszténységet, s a Krisztus-képpel és képzetekkel való találkozás a tékozló fiúhoz teszi hasonlatossá Kristófot, aki visszatér szülei házába, a valóságos élmények mellett találkozik a képzetessel, végül ő maga is elő tudja idézni azokat, vagyis tudatvilágának részévé avatódik a halott apával való találkozás.

Jézus kétszer jelenik meg a regényben. Előbb az apokrifként értelmezhető 4. fejezetben, majd az ezt is felidéző zárófejezetben. A kapernaumi katonának a következőket mondja a kivégzése előtt álló Jézus: „Te is Isten fia vagy (...) Az Istennek is emberi alakja van, s ahány ember él a földön, az mind az Isten alakját vette fel. Mint én is... (...) Sokszor azt hiszem, hogy tényleg az Isten fia vagyok. Sokszor meg azt, hogy nem, csak egy ember Galileából, mint te is...” Végző üzenete pedig az, hogy a szabadsághoz csak a halálban juthat el az ember, de: élni kell.

A zárófejezet Jézusa így szól Kászonihoz: „Igazság? Miről beszélsz? Csak kitaláltak engem, hogyan tudnék én bármit is mondani. A részetek vagyok, a ti szellemetek egy darabja vagyok...” Majd így folytatja: „Kérdezhetsz, de válaszaim, akár a te válaszaid, tudásom, akár a te tudásod, képességem, akár a tiéd... / – Miért?! – kiáltott fel Kászoni. / – Mert Isten nem árul el semmit a terveiből. Ha elárulná a terveit, az emberiség elpusz-

tulna...” Amikor Kászoni a Bibliát idézi, ezt a választ kapja: „Azokat az iratokat, amelyekre te hivatkozol, emberek írták, s megérzéseiket a végtelen világról sokféleképpen lehet értelmezni...”

A regény Jézus-alakja meghatározó mértékben emberarcú. Előbb egy megtörtént esemény elképzelt változatában jelenik meg a halála előtt álló emberként, majd a regényalakok közel kétezer évvel későbbi jelen idejében, olyan látomásban, amelyet az évszázadok írásai, képei, képzetei formáltak. A két alak nem ellentétben, hanem azonosító kapcsolatban van egymással, s értelmezésük a regénybeli szereplők és az olvasó számára a biblikus, az apokrif, a panteisztikus és a realiztikus értelmezést egyaránt megengedi.

A cselekményt, a helyszíneket, az idősíkokat, az alakokat, a gondolatáramlatokat szemlélve egyaránt arra a következtetésre juthatunk, hogy *A torcellói Krisztus* többszólamú, Bahtyin kifejezését használva, polifon regény. Bahtyin szerint Dosztojevszkijnek sikerült először bemutatnia az ember „belsőleg átértzett befejezetlenségét”. Ő írt arról is, hogy „Eszmei útkeresésének megoldásaként Dosztojevszkij előtt az ideális ember, illetve Krisztus alakja jelenik meg. Ez az alak vagy ez a legmagasabb rendű szólam hivatott arra, hogy megkoronázza, megszervezze és maga alá sorolja a szólamok egész világát.” A szólamoknak ez a gazdagsága és hierarchizáltsága mutatkozik meg Balázs József sok-sok éves késéssel megjelenő regényében, okulására a huszonegyedik századi embereknek is.

Azt nem tudhatjuk, milyen lesz Kristóf további sorsa. Még azt sem, hogy hazaköltözik-e falujába. De arra emlékezhetünk, hogy a hívő gyermek megérzi-meglátja, hogy apja hazajön, s a csoda be is következik. A temetés utáni látomás a homokúton pedig azt jelenti, hogy az apa halálában is ott maradt a közelben, s egyúttal azt is, hogy Kristóf látóvá vált ismét.

A siratás és a temetés azt is tanúsítja, hogy az embereknek nemcsak szükségük van a segítségre, hanem ezzel kölcsönösen élni is tudnak. Ilyen mindannyiunknak szóló segítség a zárójelenet a halott ember egykori születésének felidézésével: „Íme az emberek boldogsága, íme a világ, amelyet dicsérni és magasztalni kell, mert megszületett egy ember.” S ehhez már csak annyit kell hozzátenni, amit a mottó állít egy óegyiptomi szoborfelíratra hivatkozva: „Üdvösebb egy pillanatig látni a Nap sugarait, mint az öröklét a túlvilágon, mint a halotti birodalom fejedelmének lenni.” S ezzel teljesen egybecseng Jézus utolsó szava a kapernaumi katonához: élni kell.

Ryszard Kapuściński

Egy riporter önarcképe

II.

Ez is igaz Nowa Hutáról – ez volt a szöveg címe. Újságunknak sikerült megjelentetnie a cikkemet, amely – mondjuk úgy – nagyon kritikus hangvételő volt. Nowa Huta a szocialista Lengyelország „gazdasági diadalát” volt hivatott jelképezni. Én egyetemistaként ott dolgoztam, ismertem hát az ottani borzalmas élet- és munkakörülményeket. Amikor megjelent a cikkem, óriási vihart kavart, bujkálnom kellett...

Bujkálni, hogyhogy?

Igen, a munkások, akik a barátaim voltak, ők vigyáztak rám. A cikkem körül keletkezett láрма mindenesetre sokáig nem ült el. Végül kijelöltek egy bizottságot, hogy vizsgálja ki az állításaimat, és ez a bizottság minden állításomat megerősítette, és... megkaptam az Arany Érdemérmét. Huszonhárom éves voltam.

Ez az élmény nagy erőt adott. Tudatosult bennem, hogy az írás kockázatot jelent, s hogy az írás lényege alapvetően nem maga a közlés, hanem az írással kiváltott következmények. Ha az ember a valóság megírására vállalkozik, ezzel befolyásolja a valóságot.

(Podróżnik po lesie rzeczy, Ryszard Kapuścińskival beszélget Bill Buford, „Granta – The Story Teller” 1987, nr 21, [utánközlés in:] „Most” 1987, nr 16/17.)

Nem sokkal azután, hogy kegyvesztettségem megszűnt, kértem, hogy küldjenek külföldre. Szerettem volna megismerni a világot. Megkérdezték, hova szeretnék menni. Azt mondtam, hogy valamilyen érdekes, egzotikus helyre.

Például...

Például Csehszlovákiába.

Csehszlovákiába?

Igen, mert Csehszlovákia nekem már a nagyvilágot jelentette. A szerkesztőség azonban Indiába küldött.

Az ön szerkesztősége, a „Sztandar Młodych” küldött már korábban is külföldre tudósítót?

Soha. Én voltam az első. Tudni kell, hogy az én generációm számára a távoli világ mintha nem is létezett volna. India, Afrika – ez a mesék világába tartozott. India után Pakisztán és Afganisztán következett. A riportjaim tetszést arattak.

Elküldtek a Távól-Keletre: Japánba és Kínába, ahol egy ideig újságom meghatalmazott tudósítója voltam, aztán Afrikába kerültem.

(uo.)

Az utazások és a bolygónk különféle részein eltöltött évek akkoriban – ez még a televíziózás előtti időszak volt – rendkívüli igazságra döbbsentettek rá: arra, hogy nem vagyunk egyedül a világban, hogy az emberiség nagy családjához tartozunk, amely népes – és egyre népesebb –, emellett sokkultúrájú, soknyelvű, sokfajú család.

Igen, az emberiség nagy családjá. Többé-kevésbé akkoriban, amikor kezdtem felfedezni a világot, hangos és nagy jelentőségű eseményre került sor. New Yorkban, a Modern Művészetek Múzeumában 1955-ben bemutatták „Az emberiség családjá” című kiállítást. A híres fotóművész, Edward Steichen vezette munkacsoport több mint kétmillió fotóból választott ki ötszázhárom, bolygónk lakóinak életét bemutató felvételt. A fényképek azt mutatják, hogy embertársaink sorsa, érzései, élményei, tapasztalatai, legyen szó a Föld bármely szélességi és hosszúsági fokáról, mindenütt egyformák. Egyetlen emberi faj van, mondják a kiállítás szerzői, és egy világ létezik. Mi mindannyian vagyunk a világ.

(*Dlaczego piszę?* /Ryszard Kapuściński előadása/, „Gazeta Uniwersytecka” 1997, nr 2.)

Hozzászoktunk ahhoz, hogy csak kisebb csoportokról – családról, törzsről, társadalomról – gondolkodjunk. A XIX. században a nemzet, a régió vagy a kontinens kategóriájában gondolkodtak. Nincs azonban sem olyan eszközünk, sem olyan tapasztalatunk, amely lehetővé tenné, hogy globális méretekben gondolkodjunk – hogy észrevegyük, hogyan hatnak ránk bolygónk más területei, s hogyan hatunk mi azokra. Másként fogalmazva, nagyon nehéz megértenünk, hogy mindannyian kapcsolódunk a többiekhez, hogy rengeteg szál vezet hozzánk, amely összeköt másokkal, hogy ezek a szálak szétágazódnak a legkülönbélebb irányokba. Nagyon sokan nehezen fogadják el ezt a valóságot, ezért élünk át annyi feszültséget, depressziót, megrázkódtatást.

Távoli kontinenseken éltem, ezért is törekedtem arra, hogy megmagyarázam: napjainkban óriási forradalmat élünk át, s mindannyian részt veszünk benne. Meg kell értenünk ezt az új helyzetet, s alkalmazkodnunk kell hozzá.

(*Ismaeli continua a navigare*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Maria Nadotti [in:] Ryszard Kapuściński, *Il cinico non é adatto a questo mestiere. Conversazioni sul buon giornalismo*, A cura di Maria Nadotti, Roma 2002.)

Lehet, hogy a gondolatok helyváltoztatás közben születnek? A helyszínek, az emberi arcok változása nagy hatással van rám, és gondolkodásra készítet. Mivel ösztönösen megéreztem magamban ezt a mechanizmust, utazni, világot látni vágytam. Tudtam, hogy ezért valamilyen árat kell fizetnem. A sajtótudósítói munka volt ez az ár. Lengyel viszonylatban csak a PAP (Lengyel Sajtóügynökség) volt olyan anyagi helyzetben, hogy tudósítót küldhessen külföldre.

(*Jestem człowiekiem pogranicza*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Ewa Maria Skalska, *Korespondent* c. dokumentumfilm, Berlin, 1995. március)

A helyzet, amelybe kerültem, egyfajta alapvető ellentmondást rejtett magában. Egyfelől, országról országra, kontinensről kontinensre vándorolva elképesztően gazdag, megejtő világot fedeztem fel, amelynek létezéséről előtte sejtelmem sem volt, másfelől viszont a rendelkezésemre álló közvetítő eszköz, a sajtótávirat szükségszerűen olyan felszínes és sekélyes rövidítés volt, hogy elvesztett benne annak a világnak az összes gazdagsága, mássága és teljessége. Nos, éppen a tudósítói munka gyarlóságai, felszínessége miatt érzett elégedetlenségem vezetett oda, hogy könyveket kezdtem írni (hozzá kell tennem, hogy a tudósítói munkával fizettem az utazások lehetőségéért). Ezek a könyvek mind egy-egy dichtichonnak, egy egésznek mintegy a második kötetét adják, az első kötetet pedig a valahol a PAP levéltáraiban porosodó egykori ázsiai, afrikai és latin-amerikai tudósításaim jelentik.

(Dlaczego piszę?.. I. fentebb!)

A sajtó- és tévétudósítások általában rövidítésre törekszenek. Amikor az embernek legfeljebb két oldal terjedelemben lehet írnia, nem jut hely az árnyalatok teljes gazdagságának. Mindent bele kell préselnie egyetlen megfigyelésbe, egyetlen mondatba. A részleteket mellőznie kell, hacsak nem író. Ha valaki újságíró s egyúttal író is, akkor a vélemények és tapasztalatok teljes gazdagságát leírhatja. A mindennapi élettel kapcsolatban az újságíró általában drámai választásokra, fájdalmas korlátozásokra kényszerül, így aztán a többdimenziós valóságot rövid és leegyszerűsített írássá kell redukálnia.

(Ismaeli continua a navigare... I. fentebb!)

Az újságnak vagy televízióknak dolgozó újságíró sosem éli át a sajtóügynökségnek dolgozó tudósító borzalmas helyzetét. Egyszer majd róluk is írok – az események névtelen alkotóiról, az információk áldozatairól, akik éjt nappallá téve dolgoznak a legrosszabb körülmények között. Én azonban önként vállaltam ezt a munkát, annak tudatában, hogy ha sajtóügynökségnek dolgozom, több mindent láthatok, több olyan emberrel találkozhatom, aki szívesebben nyilatkozik egy ügynökség tudósítójának, mint bárki másnak.

Így tehát az ügynökségnek végzett munka fejében utazhattam. Lengyelország, lévén szegény ország, nem engedhet meg magának sok külföldi tudósítót. Ezért aztán arra kértek, tudósítsak az egész afrikai kontinensről. Utazhattam, ahova csak akartam, mert ez volt a munkám. Gyakran kérdezik tőlem, hogyan lehetséges, hogy újságíróként annyi mindent láthattam. Huszonhét forradalomnak voltam tanúja, de hát pont ezt követelte meg a munkám. Ötven országnak voltam a „felelőse”. Egyenesen „tobzódtam” a történetekben.

(Podróżnik po lesie rzeczy... I. fentebb!)

Milyen típusú történetet nem lehet eladni egy újságban?

A környezetet, az utca hangulatát, atmoszféráját, a városban keringő pletykákat, ezernyi összetevőjét annak az eseménynek, amelyről alig hatszáz szó jelenik meg a reggeli újságban.

Néha mulatságos kritikával illetik könyveimet: Kapuściński sosem közli a dátumokat és a miniszterek nevét, vagy megfeledekzik az események sorrendjéről! Éppen ez az, amit kerülök. Ha valaki ilyen válaszokat keres, elmehet a helyi könyvtárba, ott minden kérdésére választ fog találni az adott időszak újságiban, életrajzaiban, dokumentumaiban, szótáraiban.

(Podróznik po lesie rzeczy... 1. fentebb!)

Beszélgessünk hát arról, mi is a tudósítói foglalkozás!

Ez olyanféle újságírás, amely bizonyos fizikai és lelki fogékonyságokat egyaránt megkövetel. Amikor néha azt kérdezik tőlem egyetemisták, mit kell tenni, hogy valaki külföldi tudósító legyen, azt szoktam felelni, hogy egyszerre nyolc követelménynek kell megfelelni. Ezek: testi egészség, lelki ellenállóképesség, érdeklődés a világ dolgai iránt, nyelvismeret, utazási jártasság, más emberek, kultúrák iránti nyitottság, szenvedély, mindenekelőtt pedig gondolkodásra való készség. Emberpróbáló foglalkozásról van szó. Sokan csak életük egy szakaszában üzik, tovább nem bírják.

(Co nie jest pisaniem, traktuję jako zmarnowany czas, Ryszard Kapuścińskival beszélget Tomasz Brzozowski, „Świat Literacki” 1992, nr 6.)

Mi vezérli a tudósítót, amikor háború sújtotta területre indul?

Gondolom, vannak riporterek, akiket izgat a konfliktusos, feszültséggel teli helyzet. Ezeket az embereket az ilyen helyzet inspirálja, megmozgatja fantáziájukat. Nekik erős ingerekre van szükségük. A konfliktusokkal terhelt helyzetek pedig tele vannak ilyen ingerekkel. Hiszen erre senkit sem kényszerítenek. A halál kockázata mindig ott leselkedik a közelben. Általában számba veszik a szerkesztőségben, hogy kinek milyen tapasztalata van, vagy ki az, akit egyszerűen érdekel az adott feladat, s szívesen utazna. És mindig akadnak olyan emberek, akiket izgat a feladat. Különbféle okokból. Kell ehhez egyfajta lelki adottság.

(Ryszard Kapuścińskival beszélget Tomasz Brzozowski, 2001. 08. 20.)

Kérem, kommentálja egy amerikai kiadónak azt a véleményét, miszerint semmilyen, még a legjobb riport ára sem lehet a riportert halála...

Humánus, erkölcsi szempontból nagyon is helytálló ez a vélemény, de csak elméletben. A gyakorlatban nagyon sok foglalkozás jár kockázattal. A pilóta is ki van téve a halál kockázatának, mégsem tudunk elképzelni olyan világot, amelyben emiatt megszűnne a légi közlekedés. Az a vélemény, hogy nem érdemes kockáztatni, nagyon nemes gondolkodásra vall, ám kevésbé realista.

(Nieustajęca fascynacja światem, Ryszard Kapuścińskival beszélget Roman Lau-dański, „Express” 1994, nr 102.)

Ön szereti a kockázatot?

Én nem kockáztatok pusztán a kockázat kedvéért. Én arra törekszem, hogy az események első vonalában, a fronton legyek. Ilyenkor nem gondolok a kockázatra, nem gondolok arra, hogy életemet veszíthetem. Mindent megteszek azért,

hogy eljussak oda, az ár nem számít. Csak később jut eszembe, hogy esetleg örökre ott maradhattam volna.

(*Być dla siebie surowym*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Wojciech Wiśniewski, [in:] Wojciech Wiśniewski, *Lekcja polskiego*, Warszawa 1993.)

Mindenki fél. Az emberek csak abban különböznek, hogy ki milyen mértékig tudja ezt a félelmet kordában tartani. Azt hiszem, ez olyan képesség, amely idővel gyöngülhet. Én is félek, amikor egy régi, ócska repülőgépen ülök, amely golyózáporban landol. De amikor felszálltam a gépre, tudatában voltam annak, hogy löni fogják. A halál bele van kalkulálva tudósítói életembe. Amikor Angolába indultam, feltételeztem, hogy valószínűleg nem térek vissza élve. Ez azonban kevés volt ahhoz, hogy meghátráljak és megváltoztassam a döntésemet. Láthatóan van tehát bennem valami, ami erősebb a félelemnél, a haláltól való rettegésnél.
(uo.)

Aki azt mondja, nem fél, az hazudik. Mindenki fél, még ha nem mutatja is. A különbség csak annyi, hogy vannak, akik uralkodni tudnak félelmükön, és a halál kockázata ellenére viszonylag normálisan viselkednek, mások viszont képtelenek erre.

(*Nigdzie nie zostawiam swojego bagażu*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Alina Ert-Eberdt, „Podróże” 2001. nr 7.)

Ne gondolja azonban, hogy megkedveltem a veszélyt. Nem vagyok öngyilkos! A riporternek kötelessége, hogy ott legyen, ahol valami fontos dolog történik, s erről tudósítson. Kicsit úgy érzem magam, mint egy misszionárius – abban, amit csinálok, van önfeláldozás is, szenvedély is. Ez az egyetlen magatartási forma azokban a régiókban, amelyek drámai, gyakran véres események helyszínévé váltak. Ellenkező esetben nem lehetne ott hosszabb ideig kibírni.

(uo.)

Sosem találkoztam cinikus riporterrel. Túlságosan nehéz szakma ez a cinikusok számára, sok áldozatot és elkötelezettséget követel. Pusztán a pénzért ezt senki sem csinálná.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Michał Łuczewski, 2001 [nem publikált interjú])

A haditudósítói szakmát mindenki önként vállalja, erre senkit sem köteleznek. A világon évente több mint száz újságíró vesztí életét. Ezt a szakmát azonban nemcsak a halálfélelem teszi keservessé, hanem a mindennapi kínlódás, a betegségekkel való viaskodás is, az olyan helyzetek, amikor nincs mit enni, nincs mit inni, amikor nem lehet tudni, hogyan vergődünk ki egy veszélyes helyzetből. Az ember elszánta erre magát, mert azt akarja és arra vágyik, hogy ott legyen az adott helyen, de azzal is számolnia kell, hogy drámai körülmények közé kerül. Hiszek a szerencsében és jósorsomban, mert számtalan kollégám, akikkel együtt dolgoztam, korombéli újságírók, már meghaltak, én viszont élek.

(*Europa jest na szczęście mała*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Jacek Antczak, „Słowo Polskie” 1999, nr 12.)

Hogy lehet az, hogy ön még él?

Egyszerűen szerencsém volt.

Minden bizonnyal, de azért van még valami más is, nem?

Elsősorban a szerencse. Hiszen valóban emlékszem olyan helyzetekre, amikor sorra lótték ki mellettem az embereket, s engem is el kellett volna találnia egy golyónak. Vagyis ilyen értelemben egyszerűen örült szerencsém volt.

Közrejátszik itt azonban a tapasztalat, a háborús tapasztalat is, amelyet én már gyerekkoromban megszereztem. Amikor kitört a világháború, hétéves voltam, s egész gyerekkorom háborúban telt el. Akinek ilyen megalapozott tudása van a háborút illetően, az könnyebben mozog a frontvonalak között úgy, hogy életben maradjon. Másfelől ilyenkor egészen irracionális helyzetek is kialakulhatnak, s őszintén mondom, nem tudok ésszerű magyarázatot adni a kérdésére.

Néha olyan reménytelen helyzetbe kerültem, hogy elkezdtem imádkozni: Istenem, add, hogy még most az egyszer élve megússzam, és ígérem Neked, soha többé nem keresem a veszélyt!

Aztán újra visszatért oda!

(Epokę imperiów mamy już za sobą, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Peter Gzowski, szerk. Jerzy Jastrzębowski, „Rzeczpospolita” 1996, nr 300.)

A szocialista állam, amikor külföldre küldött egy tudósítót, rákényszerítette a maga értékrendszerét, elvárásait. Milyen huzavona zajlott a rendszer és a tudósítói munkát végző ember között?

Ezek nagyon bonyolult, nagyon változó helyzetek, és nincs semmiféle merev szabály ezen a területen. Én csak magamról beszélhetek. Én a harmadik világ problematikájával foglalkoztam, itt a hatalom ideológiai nyomása jóval kisebb volt, mint, mondjuk, egy moszkvai vagy prágai tudósító esetében. Ha a ruandai vagy csádi helyzetről írtam, az a lengyel hatalmat a legkisebb mértékben sem veszélyeztette. A hivatalnokok a legtöbb esetben nem is tudták, hol fekszenek ezek az országok. Megvolt tehát a magam szemétdombja némi szabadsággal, azon az alapon, hogy senki sem foglalkozott azzal a területtel, nem voltak ott jelentősebb üzleti vagy egyéb ügyeink. Ezenkívül a tudósítói munka rendszerében két információs csatorna működött: az első az úgynevezett hivatalos változat volt, a másik egy csomó közlőny, amelyek nem számítottak hivatalos publikációnak, s azokba meg lehetett írni a teljes igazságot. A központ döntötte el, hogy egy adott információ a hivatalos sajtóba vagy csupán a speciális közlőnybe kerül-e. Egyébként a varsói hivatalos cenzornál gyakrabban voltam én magam a saját cenzorom, hiszen konfliktusos helyzetben dolgoztam, s választhatam, hogy az igazat írom-e meg, s akkor nem Varsó, hanem a helyi rezsim fog kirúgni, vagy csak korlátozottan írom meg az igazat, mert fontosabb számomra abban a pillanatban, hogy maradjak még egy ideig az adott helyen.

(Jestem człowiekiem pogrnicza... I. fentebb!)

Az ideális persze a teljes függetlenség volna, ám az élet messze esik az ideálistól. Az újságíróra sok nyomás nehezedik, hogy úgy írjon, ahogyan azt mun-

kaadója elvárja. A mi mesterségünk állandó harc a függetlenség álma, óhaja és a valóságos helyzetek között, amelyek arra kényszerítenek bennünket, hogy figyelembe vegyük kiadónk érdekeit, nézeteit és elvárásait.

Azokban az országokban, ahol cenzúra működik, az újságíró azért harcol, hogy a lehető legteljesebb mértékben fejezhesse ki azt, amit szeretne. Azokban az országokban viszont, ahol szólásszabadság van, az újságíró szabadságát annak a lapnak az érdekei korlátozzák, amelyiknek dolgozik. Az újságíró, különösen ha fiatal, gyakran igen komoly kompromisszumokat kénytelen kötni, kifinomult stratégiát kénytelen alkalmazni, hogy elkerülje a közvetlen összecsapást. Ez azonban nem mindig lehetséges, s éppen ezért kerül sor annyi üldöztetésre. Ezek az üldöztetések kétségkívül különböznek a máshonnan ismerős erőszakos módszerektől, inkább elbocsátásban, félreállításban, gazdasági természetű kellemtelenségekben öltenek testet. Általánosságban véve olyan szakma a mienk, amely állandó harcot és éberséget követel.

Nehéz megállapítani, hogy egyik országban jobb vagy rosszabb-e a helyzet, mint egy másik országban. Ezek a dolgok nem állandóak, egyik napról a másikra változnak. Egy biztos: a függetlenség legapróbb morzsájáért is harcolni kell.

Néhány évnyi külföldi munka, utazás után minden tudósító őriz a tarsolyában legalább egy személyesen átélt üldöztetést, kiutasítást az adott országból, le tartóztatást vagy más, közte és a rendőrség vagy a hatalom között kialakult konfliktust, például azt, hogy megtagadták tőle a vízumot, vagy számos egyéb módon nehezítették meg az életét.

(Ismaeli continua a navigare... l. fentebb!)

Az újságíró állandó társa az a dilemma, hogy hol a határ az elkötelezettség és az objektív leírás között. Hogy lehet ezt megoldani?

A haditudósításnak megvan a maga sajátossága. A szerző elkötelezettsége óriási. Ahhoz, hogy háborúról írjon, neki magának is benne kell lennie a háborús helyzetben. A háború pedig harci állapot, konfliktussal teli állapot. Éppen ezért a tudósító szükségszerűen nem lehet csupán távoli tribünről szemlélődő megfigyelő, hanem maga is az adott konfliktus áldozata. Nem lehet másként, a teljes objektivitás a dolog természetéből adódóan ki van zárva. Egyszerűen a tudósító bőréről van szó. Az újságíró az ilyen helyzetből nem csupán teleírt noteszt hozza magával, hanem fizikailag is kikészül. Fizikailag és lelkileg is sérül, sebeket kap. Ő maga is – ha akarja, ha nem – harcosná válik.

Vagyis nemcsak tudósító, hanem katona is?

Gyakran kell katonának lennie a szó legszorosabb értelmében. Még ha ő maga nem harcol is fegyverrel, mert ezt nem kell tennie, de segíti azokat, akik a saját életükért és az övéért is harcolnak. Előfordulnak nagyon drámai helyzetek, s a teoretizálás ilyenkor hallatlanul nehéz dolog. Háborús helyzetben számtalan nehézséggel kerülünk szembe, amelyekre gyorsan kell reagálni, gyorsan kell megoldást találni. Saját lelkiismeretünk, saját pszichikai ellenállóképességünk, saját kultúraértelmezésünk, saját ízlésünk stb. szerint.

Gyakran előfordul, hogy a riporter valamelyik harcoló fél mellett foglal állást. Érzelmileg is, de fizikailag is, személyes jelenléte által. Mi erről a véleménye?

Ha az ember a konfliktus egyik oldalán van, gyakran nehéz átmennie a másik oldalra, mert azonnal kémnek tekintik. Ha útlevelünkben konkrét vízum szerepel, nem lehet benne a másik oldal vízuma. A választás nem úgy történik, hogy valaki inkább az egyik oldal pártján áll, ez tisztán technikai kérdés. Néha például csak oda juthatunk el, ahova ez lehetséges. A döntésnek nem feltétlenül vannak ideológiai vagy erkölcsi okai, előfordul, hogy a helyszín kiválasztása az újságíró tudta nélkül történik.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget *Tomasz Brzozowski*, 2001. 08. 20.)

Nem létezik abszolút irodalom, soha sem lehet valamit tökéletesen, a maga teljességében leírni. Mindig csak közelítéssel lesz dolgunk. Az irodalomban az értéket approximációval, vagyis a „valamihez közelítés” képességével mérik. Ez pedig olyan folyamat, amelyet sosem fog teljes siker koronázni. A megközelítés mértéke a tehetség mértékétől függ. Azt hiszem, ilyen értelemben számos olyan jelenettel vagy leírással találkozhatunk az irodalomban, amelyek mintha közel vinnének minket az elérhetetlen ideálhoz. De mindenki, aki volt már háborúban, aki átélt már háborút, tudja, hogy a háborút igazából nem lehet leírni.

Vajon ennek egyik akadálya nem az-e, hogy szükségszerűen egyoldalú látásmódra vagyunk kárhoztatva, hogy mindig a szembenállók valamelyikének oldalán állunk? Pedig szeretnénk átlépni saját nézőpontunkon, szeretnénk a teljes tudás birtokába kerülni, egyszerre látni a háborút az áldozat és a hóhér szemével...

Ez két szempontból is lehetetlen. Először is, ami a riportert illeti, ő mindig csak az egyik fél oldalán állhat. Amikor Angolában voltam háború idején, ezt kérdezték tőlem: „Mondja, a másik oldalon, az UNITÁNÁL is volt?” Nem voltam, mert oda egyszerűen nem engedtek volna be! Ez tisztán technikai probléma. Másodszor pedig, amikor az ember háborúban van, maga a helyzet annyira hat az érzelmeire, hogy önkéntelenül is azzal az oldallal azonosul, ahol van. Egyszerűen a háborús beszámoló mindig feltételez bizonyos szubjektívizmust, bizonyos elfogultságot. Törekedni kell azonban arra, hogy kerüljük az elvakultságot, a fanatizmust. A riporteri tudósítás teljes objektivitása azonban a gyakorlatban elképzelhetetlen.

(*Wojny nikt nigdy nie wygra*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Zbigniew Dominiak, „Tygiel Kultury” 1997, nr 10/12.)

Nincs olyasmi, hogy objektivitás. Az objektivitás a szerző lelkiismeretének kérdése. És saját magával kell elintéznie, hogy az, amit ír, közel van-e az igazsághoz vagy nem. Ezek azonban túlságosan individuális dolgok, amelyeket nem lehet általánosítani.

(*Europa jest na szczęście mała... I. fentebb!*)

Mindenki másként látja a történelmet és a világot. Ha most mindannyian elmennénk egy olyan helyre, ahol történik valami, s a látottakat mindegyikünk le akarná írni, teljesen eltérő beszámolókat kapnánk ugyanarról az eseményről, mindenki a maga módján mutatná be. Kinek higgyünk, mik a kritériumok? Van egy húgom, aki egy évvel fiatalabb nálam, és akit nagyon szeretek. Kanadában

él, két vagy három éve találkoztunk utoljára. Régóta készülök arra, hogy könyvet írjak gyerekkorunkról, amelyet együtt éltünk át egy most Belorussziához tartozó kisvárosban. Együtt növekedtünk, nagyon kötődünk egymáshoz. Mielőtt hozzáláttam volna a könyv írásához, megkértem a húgomat, hogy poroljuk le közösen második világháború alatti emlékeinket. Először a húgom mondta el, mire emlékszik azokból az évekből, aztán én meséltem el az emlékeimet. És bizony, annak ellenére, hogy gyerekkorunkban mindig együtt voltunk, összetartottunk, kiderült, hogy egészen más dolgokra emlékszünk. Folyton azt kérdezgettem, emlékszik-e bizonyos epizódokra, mire a húgom azt felelte, hogy nem. És ugyanez történt, amikor ő kérdezett tőlem hasonlókat.

Ez a példa is mutatja, mennyire nehéz másokkal dolgozni. Nem azért, mert be akarnak minket csapni, hanem azért, mert emlékezetünk szelektív módon működik. Ha különböző emberekkel készítünk interjút ugyanarról az eseményről, különféle válaszokat kapunk. Nézzünk egy kísérletet, amelyet a híres mexikói író, Elena Poniatowska végzett el. Mexikó közelmúlt történelmének tragikus eseménye volt, amikor 1968-ban Mexikóvárosban többszáz egyetemistát mészároltak le a Tlatelolco téren. Poniatowska írt erről egy könyvet *La noche de Tlatelolco* címmel, amely tulajdonképpen a tragédia kommentár nélküli, csupasz krónikája. A történeteket többszáz, az eseményben részt vevő személy mesélte el. Ez a könyv tökéletesen illusztrálja az újságírással foglalkozó emberek legfőbb gondját: a szemtanúk elbeszélései teljesen eltérőek. Csakhogy Poniatowska könyve ötszáz oldalas, az újságíróknak viszont néha háromoldalas cikkben esetleg egyperces rádió- vagy tévériportban kell egy egész történetet ismertetnie. A közlésre szánt dolgok kiválasztása kizárólag az intuíciótól, a tehetségtől és az erkölcsi alapelvektől függ. Lehet, hogy nem mondunk igazat, de nem azért, mert hazudni akarunk, hanem azért, mert tökéletlen a memóriánk, töredékesek az emlékeink, vagy érzelmeink befolyásolnak bennünket.

Végül gondot okozhatnak azok a változások is, amelyek az idő múlásával magatartásunkban és emlékeinkben következnek be. Az esemény között, amelyről anyagot gyűjtöttünk, és a pillanat között, amelyben nekifogunk az esemény leírásának, néha nagyon hosszú idő telik el, s akkor kiderül, hogy emlékeink nagyon megváltoztak.

(Ismaeli continua a navigare... l. fentebb!)

Egon Erwin Kisch, a riportírás klasszikusa mondta, hogy számára az esemény helyszínére való jutás nehézségeinek leírása néha sokkal érdekesebb volt, mint maga a téma. E tekintetben a riportírásnak vége. Nincs vége azonban a szerzői riportnak, amelynek az a lényege, hogy a szerző elmélyít egy adott problémát, átszűri azt saját személyiségén, csiszolja azt. Erre mindig lesz igény.

(Reporter na czóhnie, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Zbigniew Górniak, „Nowa Trybuna Opolska” 1997, nr 97.)

Még mindig úgy, mint régen, egy golyóstollal és egy notesszel vág neki a világnak?
Igen. Viszek magammal még egy fényképezőgépet és minimális ruhaneműt is. A riportert sehol sem hagyja hátra a holmiját, mert mindig megy tovább. Rit-

kán fordul vissza. Egész vagyónát magával kell hordania. Minden tárgy felesleges teher. Minél könnyebb a csomagja, annál messzebbre juthat.

(*Nigdzie nie zostawiam swojego bagażu... I. fentebb!*)

Ha olyasmi történik, amit fontos eseménynek tartok, egyszerűen útnak indulok. Nem hezitálok. Aztán előfordul, hogy amikor olyan helyzetbe kerülök, hogy pár perc múlva levághatják a fejemet, elgondolkodom: ostoba vagyok, mi a fenének jöttem én ide! De mindez már csak akkor jut eszembe. Hiszen nem egyszer mentem olyan helyre, amelyről tudtam, hogy akár ott is hagyhatom a fogam. És mégsem tudtam ellenállni a csábításnak, mert ez ösztön kérdése, sóvárgás az eseményben való részvétel után, hogy lássam, hogy átéljem, hogy ott legyek. Így volt ez 1980-ban, a lengyel Augusztus esetében is. Éppen akkor tértem vissza Iránból, az iráni forradalomból. A *sahinsah* című könyvem írtam, amikor elkezdődtek a tengeremelléki sztrájkok. Meg voltam róla győződve, hogy minden újságíró odasereglik, de csak néhányan mentek. Mert a Lengyel Népköztársaságban az újságírás nem magánkezdeményezésen alapult. Ha az újságírót küldték, ha kivezényelték, ha ráparancsoltak, hát ment. Mivel pedig akkor egyetlen szerkesztőség sem gondolt arra, hogy a sztrájkok helyére küldjön valakit, hiszen az az egész nem felelt meg a hivatalos irányvonalnak, hát nem tolongtak az újságírók. Én azonnal vonatra ültem. Előbb egyébként Szczećinbe utaztam, ahol ismerőseim, rokonaim laktak. Mert hiszen az is kérdés volt, hogyan jutok a sztrájk helyszínére. Nem volt az olyan egyszerű dolog, de valahogy bejutottam. Amikor azonban híre jött, hogy a döntő eseményekre Gdańskban kerül sor, fölszálltam az első vonatra, amely teljesen üres volt, hiszen az ország akkor meg volt bénulva, s azzal az üres vonattal Gdańskba utaztam. Elmentem a hajógyárhoz, de ott „mérlegelés alapján” engedték be az embereket, vagyis azt engedték be, akiről úgy vélték, hogy beengedhetik. Nagyon éberek voltak, nagyon résen álltak, rengeteg embert nem engedtek be. Engem beengedtek.

(*Trzeba być w srodtku wydarzeń*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Krzysztof Łęcki, „Śląsk” 1997, nr 12.)

A lengyel forradalom időszakának, az országon végigsöprő Szolidaritás-hullámnak az átélése túlságosan intenzív, magával ragadó, izgalmas élmény volt ahhoz, hogy írni lehessen róla, hogy időt lehessen szakítani az írásra. Nem tudok írni is, meg mást is csinálni egyszerre. Az írás számomra a világból való teljes kikapcsolódás időszaka. Én pedig nem tudtam és nem is akartam kimaradni abból, ami akkoriban történt. Csak néhány rövid cikket írtam, komolyabb dolgok írására nem jutott idő. Amikor az események közepében vagyok, nem tudom megteremteni a kötelező távolságot, nem tudok az eseményekről írni.

(*Nieustajęca fascynacja światem*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Roman Lau-dański, „Express” 1994, nr 102.)

Az élmény megismételhetetlenségének érzése uralkodik rajtam. Néha választút előtt állok: vagy leülök ma este és elkezdek írni, vagy élek a lehetőséggel, hogy beszélhetek két-három olyan emberrel, akikkel az életben többé már nem

találkozom. Ráadásul engem ez annyira érdekel, izgat, hogy ilyenkor nem gondolok az írásra, hanem csakis arra, hogy ott legyek. Félredobok hát mindent, és indulok – ez erősebb, mint az írás. Az írás viszont... Ha élek még egy darabig, valamikor majd ez is teljesül – mindig ebben reménykedem. De aztán újabb események jönnek; a ma zajló történelem és az, amely holnap fog zajlani, túlságosan vonz, túl nagy hatással van rám, mindent háttérbe szorít, arra kényszerít, hogy csakis őrá figyeljek, csakis neki szenteljem magam. S itt állok magamban hordott, megíratlan történetekkel tele...

(Dobre myślenie o świecie i ludziach, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Magdalena Lebecka, „Kresy” 1994, nr 17.)

Rosszul érzem magam stabilizált körülmények között. Az én életiskolám a háború, a mozgás, a konfliktusok, a feszültség, a sok esemény. Ezért is nem érdekel Európa. Nem tudnék egyetlen szót sem írni Párizsról, pedig jártam ott néhányszor. Erőteljes élményekre van szükségem, személyesen kell átélnem valamit ahhoz, hogy riportot írhattak.

Óriási aránytalanság van aközött, amit magamban felhalmoztam, és aközött, amit már megírtam. És tisztában vagyok azzal, hogy többet kellene írnom. Mégis tudom, hogy azonnal indulnék, akár egy mondat közepén is, ha valami fontos dolog történe Afrikában. Ha például háború törne ki Rhodesiában. Imádkozom azonban, hogy minél tovább tartson a béke. Igen, háborúkról írok, de békében reménykedem. Minden könyvem befejezetlen, mert mindig közbejöttek mindenféle afrikai lázadások.

(Być dla siebie surowym... I. fentebb!)

Engem a világ izgat és nem Földünk különböző részei. Amikor ott vagyok valamilyen országban, azon töpregek, nem kellene-e valahol másutt lennem. Egyfolytában ajánlatokat tartalmazó telefonokat és leveleket kapok. A *New York Times*, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, a *Le Monde* és különböző kiadók mind azt akarják, írjak nekik valamit. Szinte lökdösnek a világ különböző részeibe. A nehézséget két helyzet összebékítése okozza: az utazásé, amely akkumulátorként halmozza fel a tapasztalatokat, élményeket, és az írásé, amely csöndet, összpontosítást, nyugalmat követel. Meg kell találni az arany középutat.

(Świadectwo rozpadu i przemijania, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Karol Kruś és Andrzej Staniszewski, „Gazeta Olsztyńska – Magazyn” 1992, nr 42.)

Szüksége van-e bizonyos távolságra ahhoz, hogy írni tudjon?

Az eseménytől való eltávolodás nem is annyira szándék, mint inkább szükségesség kérdése. És nem is választás kérdése – lehet, hogy nem is kellene az a távolság, de rá vagyok kényszerítve.

A riportert úgy működik, mint egy akkumulátor: gyűjti, szívja, raktározza magába a valóságot, anyagot halmoz fel, ilyenkor nincs ideje írni. Az én mesterségemben az a paradox vonás, hogy az irodalomnak az utazás a forrása, maga az utazás azonban lehetetlenné teszi az írást. Az utazás ugyanis gyakran nagyon értékes idő, nagyon értékes szituáció ahhoz, hogy közben írni lehessen.

Amikor a PAP lengyel hírügynökség tudósítójaként dolgoztam, csak hazatértem után foglalkozhattam a nagyobb, a tapasztalatokat szintetizáló műfajokkal. Jóllehet évek óta nem dolgozom már tudósítóként, továbbra sincs időm utazás közben írni. Amikor aztán hazatérek az anyaggyűjtő utazásból, vissza kell találnom a szóhoz, az irodalmi nyelvhez – át kell állítanom a gondolkodásmódot, érzékenységet. Utazás közben ugyanis más nyelveken beszél az ember, más nyelveket hall, anyaggyűjtés közben másra van ráhangolva. Ahhoz tehát, hogy lengyel szöveget írjak, elő kell vennem Żeromski, Prus, Nałkowska szép lengyel prózáját, amely visszavezet a mi ábrázolásmódunkhoz, a mi szóhasználatunkhoz; lehetővé teszi, hogy „otthon legyek” a műfajban.

(...) Itt különböző ritmusokról van szó. Él az ember ebben a két különböző ritmusban, amelyek egymást szolgálják, inspirálják – mert az írásaim az utazásokból kapnak inspirációt –, ám ez két különböző létforma, létforrás. Az az ember, aki itt ül és riportot ír, és az az ember, aki valahol a nagyvilágban anyagot gyűjt a riportalaphoz, az két külön személy.

(Dobre myślenie o świecie i ludziach... 1. fentebb!)

Nem fél attól, hogy bizonyos eseményeket elfelejt?

Hiszek saját „akkumulátoromban”, amelyet naponta feltöltök, hiszek a memóriámban és képzelőerőmben. Pár évvel ezelőtt olvastam egy történetet, amely meggyőzően hatott rám, amely egyezik az én tapasztalataimmal. Gorkij, már mint idős, tapasztalt író, fiatal tehetségek gondozásával foglalkozott. Eljártak hozzá, elvitték írásaikat, amelyeket aztán Gorkij megbeszélt velük, bírálta, értékelte azokat. Egyszer megjelent nála egy fiatalember, akit Konsztantij Pausztovszkijnek hívtak, s hozott magával egy elbeszélést. Gorkij elolvasta, s valami ilyesmit mondott: „Fiatal barátom, amit írtál, nagyon érdekes, neked írnod kell. De nem most. Hagyd abba az írást tíz-tizenöt évre, és járd be Oroszországot! Éljd, dolgozz! De semmit se jegyezzél fel! Aztán kezdjél el írni! Amit ugyanis valóban átélsz, azt nem felejtet el, amit viszont elfelejtesz, azt úgysem érdemes megírni”. Vannak dolgok, amelyek mélyen ülnek bennem, és semmiféle jegyzetekre nincs szükségem ahhoz, hogy ezeket megírjam, csak időre van szükségem. Bizonyos tényeket mindig megtalál az ember enciklopédiákban, közlönyökben. Én inkább azt keresem, ami adott eseményben, élményben a legfontosabb, ami az egész történet legfőbb mondandója.

(Być dla siebie surowym... 1. fentebb!)

Igen, viszek magammal fényképezőgépet, mert szeretek fényképeket készíteni, és készítettem is rengeteget, számos kiállítást is rendeztem belőlük, sosem készítek viszont magnófelvételt. Egyáltalán nem használok ilyenfajta technikát. Egyszerűen nem használok magnót! Miért nem? Mert a tapasztalat megtanított arra, hogy az emberek, ha mikrofonnal találkoznak, másként kezdenek beszélni, másként fogalmaznak meg gondolataikat. Elvesztik nyelvük eredetiségét, természetességét, beszédük formálissá, mesterkéltté, erőszakolttá válik. Mivel pedig én arra törekszem, hogy az emberi psziché legmélyebb rétegeibe ássak le,

megtudjam azt, amit az illető valóban közölni akar, még hozzá a legtermészetesebb módon, ezért egyszer s mindenkorra lemondtam a magnó használatáról. Vannak ugyan nálam ilyen berendezések, de sosem használom őket beszélgetések, emberi kapcsolatok létesítése közben, az anyaggyűjtés ugyanis számomra elsősorban azt jelenti, hogy eljussak az emberekhez, s olyan szituációt teremtsék, amelyben én a legkevésbé vagyok jelen, ők pedig a legtermészetesebben viselkednek. Ezért olyan fontos, rendkívül fontos számomra a hallás. Nemcsak a látás, hanem a hallás is. Nemcsak az, amit az emberek mondanak, hanem az is, ahogyan mondják.

(Lapidarium, czyli „nowy tekst”, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Stanisław Beres, „Odra” 1996, nr 6.)

A nyelv egyre nagyobb gondná válik. A modern kor egyik jellemzője, hogy növekszenek a nacionalizmusok és szaporodnak a hozzájuk kapcsolódó nyelvek. Egy-egy országon belül a nemzetiségek és a régiók egyre határozottabban követelik, hogy saját nyelvükön beszélhessenek, ne mások nyelvén. És ez hatással van arra, ahogyan másokkal kommunikálnak. Ha valaki velem az én anyanyelvemen akar beszélgetni, nem tudja magát olyan árnyaltan kifejezni, ahogyan szeretné. Mondok egy példát. Nemrég jelent meg egy könyv az Egyesült Államok történetéről. Amikor a szerző átnézte azokat a dokumentumokat, egyezményeket, amelyeket az európai gyarmatosítók és a helyi indián törzsek vezetői írtak alá, rájött, hogy szinte az összes szerződést az indiánok számára ismeretlen nyelven, vagyis angolul fogalmazták meg. Ráadásul az indiánok, akik ezeket aláírták, analfabéták voltak. Így derült fény arra, hogy a szerződések többsége, éppen a nyelvhasználat miatt, hamis szerződés. Vagyis az Egyesült Államok története egy nyelv nem értésén alapszik.

(*Ismaeli continua a navigare...* 1. fentebb!)

Gyakran előfordul, hogy nem tudunk szót érteni másokkal, mert nem értjük a nyelvüket, és nincs mellettünk tolmács. Így aztán néha kizárólag vizuális megfigyelések alapján építünk fel egy történetet.

Mondok erre egy példát. Megemlítem *A sahinsah* című könyvemben is, amelyet Khomeini forradalma idején írtam. A forradalom hatalmas utcai tüntetésekben fejeződött ki. Húsz évvel ezelőtt Teheránban az európai nyelvek be voltak tiltva. A helyi nyelvet, a farszit nem ismertem. A hivatalos források egyáltalán nem törték magukat, hogy a külföldi sajtót informálják arról, mi is zajlik valójában az országban. A tüntetésekkel és nagygyűlésekkel kapcsolatos híreket állandóan cenzúrázták. A helyi nyelv ismeretének hiányában tényleg nagyon nehéz volt alternatív hírforrást találni. Nos, igencsak hosszú időbe telt, mire rájöttem, hogy bizonyos jelek, látszatra jelentéktelen utalások alapján meg lehet jósolni, hogy mire készülnek. Észrevettem, hogy az egyik szegényebb negyedben lévő kis szatócsbolt – amolyan félig az utcán árusító boltocska – tulajdonosa bizonyos napokon nem rakta ki áruját, néha pedig egyáltalán ki sem nyitott. Könnyű volt rájönnöm, hogy ezt a jelet úgy használhatom, mint egy hiteles sajtótügyenökség hírösszeállítását. A várható utcai eseményektől függően, amelyek-

ről a boltosnak persze pontos információi voltak, mindig ugyanúgy viselkedett: ha tüntetés volt kilátásban, amelynek résztvevői széttaposhatták volna a kirakott árut, a boltos nem nyitott ki.

(Ismaeli continua a navigare... 1. fentebb!)

Én a nyelv fogalmát tágan értelmezem. Számomra a szituáció, a gesztusok, a szín, a forma is a nyelv része. Az információt nemcsak abból szerzem, amit valaki mond, hanem az egész környezetből, a hangulatból is, az emberek viselkedéséből és ezer más részletből. Ez az egész valóság beszél hozzám, de nem szavakban kifejezhető nyelven, hanem a szimbólumok, a jelzések sajátos nyelvén.

Később aztán ebből építem fel, ebből reprodukálom azt a valóságot. A nyelv-tani, lexikális értelemben vett nyelv nagyon fontos; ismerek is néhány, munkámhoz szükséges nyelvet. A nyelvismeret hiánya ugyanis elszigetelheti az embert. Egyszer valamikor például Kínába mentem, hogy ott dolgozzam, hamar rájöttem azonban, hogy a kínai nyelv ismerete nélkül én abban az országban egyszerűen nem fogok boldogulni – kénytelen voltam hát lemondani a munkáról.

(Dobre myślenie o świecie i ludziach... 1. fentebb!)

A harmadik világgal történő ismerkedés során elsősorban nyelven kívüli eszközökre támaszkodok?

Igen, főleg a benyomásokra támaszkodom. Ez nagymértékben élesíti az ember látását – a világot annak alapján kell megítélni, megérteni, amit látunk belőle. Jártam olyan országokban, amelyeknek nyelvét nem ismertem, és tudósítanom kellett arról, ami ott történt, értelmezniem kellett a tényeket, amelyeket láttam. Azt hiszem, bizonyos tapasztalat birtokában eljut az ember oda, hogy a világot más, nem feltétlenül nyelvi eszközökkel is meg tudja érteni. Persze ez eléggé korlátozott megismerés. Éles szemmel nézni a világot, ez olyan tulajdonság, amely nem hiányozhat a riporterből, különösen, ha nemzetközi vagy kultúrák közti kérdésekkel foglalkozik. A riporter esetében ez már az illető természetének vagy szervezetének jellemzője, biológiai tulajdonsága, olyasmi, amit idővel, a szakmai rutin megszerzésével ki lehet alakítani.

(Jestem człowiekiem pogramicza... 1. fentebb!)

A valóság sokféle nyelven szól hozzánk, a megfejtésükhöz szükséges tehetség, jártasság, rutin pedig nélkülözhetetlen eleme ennek a szakmának.

(Dobre myślenie o świecie i ludziach... 1. fentebb!)

A történelmi tudás és intuíció minden riporter alapvető tulajdonsága. Könnyű megkülönböztetni egymástól a jó és a rossz újságírást – a jó újságíró az események leírásán kívül az okokat is megmagyarázza. A rossz újságíró csak az eseményt írja le anélkül, hogy rámutatna a történelmi összefüggésekre, kapcsolódásokra – beszámolót kapunk egy adott eseményről, de sem a kiváltó okokról, sem az előzményekről nem tudunk meg semmit sem. A történelem választ ad a „miért?” kérdésre is.

A mi szakmánkban különösen figyelemmel kell lenni az olvasóra vagy tévé-nézőre. Az eseményről, amelyet bemutatunk neki, mi sokkal többet tudunk, mint ő. Éppen ezért nagyon óvatossá kell lennünk. Ahhoz, hogy megértse az eseményt, el kell neki mondanunk, hogy mi történt korábban, hogyan alakult az egész történet.

(Ismaeli continua a navigare... 1. fentebb!)

Kétféle riportnak kellene egyidejűleg léteznie. Az elsőnek a napi, aktuális információ a lényege: ma ez és ez történt. Az ilyen riport, amely a szemünk láttára zajló történet felszínét írja le, a tömegtájékoztatási eszközök fő táplálékául szolgál. Az átlagos befogadó számára a bennünket körülvevő valóság, a körülöttünk zajló események ugyanis az egyes eseményekben jelennek meg. Ezeket a néző vagy olvasó felfogja, de egymással összekapcsolni nem tudja.

A másik fajta riportnak az események folyamából tudnia kell levonni a következtetéseket, bizonyos logikát kölcsönözni annak, ami illogikusnak látszik, s bizonyos szabályokat felfedezni ott, ahol látszólag anarchia és káosz uralkodik.

Tágabb értelemben arról van szó, hogy a környező valóság átfogó megértése, rendszerezése az ész feladata. Az elmélyült, gondolkodásra készítő riport az ész erőfeszítésének eredménye. Ha képesek vagyunk ilyen riportokat írni, segítségére lehetünk az olvasónak azzal, hogy egyfelől próbáljuk megértetni vele a történeteket, másfelől megpróbáljuk előrevetíteni azt, hogy mi fog következni. Aki érti a valóságot, annak nagyobb a biztonságérzete, a lelki stabilitása és ön-bizalma.

(Reportaż i trwanie, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Wojciech Górecki, „Res Publica Nowa” 1993, nr 7/8.)

Nem tartom magam különleges képességű embernek. A mai kultúrában vissza-élnek az olyan szavakkal, mint „génusz”, „talentum”, „fenomén”. Hallok a rádióban egy nevet, azt mondják rá, hogy „zseni”, kiderül, hogy valamelyik rockzenésztől van szó. Régebben az ilyen szavakat ritkán, óvatossággal használták. Nevezhetem így Shakespeare-t, Beethovent, Platónt, s az igazán zseniális embereket egy kezemen meg tudom számolni. Beszélhetünk-e zseniális riporterekről? Itt minden a rengeteg munka, tudás és szerencse eredménye. Minden könyvem egy-egy hálaadás a sorsnak, amiért lehetővé tette, hogy annyi mindent láttam, hallottam, érintettem. Itt nagyon fontos az akaraterő, a kudarc-tűrő képesség, a szükségtelen dolgokról való lemondás képessége. Ehhez még mások segítőkészségének is társulnia kell. Ne feledjük, hogy a riport mindig közösségi munka, sok szerzője van, egyedül nem lehet megírni. A riportban mások hangja, mások élményei is benne vannak. Mi csupán leírjuk azokat a szituációkat, amelyeket valaki más hozott létre. Ilyen értelemben a riport kollektív írásmű. És tudni kell, hogy ebben a mesterségben rengeteg a sikertelen, elfecsérelt dolog. Főleg az elfecsérelt idő. Ül az ember a repülőtéren, várakozik egy héten át, azon töprengve, hogy megjön-e a repülőgép vagy nem. Ebben a szakmában az európai munkatermelékenység szemszögéből nézve hihetetlen időpocsékolás zajlik. De más-ként nem lehet ezt a munkát végezni. Az igazi riportert nem a Hiltonban lakik,

hanem ott alszik, ahol riportja hősei alszanak, ugyanazt eszi és issza, amit ők. Csakis így jöhet létre tisztességes írás.

(*Reporter nie mieszka w Hiltonie*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Krzysztof Żmudzin, „Magazyn Słowa Ludu”, 2000, nr 23.)

Harmadosztályú szállodában sokszor szükségből laktam, mivel mindig többet utaztam, mint amennyire pénzem volt. De ma is inkább ilyenben lakom, mert itt sokkal érdekesebb emberekkel lehet találkozni.

A luxusszállókban milliomosok, banktisztviselők, üzletemberek, nemzetközi bürokraták laknak – nem túl érdekes társaság. A szerényebb szállodákban viszont gyakran bukkanhat az ember lenyűgöző személyiségekre.

(*Gränsövergäng*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Kjell Albin Abrahamson [in:] K.A. Abrahamson, Polen diamant i askan, Stockholm 1997.)

Úgy vélem – és mindig is ez volt a véleményem –, hogy nem szabad sem beszélmem, sem írnom olyasmiről, amit a saját szememmel nem láttam, amit nem éltem át, amiben nem vállaltam magam is kockázatot. A viselkedésnek és írásnak ez az egyetlen lehetséges módja. Itt nem az én kiadómról vagy szerkesztőmről van szó – nekem magamnak kell tudnom, hogy jogot szereztem bizonyos dolgok megírására.

Azt hiszem, nem mindenkinek van ilyen joga. Nem mindenki tehetné, mégis teszik felelőtlenül. Pedig az írásnak felelősségteljes, komoly, elszánt munkának kell lennie, s éppen ezt a felelősségérzetet, ezt a komolyságot és elszántságot szerzi meg az ember, s igazolja egész sorsával, magatartásával.

A Lapidáriumban olvasom, hogy az életrajz, a szöveg mellett, ugyancsak része a közlésnek. Felfogható-e ez személyes nyilatkozatként is?

Igen, természetesen. Egészen más dolog a fikció, valamiféle narráció létrehozása, és megint más az, amikor élő emberről, élő társadalmakról, szemünk látára zajló élő konfliktusokról közlünk beszámolót.

Ahhoz, hogy valamiről beszámoljunk, nélkülözhetetlen a személyes részvétel, ezt nem lehet bizonyos távolságból, üvegfalon keresztül csinálni. Ott kell lenni – ennek a műfajnak ez az alapelve. Annyira magától értetődő dolog, hogy nem is lehet vita tárgya.

(*Dobre myślenie o świecie i ludziach... I. fentebb!*)

Úgy vélem – ezt bizonyítja egyébként a tapasztalat és a történelem is –, hogy a jó riporterek szerény emberek, akik megadják másoknak a kellő tiszteletet és megbecsülést. A riporternak mindenekelőtt is tiszteletben kell tartania a másik embert, annak magánszféráját, személyiségét és az általa vallott értékrendet. A riportere élete és munkájának gyümölcse attól függ, amit mások elmondanak neki, amit mások megtesznek érte. Ahhoz, hogy elfogadják őt, meg kell tanulnia azok között az emberek között élni. Szerintem a riporternak alázatos, empatikus embernek kell lennie.

(*Pasja świata*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Krzysztof Maćkowski, „Dziennik Polski”, 1998. 12. 18.)

1991 januárjában kimentem Moszkvában a Rizsszkij Vokzalra, hogy jegyet vegyek Vilniusba, ahol akkor éppen borzalmas vérengzésre került sor. Jegy nem volt, megvettem hát egy egyetemistától a jegyét, és útnak indultam. A vagon zsúfolásig megtelt, de az egyik bezárt szakasz üres volt. Ez engem nagyon bosszantott, mert egy csomó ember helyhiány miatt nem utazhatott el, itt meg üresen áll egy szakasz. Amikor aztán ott helyben kinyitották, kiderült, hogy telis-tele volt a Vilniusban forgató amerikai tévéstáboknak szánt ivóvízzel. De nem holmi moszkvai ásványvíz volt, hanem Evian és Perrier egyenesen Párizsból, vagy talán éppenséggel az Egyesült Államokból.

Úgy vélem, ha az ember ezt a pályát választja, akkor viselnie kell választása minden következményét. Másként nem lehet a dolgokat igazán átélni, igazán megérteni. Nincs más út, mert az emberek, amikor meglátták azt a párizsi ásványvizet, rájöttek, hogy nem bíznak meg bennük, hogy elszigetelődnek tőlük.

(*W brzuchu potwora*, szerk. Włodzimierz Kalicki, „Gazeta Wyborcza” 1993, nr 19.)

Emlékszem azokra az időkre, amikor negyven éve én magam kezdtem a pályát.

Mi, Afrika iránt érdeklődő újságírók kicsiny csoportot alkottunk. Akkor még nem volt televízió, rádiót is kevesebbet hallgattak, egyetlen eszközünk a nyomtatott szó volt. Manapság rengeteg ember dolgozik a médiában, és az újságírók számtalan típusával találkozhatunk. Vannak köztük olyanok, mint én is – járják a világot, s megpróbálnak úgy élni, ahogyan azok, akikről írnak. Más kollégák az utazást egyfajta diplomáciai küldetésként kezelik. Őket nem igazán érdekli, hogyan élnek az emberek az adott országban, hogy megy soruk, őket csak a nagypolitika, a kormányok, a nemzetközi porondon tevékenykedő politikusok érdeklik. Az újságíróknak ez a típusa – jelképesen szólva – a Sheratonban szokott megszállni. Amennyire csak teheti, elszakad a valóságtól. Találkoztam Afrikában számos riporterrel, aki mást sem tett, csak reggeltől estig különféle tablettákat nyeldeklent. Mindenféle betegség – malária, dizentéria és ki tudja, miféle nyavalyák – ellen. Így nem lehet dolgozni. Ha az ember meg akarja ismerni Afrikát, ugyanazt kell ennie, innia, amit az ottaniak esznek és isznak. A tabletaevők életstílusa lehetetlenné teszi a valóságos élet megismerését. Napjainkra óriásira duzzadt a tudósítók hada, sokan közülük azonban mintha csupa véletlenségből kerültek volna a pályára.

(*Gränsövergäng... I. fentebb!*)

Nagyon szeretem azt a távoli világot: Afrikát is, Dél-Amerikát is, Ázsiát is. Jól érzem ott magam. Én magam Volhíniából származom, egy nagyon furcsa társadalomból, amely már nem létezik, eltűnt. A háború előtt ez volt Lengyelország Afrikája, akik Volhíniába utaztak, könyveket írtak ottani élményeikről. És az én írásaim is alapvetően antropológiai természetűek. Talán ezért érzek valamiféle belső rokonságot a harmadik világgal, jól érzem ott magam, lakóinak számos nyomorúságát saját életemből ismerem. Amikor látom, hogy lábbeli nélkül járnak, tudom, mit jelent ez, mert magam is sokat jártam mezítláb; látom, hogy nincs mit a fazékba tenniük, eszembe jut, hogy magam is mennyit éheztem; borzalmas körülmények között laknak, nekem is vannak ilyen tapasztalataim. Ha

meghív valaki a Ritzbe, csak téblábolok, rosszul érzem ott magam, nem találok a helyemet. Ott, a harmadik világban viszont azonnal, már a második napon fel-találok magam. Szeretek falun lakni, szeretem az ottani embereket, mert nagyon nyíltszívűek, vendégszeretőek, szívélyesek. Valamiféle belső kapocs fűz hozzájuk, sok jót kaptam tőlük. Akár százszor is elpusztulhattam volna, ha nem segítettek, védtek, őriztek volna. Ott az az alapelv, hogyha egy falu vagy egy csoport saját vendégének tekint valakit, akkor az illető a közösség számára olyan, mint egy isten. Az Odüsszeiának van egy motívuma, amelyre a mai olvasó általában nem figyel fel, mert hiányzik belőle a szerző perspektívája. Nos, bolyongása közben Odüsszeuszt mindenütt nagyon szívélyesen fogadják. Ez azért van, mert azokban az időkben – s a harmadik világ számos társadalmában a mai napig is így van – nem tettek különbséget, nem tudták, hogy aki messziről jött, az ember-e vagy valamelyik isten, esetleg az istenek küldötte. Ezért aztán a vendég státusa nagyon különleges volt, mert az emberek sokáig nem tudták, hogy kivel is van dolguk. Mindenesetre hasznosabbnak látszott, ha szívélyesen fogadják, megvendégelik, mert hátha mégis kiderül, hogy az istenek küldötte. Van valami különleges az ilyen vendéglátásban. Ha engem befogad egy falu, nyugodtan alszom el, mert semmi baj nem történhet velem. Amíg a többiek életben lesznek, én is élni fogok, és ez az érzés nagy lelki komfortot jelent. De nem azért, mintha félnének tőlem. Mert ma már ők a házigazdák, ők a helyzet urai, ők döntenek el, hogy fogadnak-e vagy nem, hogy kiutasítanak-e vagy nem, ebből pedig egészen új kölcsönöségi viszony származik. Ma már nekem kell kérnem, hogy engedjenek be az országukba, s nem úgy van, hogy amint megérkezem, máris elkezdek parancsolgatni. Ez az új viszony megszünteti a komplexusokat, a sértődöttséget, az irigységet stb.

(Trzeba być w środku wydarzeń... l. fentebb!)

Amikor a saharai nomádok között vagyok, nagy tisztelettel viseltetem irántuk, mert ha én lennék a helyükben, kultúrájuk, ételési technikáik ismerete nélkül biztosan elpusztulnék. Az egész európai civilizáció nem sokat segítene rajtam. Az én tudásom, az, hogy olvastam Spinozát vagy Kantot, ott semmit sem ér. Arrafelé egészen másfajta tudásra van szükségem ahhoz, hogy életben maradhassak. Ismétlem, csak hogy életben maradhassak, nem hogy még csináljak is valamit. Az ottani körülmények között maga az életben maradás is óriási erőfeszítést követel. Az a tudás természetesen nem alkotó jellegű, nem hoz létre új számítógép-generációkat, új tudományos felfedezéseket, de azért nem kevésbé tiszteletre méltó.

Amikor negyven évvel ezelőtt riporterkedni kezdtem, rengeteg pályatársam volt. Az évek múlásával nemzedékünkől alig néhányan maradtunk. Természetes szakmai szelekció ment végbe köztünk. Nagyon sokan vágnak bele a riporter-i mesterségbe, aztán már a jellembeli tulajdonságok döntenek. Van, aki egy-két külföldi út után hirtelen rájön, hogy senki sem akar neki interjút adni, senki sem akarja őt magával vinni... És abba kell hagynia, más pályát kell választania, valami máshoz kell kezdenie. Másokat viszont elfogadnak, szeretik őket, akár föl is áldozzák magukat értük. Hány ember hozott értem áldozatot!... Sokszor tudtam,

hogy mások életét is kockáztatom, hogy mindannyian elpusztulhatunk, mégis mentünk. Ezt nem lehet meghatározni, racionálisan megmagyarázni, ez olyasmi, ami idővel az ember életmódját is alakítja. Eszembe nem jutna például, hogy elmenjek egy afrikai kunyhóba, s ott okoskodni kezdek, hogy mit tegyenek, hogyan ágyazzanak meg, mit adjanak nekem enni. Pedig láttam olyanokat, akik ezt teszik, és tudtam, hogy másnap már nem lesznek ott, hogy semmire se jutnak, el kell utazniuk. Ha ugyanis az ember ott akar maradni, csinálni akar valamit, akkor alkalmazkodnia kell, ahhoz viszont érdek nélküli empátia kell. Ilyen pedig vagy van az emberben, vagy nincs. Vegyünk egy példát! Van Kampalában egy hely, olyasmi, mint egy buszpályaudvar. Sajátos pályaudvar. Különféle mikrobuszok indulnak onnan, amelyek Európában, mondjuk, tizenkét személyt szállítanak, Afrikában – negyvenet! Általában gyenge a fékjük, vagy egyáltalán nem működik, az ilyen utazás tehát nem kevés kockázattal jár. Nos, ennek a közösségnek a zsenialitása rejlik abban, hogy, jóllehet nincs ott semmiféle rendszer, semmiféle menetrend, mégis működik a dolog. A mikrobuszok százával állnak a mezőn, közöttük kis csoportokban gyerkőcök keringenek, s kérdezik, hova akarsz utazni. Mondom: „Kongóba”, s egy ilyen gyerkőc kézen fog, s vezet, mert ő tudja, melyik busz indul Kongóba. Nyugodtan rábízom magam, hiszem, hogy hibátlanul elvezet a megfelelő helyre. Az utasok meg látják, hogy jött egy idősebb fehér férfi, mindjárt helyet csinálnak, összébb húzódnak, és így utazom velük együtt. Ennek az egésznek az alapja a feltétlen bizalom. Hiszen nem tudom, hogy az a gyerkőc hova fog vezetni. Lehet, hogy egy nem megfelelő buszhoz vagy holmi banditákhoz. Hinni kell abban, hogy azok az emberek jó szándékúak és segíteni akarnak.

(Trzeba być w środku wydarzeń... I. fentebb!)

A riporter más emberek rabja, csak annyit tud tenni, amennyit az emberek engednek neki. A riporter teljesen meg van fosztva akarától. Ha ugyanis találkozom valakivel és tudom, hogy életemben összesen egy órát fogok beszélgetni vele, mert aztán megyek tovább, s valószínűleg soha többé nem találkozunk, akkor tisztában kell lennem azzal, hogy rá vagyok utalva arra az emberre. Csak annyit fog nekem mondani, amennyit akar, lehet, hogy semmit sem fog mondani. Tudom, hogy munkám sikere attól függ, hogyan teremtek kapcsolatot. Ilyen helyzetek gyakran előfordulnak, különösen olyan riporter utak alkalmával, amilyenek az én nomád utazásaim, amikor nincs jármű, nem lehet eljutni az adott helyre, az utak alá vannak aknázva. Ilyenkor teljesen az ott élő emberek jó szándékától, gesztusaitól függök.

(uo.)

Vagyis a riporternek hallgatnia kell beszélgetőpartnerét, és hálásnak kell lennie, hogy az illető hajlandó vele szóba állni.

Igen. A riporter munkájában minden másoktól függ. Ha ugyanis a megkérdezettek elhallgatnak valamit, nem fogjuk tudni, mit gondolnak, ha nem visznek el bennünket, sosem jutunk el egy adott helyre, ha nem adnak enni, éhezni fogunk...

(Pasja świata... I. fentebb!)

Az emberi kapcsolatok nélküli újságírás nem újságírás. Az emberi kapcsolatok nélkülözhetetlenek a mi munkánkban. Ebben a szakmában érteni kell a lélektanhoz, tudni kell, hogyan forduljunk oda másokhoz, hogyan viszonyuljunk hozzájuk, hogyan értelmezzük szavaikat.

(Ismaeli continua a navigare... 1. fentebb!)

Nagyon tetszik nekem A birodalom című könyvében az a rész, amikor a szibériai szénbányában az önt kalauzoló férfi az iránt érdeklődik, hogy akar-e ön valamit kérdezni a bányászoktól, s erre ön azt feleli, hogy nem. Hogyan kell ezt érteni? Én mindenestre úgy értelmezem ezt a választ, hogy az ember legyőzte önmagát a riportert!

Nagyon zavarban vagyok az ilyen esetekben. Nincs szükség kérdésekre, ha az ember úgyis mindent lát. Az ember tökéletesen tudja, milyen borzalmasan nehéz a bányász munkája. A bányászélet nagyon kimerítő, az emberek fél éven át nem is látják a napot. Amikor lemennek a bányába, mondjuk Szibériában, még mindenütt sötét van, amikor műszak végeztével feljönnek, már sötét van. Vorkutában a bányászok ötvenéves korukban mennek nyugdíjba, de csak alig húsz százalékuuk éri meg ezt az életkort. Ha az ember ott van köztük, nem kell semmit sem kérdeznie, hiszen mindent lát. Ez az első dolog. Másfelől, amint az ember kérdezni kezd, azonnal átveszi az újságíró szerepét, s ezzel kiválik az ottani emberek közül, amit viszont én kerülni szeretnék.

A legfontosabb információforrásnak én azt a mélyreható érzést tartom, hogy ott vagyok az emberek között, akik magukhoz közelállónak, magukkal egyenrangúnak tartanak, és én is ugyanígy kezelem őket. Így ugyanis sokkal többet tudhatok meg, mintha arról faggatnám őket, hogy mennyit keresnek. Tudom, hogy filléreket. Mi a különbség, ha azt mondják, hogy tizenhat, vagy azt, hogy tizennyolc rubelt? Nem, ennek semmi jelentősége, hiszen tudom, hogy mindannyian nagyon szegények.

(Gränsövergång... 1. fentebb!)

A harmadik világban két dolog közül az egyikkel feltétlenül rendelkezni kell: vagy idővel, vagy pénzzel. Ez a legszigorúbb riporteri alapelv. Van úgy, hogy nincs időnk, de ha van pénzünk, mindent meg lehet oldani. Van úgy, hogy nincs pénzünk, de ha van időnk, akkor is mindent meg lehet oldani.

(W brzuchu potwora... 1. fentebb!)

A riportert sosem magányos. Folyton találkoznia, beszélgetnie kell valakivel. Az idegen emberrel történő első találkozás mindig feszültséggel, két különféle személyiség összeütközésével jár. Ez az összeütközés ösztönös visszahúzóást, gyanakvást kelt, különösen határhelyzetekben, amikor például valamilyen járőrbe, fegyveres csoportba botlunk. Mindkét fél feszültséggel, izgalommal méregeti a másikat, nem tudják, mit hozhat magával egy ilyen találkozás. Az első, ösztönös gyanakvás elosztatására a legjobb módszer a mosoly. Rá kell mosolyogni a másik emberre. Ez a gesztus jó hatással van a feszült helyzet feloldására. De nem azonnal. A gyanakvó és komplexusokkal küszködő emberek először azt hiszik, a másik gúnyt űz belőlük, ezért egy pillanatig még gyanakvóbbak. Kis idő múlva

azonban ők is elmosolyodnak. A fal omladozik, kialakul egyfajta cinkosságérzés, s innen már sokkal könnyebben mennek a dolgok.

(Reporter nie mieszka w Hiltonie... 1. fentebb!)

Tulajdonképpen mit jelent a professzionalizmus ebben a szakmában?

Az újságírók sokszor nem veszik számításba, hogy kihez is szólnak; megfedkednek arról, hogy akihez mondanivalójukat címezik, esetleg okosabb és intelligensebb, mint ők.

A dolgot csak tovább nehezíti, hogy mifelénk az újságírónak mindentudónak kell lennie, mindenről tudnia kell írni. Közben pedig a világ egyre jobban specializálódik, ezért tehát a legnagyobb alázattal, saját korlátaink teljes tudatában kell pályánkhoz közelítenünk. Röviden szólva, ha be akarunk mutatni valamilyen témát, alaposan fel kell készülnünk. Ily módon hozzászoktatjuk a közönségünket ahhoz, hogy a nevünkhöz mindig valamilyen lényeges hír kapcsolódik. Ez a mesterség – ha küldetésnek tekintjük – az információk, vélemények, tudnivalók óriási tömege miatt egyre nehezebbé válik. A léc nagyon magasra van állítva. Folytonosan fejlődni kell, gyarapítani a tudásunkat. Olyan kihívás ez, amelynek sosem lehet igazán eleget tenni, amely sosem ér véget. Nagy veszély az újságírásban a rutin. Néhány beidegződés, viselkedési forma, képesség elsajátítása, amelyeket aztán már csak másolni kell.

(Zawód: dziennikarz, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Katarzyna Janowska és Piotr Mucharski, „Tygodnik Powszechny” 2001, nr 22.)

A sztereotípiák, mivel nem tudásból, hanem érzelmekből táplálkoznak, nagyon veszélyesek. Akadályoznak abban, hogy valóban eljussunk a másik emberhez, valóban megismerjük annak igazságát – ezért vált annyira elterjedt r o s s z á. Állandóan szembetalálom magam velem, hiszen az én munkám kultúrák közötti munka, és saját írói küldetésem, ha használhatom ezt a kifejezést, abban látom, hogy megpróbáljam legyőzni a sztereotípiákat, megpróbáljam átverekedni magam rajtuk. Tartok azonban attól, hogy minden, főleg a tömegtájékoztatás, épp ellenkező irányban hat – tartósítja, megerősíti a sztereotípiákat. És egyenlőtlen a küzdelem, különösen a televízióval, ha írott szöveg segítségével harcolunk. A más kultúrákra, más embertípusokra és azok motivációira vonatkozó igazság közvetítése azonban nélkülözhetetlen.

Az írói tevékenység egész humanizmusa éppen abban rejlik, hogy a világ valódi képét mutassuk meg, ne pedig sztereotípiák gyűjteményét – az irodalomnak, a művészetnek és általában a kultúrának ez az egyetlen feladata.

(Dobre myślenie o świecie i ludziach,... 1. fentebb!)

Nem hiszek az olyan újságírásban, hogy megérkezik az ember szombatán egy országba, és vasárnap elkezd arról az országról mindenfélét írni. Én magam kerülöm az ilyesmit, amennyire csak lehet. Gyanakvással szemlélem ezeket az embereket, mert én magam mindig harcoltam az ilyen riportok ellen. A riportterkedést nagyon komoly, felelősségteljes munkának tartom. Ez ugyanis nagyon kényes terület, a szemsebész munkájához lehetne hasonlítani. Ha az em-

ber ír egy rossz regényt, semmi sem történik, egyszerűen születik még egy rossz regény. Ha azonban a riporter két olyan országba utazik, amelyek között konfliktus van, és hamis képet fest az egyik országról, az egészen más, sokkal komolyabb helyzet. A riport közvetlen kapcsolatban áll az étellel. Ezért vallom, hogy ezt a mesterséget nagyon komolyan, nagy felelősséggel kell űzni. Ehhez viszont sok idő, alapos felkészülés szükségeltetik.

(Trzeba być w środku wydarzeń... l. fentebb!)

A nyolcvanas években néhányan – Hanna Krall, Wojciech Adamecki, Kazimierz Dziewanowski, Krzysztof Kąkolewski és jómagam – gyakran találkoztunk mesterünkkel, Marian Brandysszal a lakásához közeli „Budapeszt” nevű étteremben. Emlékszem, hogy Marian mindig hallgatott. Nem okított, nem győzködött minket, nem erőltette ránk a véleményét. A kilencvenes években – ekkor már sokat betegeskedett – egyszer meglátogattuk őt Hanna Krallal és Kazimierz Dziewanowskival. Egészen felélénkülve emlegette azokat az időket, amikor Dziewanowskival végigriporterkedték egész Lengyelországot. Egyszerre csak így szólt: „Tudjátok, ez a mi riporter-mesterségünk valóságos lottófőnyeremény”.

(Natura – reporter, Ryszard Kapuścińskival beszélget Joanna Szczęsna, „Gazeta Wyborcza” 1998, nr 279.)

(folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*

Buda Ferenc

Rendkeresés

– Jegyzetlapjaimból –

Borsika 23. születésnapjára ismét összeszaladt a család. Összeszaladt, majd hamar szét is széledt. Mostanában már sajnos elég kurtára vannak szabva az együttléteink.

Egy ilyen születésnap alkalmával el-eltűnődik az ember. Hogy min? Például az idő múlásán. Jelen esetben épp azon mélázok, hogy lám: későn jött, hatodik – s egyben utolsó – gyermekünk is felnőtté cseperedett. Mondhatni: szinte észrevétlenül. Említésre méltó, sőt bizvást mondhatom: fontos mozzanat, hogy ő az egyetlen a hat közül, akit világrajötte után én pillanthattam meg először. (Már amennyi kilátszott belőle abban a vajtartószerű, fedeles műanyag ládikóban a sebtiben rátekert pelenka alól.) Halk, vékonyka, szinte bocsánatkérő hangon sírdogált, mialatt odabent a múltóban az anyja fölmetszett méhét és hasfalát öltögették össze a doktorok a *sectio caesarea* sikeres végeztével.

Amikor annyi idősök voltunk, mint ő most, első gyermekünk, Julcsika már megszületett. Legkisebbik hűgát annak idején 19 éves nagylányként dajkálhatta. Életkora szerint akár az anyja is lehetett volna. Mi pedig ketten a mi korunk szerint: a nagyszülei.

Jó, hogy életünkéből futotta az ő felnevelésére is.

*

Folyik a melléképület – a kisház – tatarozása. Az iparos meg a segítője a baljós időjárás előrejelzések ellenére szétbontja s leszedi az egész tetőszerkezetet. A fedetlenül maradt padlásteret fóliákkal úgy-ahogy letakargatják. Éjszaka nagy zuhé kerekedik. Rosszat sejtve kisietek, fölkattintom a villanyt. A látványtól megdermedek: az átázott mennyezeten át több helyütt csurog, szivárog befelé a piszkos lé, foltokban mállik, szakadozik, potyog a padlóra, a polcokra, az íróasztalomra a szalmával kevert sártapasztás. Kétségbeesetten szűkülve igyekszem legyűrni a rámtörő tehetetlenséget. A könyveim, jaj, a könyveim! Kapkodva mentem, takargatom őket. Jó néhányuk a munkámhoz nélkülözhetetlen, közülük ha egy is odavész, soha nem pótolhatom többé. Kiborulok, az összeomlás környékez. Emiatt utóbb igen röstellem magam.

Egyébként a múlt heti munkadíj fejében az egész nyugdíjam a januártól visszamenőleg esedékes 3,5% emeléssel meg a házastársi pótlékkal együtt – összesen 68.500 Ft – a kőműves kezébe vándorolt. A kereskedőnek a tetőszerkezethez

szükséges faanyag árával – 25.000 Ft – egyelőre adós maradtam. A kopjafákért még mindig nem kaptam meg a pénzt. Apámtól kellett kölcsönkérnem, hogy Borsika diplomaosztójára elutazhassunk.

*

Győrből, a diplomaosztóról jövet itt ülök a pesti autóbusz-pályaudvaron. Ha nem maradt volna még némi üres hely a nyugdíjasszelvényemen, nem tudnék a magam pénzén hazáig utazni. Szerencsémre egy 90 százalékos jegy ára még kitelik a zsebemből.

Már a buszon elfészkelődve döbbenek rá, hogy a lakáskulcsot a feleségemnél felejtettem. Bosszúság, de ellegyintem: bárcsak ez lenne a legnagyobb bajom! Szorongás, aggodalom gyötör párom egészségi állapota, gyermekeink sorsa, kivértett anyagi helyzetünk miatt. Ha valamikor, hát most segíthetne a sok papnál keresztényebb pogány Seneca sztoikus bölcsessége. Aztán szégyenkezve gondolkodom az ég madarairól és a mezők liliomáról szóló példázatra. „Kicsoda pedig az közületek, aki aggodalmaskodásával megnövelheti természetét egy araszszal?” Roppant alacsonynak érzem most magam.

Hazaérkezvén némi fortélyal kártétel nélkül sikerül behatolnom saját hajlékomba. Csendesesen bizakodni kezdek: majdcsak jön megoldás életem-életünk egyéb gubancaira is.

*

Bizakodásom nem volt hiábavaló. Száraz, derűs napok következtek, így szegény nyomorult könyves kamarám felől elhárult az újabb beázás fenyegető veszélye. Közben a tető is elkészült, fellélegezhettem. Hosszas és bonyodalmas utánajárás árán a faragásért járó pénzhez is hozzájutottam végre, így a legégetőbb tartozások törlesztésével a mélységes mínuszból csaknem a nulláig sikerült visszaevickélni. Sej-haj, szép az élet.

Csúffá tett könyves kamarám takarítgatása közben kezembe akadt a debreceni egyetem levelező tagozatán megszerzett tanári oklevelem. Adataim elég takarékosan vannak feltüntetve rajta: név, születési hely, év, hó, nap. Se személyi szám (ami persze akkoriban még nem is létezett), se anyja neve. Az Állami Vizsgabizottság elnökeként Sebestyén Árpád, a nyelvészeti tanszék docense írta alá, rektorként pedig dr. Rapcsák András matematikaprofesszor. (Az ő alakjára, arcára még 1947–48-ból emlékszem, amidőn a hajdani nyolcosztályos Református Gimnázium elsős kisdiaákja voltam, ő pedig ugyanott a felsősök szigorú hírből álló tanára. Azonos nevű fia Hódmezővásárhely polgármestereként az apjénál nagyobb hírre tett szert az elmúlt évtized során.) Az oklevél tanúsága szerint középiskolai magyar nyelv- és irodalomtanár vagyok, azonban – a gyakorló hetet leszámítva – soha nem tanítottam középiskolában. Ma már nem is vállalnám. De még azt sem, hogy egy mai érettségi vizsgának nekirugaszkodjam. S ha már a vizsga szóba került (mert szóba hoztam): az államvizsgát követően a levelező hallgatók – mindahányan dolgozó, tanító, családos emberek – diplomaosztásakor egyetemi oktatóink, tanáraink sorra kezét fogták velünk. Ezt én akkor: a börtönre következő viszontagságos éveim után holmi rehabilitációnak fogtam föl. A tanárok közül egyvalaki nem fogott velünk kezét. Állt csak kelletlenül, hátra-

tett kézzel kollégái sorában, s közömbös, de inkább megvető tekintettel elnézett a fejünk mellett. Miért is ne írnam le ide a nevét? Dr. Bimbó Mihály volt ő, a filozófia, ám a valósághoz hívebben mondva a marxizmus-leninizmus tanszék vezetője. 1968-at írtunk abban az esztendőben.

Elmúlt. Elmúlt ez is.

*

Csapadékosra fordult az idő. Az eső előcsalogatja a békákat a földből, a tuskók, téglarakások alól. Teli az udvar, a kert a terepszínű foltokkal díszített zöld varangyokkal. Olykor benn a házban is előfordul egy-egy. Búvóhelyet, zsákmányt keresve óvatlanul besettenkednek a nyitva hagyott ajtón. Többnyire lefülelem s kitessékelem vagy kitelepítem őket, ám előfordul, hogy néhányuk bennreked. Egy idő múlva aztán kiszárad, elpusztul. Így hát takarításkor néha valamelyik szekrény alatt, ágy mögött aszalt békára bukkan az ember.

Mindenesetre jobb, mint a csőtörés vagy egy taposóakna.

*

Ma 44 éve, hogy az állampusztai rabgazdaságban munkába álltam. Előtte két nappal indítottak útnak bennünket Debrecenből, a megyei börtönből. Az utazás idejére visszakaptuk saját ruhánkat, így őrünk kíséretében, de civilbe öltözve vonultunk át estefelé a közeli Nagyállomásra. Éjszaka utaztunk, átszállás nélkül, s Pest, valamint Kunszentmiklós érintésével másnap délelőtt érkeztünk meg kálváriánk újabb stációjára. Rég volt? Tegnap volt? Annyi bizonyos: akkor még 21 éves sem voltam egészen, most pedig hamarosan 65 leszek, s attól fogva majd ingyen utazhatom. Igaz: a 44 évvel ezelőtti utazáshoz sem kellett jegyet vásárolnom. Megváltották helyettem mások.

A gyermek- és ifjúkor szép nyári emlékei:

Június másodika: az első bombázás.

Július elseje: az első állampusztai munkanap. Jó hosszú volt, több mint 16 óra.

Persze: maradt azért egyéb emléke is hajdani nyaraimnak. Azokat sem titkolom. Emezekkel sem dicsekszem.

*

Ádám fiammal ellátogattunk apámhoz. Örült, hogy lát bennünket, főleg az unokáját, aki ritkán jár errefelé. Nekem is többet kellene vele időznöm. Egészen 90 éves koráig igen jól tartotta magát, az utóbbi időkben azonban szinte napról napra öregszik, testileg-szellemileg egyaránt nyomot hagyott rajta az idő.

Tavaly december óta engem is a korábbinál többet foglalkoztat az elmúlás. Ami volt, s ami nem lett. Ami még lehet – s ami már soha. Szeretnék cselekvőképesen sokáig élni, de azzal is számot vetek, hogy bármely nap bármelyik órájában véget érhet az életem. Nem akarok belenyugvást hazudni, de tudomásul veszem: ha eljön az ideje, át kell adnom a helyemet. Ahogy nekem is átadták az előttem távozottak. S e szabaddá tett helyen kívül talán még valami egyéb is marad utánam. Valami hasznavehető. Ami nyugtalansággal tölt el, az az elkövetkező idők minősége. Nem tudom, mi vár majd az utódokra, utódaimra, a megszületettekre s a még ezután születőkre.

Nem tudom.

Igazából nem is akarom tudni. Vagy talán csak nem merem?

*

Megemlékezés Nagy Lászlóról Iszkázon, a költő szülőházánál. Az ünnepség után a vendégeket az udvaron felállított asztalokhoz invitálják. Ebéd közben felfigyelek egy barna arcú, hosszú fekete hajú, bokáig szoknyás asszonyra meg a gyerekeire: egy 12–13 éves forma fiúra meg a húgára. Barna képűek, sötét hajúak ők is. Cigányok lennének? Színük szerint talán igen, ám keskenyre szabott szemnyílásuk, kekedd arcuk inkább kun eredetre vall: Kisújszállás, Karcag környékén lehet látni ilyen s hasonló arcokat; meg persze kicsit távolabb: a Volga-Káma vidékén s az Aral-tó szűkülő partjainál. Az asszony vonásai azonban kissé mások, élesebbek.

– Azok ott hárman olyanok, mintha indiánok lennének, – mondom ki fennhangon a benyomásomat.

– Merthogy azok is – válaszol mosolyogva Ildikó, Nagy András felesége, következésképp Nagy László menyje (aki mellesleg maga sem hatna idegenül keleten maradt rokonaink körében).

Összeismerkedem a családdal. A családfő – testes, szőke, nehéz járású, de víg természetű férfiú – Iszkázi Dél-Amerikába szakadt hazánkfia. Jelenleg épp Kőszegen laknak. (Egyébként mostanság hol *odahaza*, hol *idehaza*.) A gyerekek szépen, ízesen beszélnek magyarul, az anyjuk kissé törve. Amidőn megtudom, hogy kecsua, lelkesen sorolni kezdem az általam ismert néhány kecsua szót: *inti* – nap, *anka* – sas, *szirpita* – tücsök. Ez utóbbinál a férfi kijavít:

– Eredetileg csak *szirpa*. A végződés a spanyolból ragadt hozzá: kicsinyítő képző. A *señora* – *señorita* mintájára. Félezer év nagy idő. S a tücsök valóban kicsike állat.

– Igen – mondom. – De még érdekesebb, hogy a kecsua tücsök a magyarhoz hasonlóképp *cirpel*. Csak kissé pöszébben: *sz-szel*.

Elgondolokodok. A nyelvek egymásra hatása nemcsak elkerülhetetlen, de természetes is, s egy bizonyos határig a gazdagodást szolgálja. Vajon szegényebb, betegebb, gyöngébb lett-e az angol a beleáramló s benne meggyökeresedett újlatin szavak tömegétől? Aligha. Ellenkezőleg: még jobban elősegítette a világban való elterjedését. A honfoglalás után nyelvünkben meghonosodott szláv és latin szavakra sincs miért neheztelnünk: túlnyomó többségük új fogalmakat jelölt, s egy-kettőre hozzáigazodott a magyar nyelv sajátos viszonyaihoz, mondhatni – elmagyarosodott. Hogy csak néhány, találomra kiszemelt szót említsek: elég nehézkes lenne elboldogulnunk *rend* és alap-, közép- és felsőfokú *iskolarendszer* nélkül, s amidőn a győztes *bajnok* feláll a dobogó tetejére, nemzeti *zászló* híján ugyan mit lobogtatna a szél a tiszteletére? *Templom* és *egyház* valaha ugyanazt jelentette, ma már azonban nem egészen. Bizony így van ez, *barátaim*. Ám hogy a főntebbi kecsua–spanyol példához visszakanyarodjam: a minden valószínűség szerint szintén szláv eredetű *-ka*, *-ke*, *-cska*, *-cske* kicsinyítő képző olyannyira elterjedt s meggyökeresedett nyelvünkben, hogy jószerivel ki is szorította az eredeti *-d*-t, s ekként vált az Ómagyar Mária-siralombeli *fidum*-ból az újmagyarban fiacskám. (Itt jegyzem meg: a személynévként is – olykor – használatos *előd* szó eredetileg épp hogy *utódot* jelentett: az elsőszülött gyermeket, csak megbecézve – „elsőke”.)

A nyelvtudomány is éppoly érdekes és bonyodalmas, mint az élettudomány. Bizonyára azért, mert a nyelv jelenségei voltaképp életjelenségek, s minden logikájukkal együtt sok-sok meglepetést tartogatnak a szemlélődő számára. Egy-egy szó szerepe módosulhat, jelentése megváltozhat az idők során, s lesz egy közbős tartalmú kifejezésből szitokszó. Erre példát most szándékosan nem mondok. Inkább növényvilágbeli párhuzamot: ahogy a levél tüskévé s az ág tövissé módosul.

*

A közelítő öregség. Még nincs itt (remélem; talán), de már jelzi a jöttét. Nehézkesebb a mozgás, fogy az erő (kiváltképp, ha elégséges és megfelelő mozgással nem gondoskods a karbantartásáról), kopik a forgók porcfelülete (erre a csípőízület fájdalmai figyelmeztetnek), fakul, szakadozik az emlékezet (még nem vészesen, de olykor eléggé bosszantóan). Az ifjak az élet számos területén elhúznak mellette. Sőt mellőled. Mindezen dolgokat balgaság tragédiának tekinteni, ám pusztá, józan tudomásulvételük sem túlzottan vidám érzés. Sokat segít, ha: 1. az életet nem versenynek tekinted; 2. szívből, őszintén örülni tudsz az ő sikereiknek, a más sikereinek; 3. ha nem hagyod el magad.

A náladnál nyomorultak láttán pedig ha nyafogni, panaszkodni mersz, hát szégyelled magad.

Mindezt egy – vélhetőleg, remélhetőleg – múltó derékfájás juttatta eszembe.

*

A Hegyköz egyik kis falujában, Bózsván időzöm néhány napig. Eddig hol esett, hol zuhogott, ma azonban világos, derűs napra virradtunk. A tegnapi s korábbi esők nyomán üde, tiszta minden, még a föld sara is fényes. Az égbolt nem egészen felhőtlen ugyan, ám felhőből ennyi kell is: épp odaillik reá.

Délután kiballagtam a kertbe. A sövény mögül fürjecske pitypalattolyása hangzott. Annyiszor hallottam már a hangját szerte az országban, sokért nem adnám, ha legalább egyszer megpillanthatnám ezt a pöttömnyi tyúkféle madárkát. Nem sok esélyem van rá: igen óvatos, rejtőzködő lény a fürj, szinte láthatatlanul megbújik a magas fű között, a vetés sűrűjében. S jobb, ha tudjuk: a szavát sem nekünk szánja. Hanem a párjának: „Itt vagyok!” Meg a vetélytársának: „Tűnj tova!”

*

Beszélgetés a kísértésről, mint bibliai fogalomról. Vizsgálódási, hivatkozási alap elsősorban az Újszövetség. A görög *peiraszmosz* szó jelent próbára tevést, próbatételt, valamint megkísértést is. A pontos jelentés a szövegösszefüggésből világosodik meg. A próbatételek, megpróbáltatások – ínség, fájdalom, betegség, kényszerű erőfeszítés stb. – mintegy „tesztelik” az ember testi-lelki kondícióját, ám egyben edzik is, megerősítenek. A kísértések viszont csalóka édesgetéssel, hamar elnyerhető ám múlandó javakkal – hatalom, gazdagság, jólét, kellemes állapot stb. – igyekeznek letéríteni a halandót a helyes, az igaz útról. Ebből következőleg a kísértés a Gonosztól, a próbatétel az Úrtól ered. (L. Jézus megkísértését az Ördög által.) S ha a kísértésben a halandó megállja a helyét, az is próbatétellé válik. Ellenkező esetben végleges bukás lehet a következmény.

E gondolatmenet – úgy hiszem – akkor is érvényes lenne, ha a bibliai kiindulástól eltekintünk. De miért tekintenék el?

*

Támadozik a szél, délkelet felől mennydörgés hallik. Lesz eső? Nem lesz? Az eddigiiek alapján inkább az várható, hogy lesz. De milyen különös: a szél fúvását délkelet felől érezni, ám a fellegek épp ellenkező irányba tartanak. Alighanem egy ciklon kerülget bennünket. Lassacskán egészen beborul. Állandósul a szél is. Már egy esőcsepp is rántalál. Kettő. Három. Elered vajon? Nem: csak ígérgeti.

*

Türelem, netán (érdeklődő vagy távolságtartó) tisztelet a másik ember iránt. A tőlem különböző ember iránt. (Nem szeretem a *másság* szót: túlságosan öszszemossa, egybemaszolja a fogalmakat, tartalmakat; azokat is, amelyek nem együvé valók, hovatovább valami kellemetlen illat is körüllegi, főleg amióta ott szerepel – hol érdemérem, hol pedig szégyenbélyeg gyanánt – visszataszító kis politikai csatározások fegyvertárában.) Szóval: maradjunk csak a másik embernél, aki ugyanúgy ember, mint én, csak más a nyelve, a bőrszíne, a származása, másféle kultúra neveltje s hordozója, más hitet vall, más világnézetet követ, más a nemi identitása. Esetleg saját nemének kedvelője.

Lám, máris elérkeztünk egy kényes kérdéshez. Az azonos neműekhez vonzódók tekintetében az ótestamentum eligazítása egyértelmű. („Ha férfi férfival hál...” – stb. Lásd Mózes.) A mai nyugati közfelfogás e vonatkozásban elnézőbb, türelmesebb. (De lehet, hogy csupán közömbösebb.) Kétségtelen, hogy a homoszexualitás genetikai meghatározottságú is lehet. Többnyire azonban valamilyen kényszerhelyzet s a szándékos rászoktatás együttesen hozza elő. Például egyne-műek tartós, zárt együttélése laktanyában, börtönben, internátusban, kolostorban, ahol gyakorta akadt mindenkor egy-két kezdeményező személy. Vitatott kérdés, hogy természetes jelenség-e, avagy nem. Akik e dolog természetes voltát hangoztatják, arra hivatkoznak, hogy már a régi korokban s az ún. természeti népeknél is szokásban volt, sőt bizonyos állatfajoknál is előfordul. Nos: a mai betegségek többsége megvolt már az ókor s az őskor emberénél is, következésképp tekintsük hát ezeket természetesnek, sőt kívánatosnak? Félreértés ne essék: hajlamai, szenvedélyei miatt senkit nem vetek meg s nem utálok, ám tisztelni sem e hajlamok s szenvedélyek okán tisztelem őket. Az ország-világra szóló melegfeszítvályok pedig egyszerűen ízléstelenek. Úgy gondolom: testi és lelki életünk legbensőségesebb megnyilvánulásai nem az utcára valók. Utcán nem való sem szeretkezni, sem imádkozni. (Az utca itt a profán nyilvánosságot jelenti.)

*

Sok egyéb teendőm mellől lopom ide magam e jegyzetfüzet mellé. (Várom, hogy végre beteljék: a következő feleekkorára lesz, hogy mindenüvé könnyűszerrel magammal vihessem.)

Hetek óta apám ápolója vagyok. A múlt hónap harmadik hetében lefeküdt az ágyába. Azóta csak egyszerez-egyszer kél föl, akkor is rövid időre. Orvost hívtam

hozzá, megvizsgálta. Semmi kóros tünet: pulzusa normális, vérnyomása 130/90, lábai ödémamentesek. Hasa egy kissé puffadt, ám ez ennyi mozgás mellett nem csodálható. Az ereje viszont napról napra fogyatkozik. Napjában háromszor elkerékpározom hozzá, megreggeliztetem, megebédeltetem, megvacsoráztatom. Igen keveset eszik. A doktor kiírta vitaminokat meg a Cavintont kedvetlenül, de fegyelmezetten beveszi. Néha kiül a napra a ház hátuljához. Reggel a kaput kinyitja, este bezárja. Futkosok két keréken házam s a háza között, igyekszem tartani benne a lelket, amíg lehet. Néha – nem is oly ritkán – megesik, hogy siettemben valamit otffelejtek nála. Többször az erszényemet a tárcámmal s a benne lévő pénzzel, igazolványaimmal. Emiatt egyszer még egy rossz álmom is volt.

*

A szagok, az illatok, a réges-régtől máig terjedők, a mindenkor valamire emlékeztetők. A zeller illata, ami pillanatok leforgása alatt visszavisz, visszarepít Debrecenbe, a hajdani Rákóczi utcai zöldségpiac kofasorára. A kaporé s egyben kiskertünké a Magoss György, később és ma is Bem tér 7. alatt, az udvarvégi deszkapalánkon túl, a Libakert szomszédságában. (A Libakert helyén ma lakótelep áll: az elsők közt épült, még az ötvenes évek végén.) A megolvadt kátrány erős, átható szaga; az egykori Kassai úti fürdő zuhanyozójának a fala vagy 60 évvel ezelőtt fényes fekete kátránnyal volt lekenve, s később akármerre jártomban éreztem is e szagot, a fürdőre emlékeztetett, a nyári arany verőfényre, a medencék langymeleg vizében lubickoló vidám tömegre, a víztől kiráncosodott ujjbegyeimre. A vele társuló élmény miatt – másoktól eltérően – az olvadt kátrány szagát sokáig nem is éreztem kellemetlennek. Akárcsak a kőszénfüstét, ami viszont jó ideig az utazást juttatta eszembe: akkoriban még leginkább gőzmozdony húzta vonattal utaztam – már amennyit utaztam. S el ne feledjem megemlíteni a nem is oly közeli pékműhely elmondhatatlan illatát: e földi, emberi világ legjobb, legotthonosabb, legjóságosabb illatainak egyike.

*

Ideköltöztem apámhoz. Egyre erőtlenebb, gyámoltalanabb. Éjszakánként félelmek, rossz álmok gyötrik. Nem hagyhatom magára. Amikor étkezések alkalmával asztal mellé támogatom, csak ül lehorgasztott fejjel. Katonás hangját hallom régről: „Húzd ki magad, fiam! Ülj egyenesen!” Most ha megszólal, a hangja gyengécske, alig rebeg. Problémák adódnak a szobatisztasággal is. Ez szemlátomást igen lesújtja: korábban sose hagyta el magát. Borotválkozni már nem tud, a segítséget viszont elhárítja. Másfél hét alatt takaros kis szakállá nő, fehéren keretezi az arcát.

Továbbra is ingázom a két ház között, az éjszakát s a nap nagy részét nála, vele töltöm. Ahová elindult, onnét visszafordítani már nem tudom, de legalább végigkísérem az úton. Ki más tehetné meg helyettem?

*

Tegnapelőtt: 2001. október 12-én az apám is meghalt.
Valójában most kezdődik a huszonegyedik század.
Legalábbis számomra.

2001 nyara – 2001. ősz

Tornai József

Misztika helyett ontológia

Lélekvándorlás, újramegtestesülés. Evolúciós szemmel nézve a lélekvándorlás, az újramegtestesülés azért bizonyul vallásos fantazmának, mert ahol egyszer a szervesen az egyszerű élőlényig (az ontológiai lépcsőfokokon át) eljutott a szellem szintjéig, ott nem kell újra kezdeni a sort. Megvan az eredményhez az átöröklés millióséves módszere. És ebben kap szerepet az individuális: amelyik egyed nem képes átadni génjeit, annak nincs utóda, nem vesz részt a további evolúcióban. Ugyanez vonatkozik a kultúrára is: csak az a személy marad tagja a fejlődésnek, aki valamilyen értékes adaptációval hozzájárult egy történelmi-szellemi korszak, egy civilizáció fennmaradásához, kiteljesedéséhez.

*

Bombabemutató. Óriásbomba a képernyőn. Kommentár: „Amerika új fegyvere. Most próbálják majd ki Irakban. Nagyobb a robbanóereje, mint egy hidrogénbombának. Egy egész hegyet vagy egy egész hadosztályt el lehet söpörni vele.” És senki nem teszi hozzá: szégyelljük magunkat, mi emberek! Nyíltan dicsekszünk a pusztítás újabb eszközével. Ezt a bombát, a gyártóját, a megrendelő kormányt meg kellene bélyegezni, kötelezni, hogy semmisítse meg. De nincs fölháborodás. Nézem a szörnyűséget, és tudom: menthetetlen a mi civilizációnk. Legaljasabb bűneinket nemcsak természetesnek tartja, hanem kirakatba is állítja. Ez a bomba tökéletes szimbóluma az ember alaphelyzetének.

*

Az emberiség gyásza. Megölték, távcsöves puskával lelőtték Gyíngyicset, a szerb miniszterelnököt. Fájdalmas bizonyítékaként annak, amit a civilizációról, illetve az emberi evolúcióról gondolok. Torzképe vagyunk a természetnek (persze, lehet, az magában is torz, abszurd, amit nem is egy elméleti fizikus elismer): az egész őstörténelmi és újkori folyamat más ábrát nyújt egy ilyen újabb véres merénylet „fényében”.

Miféle fejlődés a mienk?

Nagyobb szabadság-e ez? De hát a bérgyilkosok, a maffiózók is az emberi fajhoz, a homo sapiens sapienshez tartoznak. Nem arról van szó, hogy az egyik ember bűnös, gyilkos, a másik nem. Mindnyájan képesek vagyunk az erőszakra,

alattomoságra, öldöklésre. Nem etikai kérdés ez, hanem ontológiai. A különféle vallások hibája éppen az, hogy ezt a kettőt fölcserélik.

*

A tehetség mint ellenség. Előfordulhat, hogy az embernek a tehetsége lesz az ellensége: éppen ez az erő, ez az önbizalom lehet az, mely beleviszi olyan stílusvállalkozásokba, elméletekbe, melyekről egy idő után kiderül: túllépték a kellő mértéket, fantazmagóriák, mindent elborító, alaktalan masszák költészetben, festészetben, tudományban, zenében.

*

Az ember egészében véve nem normális. Bármelyik vallást nézzük a sok közül: a sumerit, az egyiptomit, a perzsát, a judeait, a keresztényt, a görögöt, az inkát, az aztékot, a gyakorlati buddhizmust, a hinduizmust és a többi, mindegyik az elme evolúciós csődjéről tanúskodik. Egytől egyig olyasmiket vallanak és tanítanak világról, emberről, sorsról, istenekről, ördögökről, angyalokról, halálról, túlvilágról, halhatatlan lélekről vagy örökkévalóságról, melyek nem léteznek, ha a tapasztalat és az értelem mércéjével közelítünk hozzájuk. Mindez azt bizonyítja, hogy *az ember egészében véve nem normális*: történelmileg és szellemileg teljesen hamis úton jár hosszú évezredek óta. Képzelt rabja: ezért háborúzik, gyilkol, még áldozatokat is hoz semmiért. S minthogy ezen a beteg állapotban való túllépésre semmi remény, természetesen az emberi alaphelyzet, a történelmi viszonyok abszurditása sem fog változni.

Egyetlen lehetőséget sejtítek csak: ha a természettudomány, azaz a génsebészet, a mesterséges kromoszómák segítségével ezeket az agyficamokat, a nézetek széles tévtartományát hosszú távon fölszámolhatná. Ha ez nem történik meg, haladunk tovább önmagunk és a Föld elpusztítása felé. És ez a pusztítás nem holmi istenek bosszúja, nem holmi ördögök csínytevése lesz. A vallások kialakulásával aljában vált rosszul ítélezővé az ember. Fantazmagóriái olyan tekintélyre tettek szert, hogy a modern gondolkodás sem volt képes teljesen legyőzni őket még a nyugati világban sem. A távol-keleti és az iszlám kultúrában pedig a leghalványabb jele sem volt, s ma sincs a normalitásnak. Szathmáry Sándor *Kazohiniája* jut eszembe, ahol a kazoh gyerekeket arra oktatják: ha kavics és csokoládé között kell választaniuk, mindig a kavics felé nyújtják a kezüket.

*

Megvilágosodás és mindenség. Azért nehéz elfogadnom a buddhista megvilágosodás gondolatát, miszerint a mindenséggel való azonosság fölismerése a tökéletes békét, ürességet, csöndet ajándékozza az embernek, mert a mindenség nem csak békés, nem csak tisztaság, üresség, nem csak végső csönd. A mindenség, mint a lét, abszurd: káosz és rend, zűrzavar és összhang, forma és alaktalan hömpölygés – sorolhatnám tovább, amiből a kozmosz összetevődik. A buddhista megvilágosodás-tan is fantazma. Elfogadásához hit, agymosás, gondolatellenes köd kell.

*

Ott tartunk, ahol a barlangi ember: rablás, mészárlás, háború, vér, hazugság, kegyetlenség, asszony- és gyereksírás. Csakhogy most még nézhetjük is önmagunkat: ilyenek a „tudás társadalmának” szörnyetegei, tankjai; bombázói, rakétái mindent eltakarnak abból, amit a szellem mégiscsak megteremtett tízezer éveink homályában.

*

A halottak halottak, a halottakról írt versek élnek!

*

A kultúra génje. Úgy látszik, az a kultúra evolúciója, hogy a XXI. századi európai embernek már nincs igénye költészetre. A vers eddig is a versszeretők szenvedélye volt: olyan érzékenység megformálódása, amely általában nem illik bele a hétköznapi létharcokba, sikerhajhászásba, birtoklási és hatalmi ösztön diktálta életvitelbe. Most ez genetikailag is rögzült. Persze így a lét egyik síkja, melyet a nyelvi-érzelmi meghittség művészetének mondhatunk, elveszett.

*

Még egyszer: „Normálisnak kell lenni, nem szentnek” – mondja Hamvas. De az emberek nem normálisak és nem szentek. Az embernek az a baja, hogy nem azonos semmiféle reprezentációjával (megjelenítési formájával): látszatlány.

*

Új nemzetek kialakulása az Európai Unióban. Aligha lehet kizárni a lehetőségét, hogy néhány évtized (század?) alatt az Európai Unió jelenlegi nemzeteiből új nemzeti közösségek alakulnak ki. A kulturális, gazdasági, politikai határok átlépése okvetlenül más evolúciót: az adaptálódásnak meglepő változatait eredményezi. Most erre nem gondol senki, mert nem a dolgok természetéből: a változásokból, hanem a már meglevő formák maradandóságából indulnak ki. Aztán majd keresik (kereshetik) a magyarázatokat.

*

Van-e még annyi létidőnk? Vallás, művészet, irodalom, tudomány, filozófia nem volt képes megváltoztatni az ember kettős természetét. Megmaradtak a gyilkolásra, hatalomra ösztönző negatív tulajdonságok is a pozitívok mellett. Az evolúció nem működött kellőképpen. Legalábbis eddig nem. Nem tudom, van-e még annyi létidőnk, hogy szörnyhajlamainkat kiirtsuk. Egyébként a homo sapiens sapiens a vég felé halad.

*

Metafizikai. Végül is minden metafizikai, aminek nincs igazi (vagy végleges) definíciója. Tehát maga a metafizika, az ontológia, az isteneszme, a létegezés, a tér, az idő, a végtelen, az eredet. Ezek bizonyítják (minthogy olyan fontos fogalmak a filozófiának, tudománynak, vallásnak), hogy metafizikai kutatásaink kötelékéből nem lehet kibújni.

*

Különös fájdalom. Hiába a buddhista üresség, a szubsztancia tagadása, a semmi-sem-maradandó elve. Hiába, hogy így gondolkodom, s nyugodt vagyok: így várom a haláloamat.

Fáj, fáj minden halottam. És sok van. De ami különös: a gyönyörű, büszke sziámi macskám betegsége és elbúcsúzása fáj legjobban. Embertelenség? Megmagyarázhatatlan, bizony, ti Buddhák és szentek!

*

Hajnali álmaimban vad, ismeretlen nőekkel sétálok, beszélgetek, mintha szerelmesek volnánk. Miféle vigasztalások ezek?

*

„*Én nem vagyok magyar?*” K. B. költő egy éjszakai csendes vitában végül a mellemre bökött és kinyilatkoztatta: „Te nem vagy magyar!” És ha nem vagyok magyar, csak ember, akkor már nem is létezem? Bizony mondom, létezem, éppúgy, mint a többi feketék, sárgák, fehérek, barnák népe. Én egy viszonylag kis létszámú, de időnként hatalmasra nőtt lelkű, időnként kishitű, félázsiai etnikum fia vagyok, ugyanannak az evolúció során torzul fejlődött emberiségnek a tagja, amely olyan büszke és öntelt, hogy nem veszi észre eltévelyedéseit. Nem veszi észre vallásai, hitei, művészete, filozófiája korlátait, miközben önismeretről, természettudományról szónokol, de (ismerjük a kivétel óriásait Demokritosztól, Buddhától Einsteinig, Jaspersig, Hartmannig) nem nagyon változik. Ahogy Vörösmarty mondta két évszázaddal ezelőtt: „Midőn azt hinnők, hogy javul, újabb bünt forral álnokul.”

*

Választás dolga. A kisebbségben élő magyaroknak, de még a hazaiaknak is *választás dolga* lesz a nemzeti hovatartozás. Az EU-ban az államhatárok közigazgatási, illetve rendészeti válaszfalként működnek. Ha tehát akár itthon, akár a szomszédban megtanulják a magyarok a többségi vagy egyik-másik nyugati nyelvet, esetleg még a középiskolát, sőt az egyetemet is e nyelvek egyikén végezhetik, s akkor elhatározásuktól függ, hol akarnak élni? Atjőnni Magyarországra vagy elmenni Amerikába, Angliába, Német-, Francia-, Olaszországba, Skandináviába. Ha a szövetségi állam (200–300 ezer lelket számláló kisebbségek kormánya a többségi államban) gondolata megvalósulhatna, akkor az erdélyi, szlovákiai, kárpátaljai, vajdasági magyarok saját szülőföldjükön is elérhetnék a különféle politikai és értelmiségi pályákon céljaikat, egyénileg, közösségileg egyaránt. De ez már „darwinizmus”: természetes kiválasztódás az adaptáció alapján. Ebben az új szociológiai keretben már fölösleges volna panaszkodni, elnyomásról beszélni. A kérdés az volna: ki mire képes, mire nem?

*

Minden csak interpretáció. Egy pillanatra se feledkezz meg az alapvető megismerési tételről: minden csak interpretáció. Magyarázat, értelmezés, tolmácsolás. És a tolmácsolás továbbfordítása.

*

Misztika helyett ontológia. Hosszú évek óta: az abszurd misztikus megközelítése, föloldása. Most: ontológiai megértés. Ez a járhatóbb út, idetorkollik az evolúció, az etológia, a teleológiai gondolkodás leleplezése, az asztrofizika, a quantumelmélet, a relativitáselmélet, a kozmológia, a paleontológia, metafizikai kutatás.

*

A nagy csalódások. A kereszténység általában hangsúlyozza, hogy az evangéliumokat csak az Ószövetséggel összefüggésben lehet és szabad helyesen értelmezni. Természetesnek kellene tartanunk, hogy a régi zsidóság továbblép az új tanítás irányába, s a kettőből egy vallási mozgalom kerekedik, hiszen az evangélisták az egész emberiségnek hirdették meg az örömhírt. A krisztianus közösség tehát kezdet óta nyitva állt a zsidók előtt, ahogy sok zsidó tagja, sőt vezetője is lett már Jeruzsálemtől fogva a római katakombáig. A jahvista vallás népe azonban nem fogadta el az újításokat, ragaszkodott atyái, Ábrahám, Jákob és Mózes hitéhez.

Ez volt a keresztények első nagy csalódása.

(Jézus megátkozta azokat a városokat, ahova a tanítványait nem engedték be.)

A középkor folyamán erőszakkal igyekeztek rávenni a zsidókat, hogy keresztelkedjenek meg. Aki ezt nem tette, vagy elüldözték, vagy megölték (Spanyolország, inkvizíció). Az izraelitáknak így nehéz sors jutott, éppen a hagyományokhoz való hűségük miatt. De nem tehettek mást, ha etikusak akartak maradni.

A kereszténység második nagy csalódása az iszlám megjelenése a VI. századtól kezdve. A harmadik az egyház kettétörése latin és görög ágra. A harmadik a reformáció, a negyedik a fölvilágosodás és Európa szekularizációja. Közben a zsidók vagy megmaradtak ősi tanaik mellett, vagy ateisták lettek: az iszlám hatalmas embertömegeket és térségeket hódított meg a maga számára Afrikában és Ázsiában. Gyorsabban terjedt, mint a keresztény egyházak. Még a buddhista és brahmanista Indiában is. Efelől a keresztény híveket teljes tudatlanságban tartották. Külön szakirodalomra volt szüksége annak, aki a valóságos vallási világhelyzetről tájékozódni akart. Ráadásul a buddhizmus is világvallás lett, míg Indiában, éppen szülőföldjén elvesztette rendházait és híveit. A brahmanizmus pedig, bár nem missziós vallás, mozdíthatatlanul őrzi milliárdos tömegeit és kultúráját.

Európa és Amerika a szekularizáció meg a természettudomány következtében tudathasadásban szenved: se az egyik, se a másik szemlélet, se a hit, se a tudás nem tudott teljes győzelmet aratni. A keleti és a nyugati egyházak ezalatt nemcsak híveik jó részét, hanem politikai hatalmukat is elvesztették. Az eseményeket, melyek ide vezettek, ismerjük. Az ember szabadabb lett, de gondolkodása zavaros, nem sikerült pontos, használható ontológiát kidolgozni Kant és Hartmann eredményei ellenére sem. Újra fölismertük, hogy a természet és az ember világa abszurd. Ez a végső következtetésünk.

*

Irigység. Filozofikus természetű esszéíró barátomról annyira nem tudtam elképzelni: efféle nyers „primordiális” ösztön mozgatja, hogy elég nehezen ébredtem rá az igazságra. Pedig barátok és pályatársak között különféle fokon természetes ennek a keserves érzésnek a villáma. Minél közelebb állunk egymáshoz, minél inkább érdekel, mit ír a másik, annál legyűrhetetlenebb ez az indulat.

A legrosszabb szembesülni a másik sikerével. Új verseskönyv, regény, esszékötet, dráma? Meg kell örülni! Hol vagyok én ettől?, kérdezi az ember két-ségbeesetten. De ilyesmit, ilyen alantas, méltatlan tulajdonságot beismerni? Nem, nem: erről szó sem lehet! Játsszuk a fennköltet, a megértőt, azt, aki csak örülni tud a másik sikerének. Magunk előtt is letagadjuk, mennyire ősemberek vagyunk, ha egész létünket, értékünket, önbecsülésünket érintő tényekről van szó. Az igazi tehetség azonban erőteljesebb munkával, igyekezettel válaszol az irigység föllobbanásaira. Nem tagadja le, legalább maga előtt nem tagadja le átöröklött, ki tudja, hány őstől kapott vad természetét. Ilyenformán neki az irigység erőforrás. Nem üres, rosszízű féltékenykedéssel viszonzza a rendkívül negatív hatást, amit a másik műve kiváltott belőle. Így sikerül tökéletesen visszajára, pozitívrá fordítania. Az egészséges, normális lelki életnek ez a dinamikája. Amit nem lehet kiirtani, mert ott gyökerezik évezredek talajában, meg kell nemesíteni: be kell oltani az elismerés gyümölcsöző ágával. Az eredmény az az őszinte öröm, melyet pályatársunk, barátunk remek írása, műve fölött érzünk.

Vannak írók, művészek, akik nem ismerik az irigységet? Nem hiszem. Legföljebb azt, hogy halványabb vagy könnyen elhessenthető árnyék ez valakiknek a lelkén. Ebben az esetben viszont a fölszabaduló energia is kevesebb, mellyel versenyre kelünk egymással. Van halálos és pillanatnyi irigység. Mindegyiket, még a halálosat is le lehet győzni. Érzelmünk egymást kiegészítő, föltételező, sőt erősítő működése annál nyilvánvalóbb, minél gazdagabb az egyediségünk; talán jobb – ha személyiséget mondok. A szerelemben is így van. Akit az indokolt vagy alaptalan féltékenység nem sodort eszeveszett indulati fortyogásba, kísérteteket láttató rettegésbe, annak az érzékenysége, odaadása sohasem leplezte le, milyen véres, csillapodást, vigaszt nem ismerő szerelemnek a kiszolgáltatottja!

*

A féltékenység mint örült állapot. (Prózai ujjgyakorlat.) H. késve érkezett az irodalmi műsorra. A terem tömve. Versek és előadások. A klub hátsó végében, az oszlopok mögött megpillantja szerelmét. Ismerős, rokonszenves újságíróval bújik össze. A férfi néha belecsókol az asszony bronzvörös hajába. Az most is olyan rendezett, elegáns, mintha aznap délután járt volna az állandó fodrásznőjénél.

H. elmeredten nézi őket. Tudja, hogy most kiderült, tudja: most neki vége, tudja, ki miatt nem szereti viszont a szerelme. Elborul a feje, az agya. Hiába igyekszik gondolkodni, mentséget, valamilyen elfogadható magyarázatot találni abban: az asszony mesélte, a férfi kislánykori osztálytársa, ráadásul legközelebbi barátnőjének az öccse. Így ez a bizalom, ez a kedveskedés, ez az elbújás teljesen ártatlan dolog. „Lehet, hogy régen nem találkoztak, ennek örül-

nek”, reménykedik H. De akkor újabb, alattomosabb dőfés, egyenesen a szívbe: azt is mesélte Z., a férfi régóta hajkurássza, szenvedélyről beszél neki, le akarja fektetni. Csak úgy sportból. S ha most sikerrel jár? Az összesimult pár körül eltűnt a külvilág.

Teljes pánik.

Kirohan a tömegen át az utcára. Mít csináljon? Z. meg tud tébolyulni, ha ennyire udvarolnak neki. Szerelmes nem tud lenni, de meggondolatlanul, sőt szabadságával visszaélve, hűtlen igen. H. elmegy a legközelebbi forgalmas útig. Autóözőn. Legjobb volna hazamenni. Ne lássa őket még egyszer. Aztán úgyis jön az elfojthatatlan hiányérzet. Egy hét múlva fölhívja Z-t. Addigra lecsillapszik ez a kíváncsiság is. Hiszen Z. talán csak kíváncsi erre az imádójára is. Az meg nem állhatatos. Másik nő után néz, a siker önbizalommal kápráztatja el. Azt hiszi, minden nő rá vár. Így lesz: nem is olyan veszélyes a helyzet. De reszket a lába, vörös az arca, keresztbe áll a szeme. Így visszamenni? Elbeszélgetni velük? Mintha nem látta volna a kölcsönös lobogásukat?

Megy be az épület kapuján, mintha húznák. Szembejön vele az újságíró. Köszönnek, néhány udvarias szó. „Z. bent van, rád vár”, mondja mosolyogva a férfi.

H. nem is hallja a mondat végét.

A műsornak vége.

Z. még ott van a teremben. Őt keresi a kifelé tódulók közt. H. odatülekszik hozzá. „Hova megyünk vacsorázni? Vigyél valami isteni jó helyre!”

H. olyan gyöngé, alig tudja megcsókolni az arcát, a száját. Igen, mert Z. azzal fejezi ki a találkozás örömét, hogy a száját is odatartja.

*

Népköltészet: kozmikus élet- és halálünneplés.

Sirass, édesanyám, míg előtted járok,
mert aztán sirathatsz, ha tőled megválok.

Arra a kérdésre, melyik eredendőbb, egzisztenciálisabb költészet, az íratlan vagy az írott, az előbbi mellett szavazok. Nemcsak mert – mint a fönti s hozzá hasonló száz meg száz – elemibb, súlyosabb, anyagszerűbb, sőt verbalitáson fölülőbb, mint nagy költőink sok verse, hanem a bennehangzó ázsiai, tehát pentaton vagy keleti típusú dallamvilág miatt is.

Ez a művészet olyan mély rétegébe nyúlik le az írásos és vallási élet szervezettebb, megideologizált s ezért nagyrészt föloldott lét előtti élet-érzésekbe, hogy ott bele kell ütköznie az ismeretlen ősalapba, a legsötétebb, alvilágnál is vakabb *Abgrundba*. Innen félelmet-ködlő, főséges, méltóságos súlya. Föl kell figyelniük a legértékesebb (hiszen különféle szintek vannak a népdalokban is!) énekek szertartásos ütemére: ezek már beleillenek valamiféle kozmikus élet- és halálünneplés zenéjébe. Ezekről írta Bartók, hogy egyenrangúak a legnagyobb szimfóniákkal, szonátákkal és vonósnyegyesekkel. Azt példázzák, hogy megmaradás és búcsú egymásba játszó kettőssége csak ilyen stílus magasan, a gyász és születés hangsúlyainak csak ekkora erejével „emelheti föl a szívünket” a maga ontológiai egyetemességének megfelelően

Tóth Tibor

Arany János és a stressz

A stressz fogalma Selye János könyvének megjelenése óta él a köztudatban.¹ Olyan különleges állapot ez, olyan orvosi biológiai jelenség, amely valamennyiünk életében megfigyelhető. A költőkében, írókéban is. Az ő esetükben úgy, hogy hat az életvitelükre, formálja testi-lelki helyzetüket, s így közvetve befolyásolja, esetleg meghatározza egy-egy művük születését.

Arany János életében, főleg a költő rendkívüli érzékenysége miatt, különösen nagy szerepet játszik a stressz. Hatását nyomon követve a legvitatottabb helyzeteket is meg tudjuk magyarázni. Az irodalomtörténet ugyan a legtöbb Arany-kérdést értelmezte már, ám Selye professzor téziseire építve ezek a problémák is világosabbak lesznek.

Dolgozatunkban az ő szempontjai alapján követjük végig Arany pályáját, azt vizsgálva, miként zajlik le a stressz az egyes eseményekben.

Gondolatmenetünk a következő lépésekre épül:

1. A stressz rövid bemutatása.
2. Jelentkezése Arany életében.
3. Hatása az egyes életszakaszokban.

1. A mindennapi életben gyakran használjuk a *stressz* szót: „állandó stresszben élek”, „legyőztem a bennem lévő stresszt”. Akkor szoktunk ilyeneket mondani, ha lelki feszültséget vagy károsító lelki hatást érzünk.

A szó azonban mást jelent.

A stressz a szervezet különleges *állapota*, amely valamiféle alkalmazkodást hoz létre a bennünket kívülről érő bajok ellen; olyan reakció, amely ellenállást biztosít a „támadásokkal” szemben. Nem rendkívüli jelenség, hanem élettani képesség, mely természetes védekezés az ilyen helyzetekben.

Ez az állapot a legkülönbözőbb ingerek hatására jöhet létre, s az az alapja, hogy a szervezetben fokozott hormontermelés történik. Ugyanakkor előfordulhat, hogy az alkalmazkodási energia elhasználódása miatt károsodunk.

Selye János a szervezetnek ezt az összetett működését „generális adaptációs szindrómának” nevezi, melyben három lépcsőfokot különböztet meg:

- a hatásreakciót,
- a védekezést,
- a kimerülés állapotát.

1.1. Az embert ért hatások, a stresszt kiváltó ingerek, melyeket Selye János *stresszoroknak* mond, a legkülönbözőbbek lehetnek. Stressz érhet bennünket, ha át kell mennünk a forgalmas úttest másik felére, ha fel kell szólalnunk sok ember előtt, ha be kell

¹ Selye János: *Életünk és a stressz* Bp. 1969

² Selye János id. mű. 47. o.

mennünk a cég vezetőjéhez, mert hívatott, ha járvány fertőzött meg, ha megfáztunk stb. A bennünket ért ingerek „riadót” váltanak ki a szervezetünkben, és elindítják a stressz folyamatát, az alkalmazkodási mechanizmust.

A hétköznapi nyelv, a laikus szemlélet ezt az első szakaszban lévő feszültséget hívja stressznek.

1.2. A stressz számunkra legfontosabb jellemzője, hogy minden bennünket ért hatás ellen megpróbálunk harcolni. Ez egyrészt a szervezet alkalmazkodása, másrészt ellenállás, mely igyekszik legyűrni a bajt.

A védekezés az ingerektől függően testi vagy lelki megnyilvánulás. A készítés, hogy legyőzzük a bennünket ért támadást, automatikusan alakul ki, és a folyamat az ösztönös védekező eszközök egész sorát teremti meg.

1.3. Mindenfajta védekezés erőt vesz el a szervezettől. Ezért gyengülünk le például, ha hosszabb ideig vagyunk lázasak. Egy tovább tartó adaptációs szindróma esetében is képesek vagyunk ugyan harcolni a támadás ellen, de lassan elfogy az energiánk, és feladjuk a harcot.

A vereségnek sokféle következménye lehet: levertség, elkeseredés, magas vérnyomás, szív- és érrendszeri betegségek, ideg- és elmebajok, emésztőrendszeri bántalmak stb.

E kóros elváltozások a stressz negatív következményei, melyek akkor következnek be, ha nem tudunk sikerrel ellenállni a bennünket ért támadásoknak.

2. A stressz számtalanszor jelentkezik Arany János életében. Ezek nagy részét jól ismert hatások váltják ki. Dolgozatunkban azt szeretnénk bemutatni, miként zajlik le ilyenkor az adaptációs szindróma, vagyis milyen védekezési mechanizmusok és milyen kimerülések jelennek meg a költő életében. Egyszerűbben: hogyan megy végbe a stressz Arany esetében, illetve miként hatnak ezek a jelenségek alkotó tevékenységére.

Előjáróban meg kell említenünk három olyan tényezőt, amelyek különösen szerepet játszanak Arany stresszfolyamataiban.

Ezek egyike a költő *érzékenysége*. A *Bolond Istókban* azt mondja magáról Arany, hogy melabúja „elefántnak néz szűnyognyi bajt”, s ez a félmondat pontosan kifejezi, mit jelentenek számára – a bántások. A kívülről érkező ingerekre úgy reagál, hogy nagyobbnak, többnek érzi mindazt, ami sérti őt. Ennek nagy jelentősége lesz a stresszek során.

A másik motívum *kötődése Nagyszalontához*. Számára akárhol élt is, szülővárosa volt az egyetlen lehető élettér, mindent Nagyszalontával vetett össze. Ami nem Szalonta volt, kisebb értékkel bírt. És ugyan visszautasítja a város meghívását, hogy menjen oda tanárnak, Juliska halála pedig végleg bezárja a hazatéréshez vezető kaput, a „Csöndes fészket zöld lomb árnyán” képet velünk együtt csak oda tudja elképzelni. Nagyszalontának ez az egyedülvalósága sok lehetőséget adott arra, hogy máshol megbántsák a lelkét.

A harmadik tényező *egyéniségének kettőssége*, melyet ő így fogalmaz meg *Őnéletrajzi le-velében*: „Tehetségem (amit elvitáznai nem lehet, különben nem volnék ott, ahol most vagyok) mindig előre tolt, erélyem hiánya mindig hátravetett, – így lettem mint munkáim nagyobb része: *töredék*”.³

Ha Arany stresszhelyzeteit helyesen akarjuk látni, azt kell tennünk, hogy megvizsgáljuk a Selye professzor által meghatározott állomásokat a költő életében.

2.1. Stresszriadót okozó ingerek bőven találhatóak Arany pályáján. József Attila után talán ő az a magyar költő, akire szinte zúdulnak a csapások. Ezek a stresszorok különböző intenzitásúak. Van köztük olyan, amelyik egy egész életre szól, s van, amelyik csak átmeneti nyugtalanságot kelt. A költő érzékeny lelkét azonban mindegyik mélyen megsérti, mindegyik elindítja a stresszmechanizmust.

Megnevezünk néhányat a stresszorok közül: Petőfi halála, a nagykőrösi lélekölő dolgozatjavítások, az akadémiai titkárság terhe, vagy a legnagyobb csapás: Juliska halála.

³ Levél Gyulai Pálnak (1855. június 7.) AJÖM XVI.

A riadót mindegyik jelzés megfújja, és a stresszmechanizmus mindig beindul.

2.2. Arany, mint minden ember, védekezik a hatások ellen.

Ennek egyik módja, hogy leveleiben elpanaszolja a hozzá közel állóknak bajait. A Tompának vagy a sógorának írt levelek tele vannak ilyenekkel, s magunkról tudjuk, mit jelent, ha ki tudjuk beszélni magunkból problémáinkat.

Védekezést jelentenek a *baráti kapcsolatok* is. Nagykőrösön például szinte kilép zárkózott énjéből, ha együtt van Szász Károllyal, Mentovich Ferencsel, Szilágyi Sándorral; Pesten pedig Gyulai Pál és Csengery Antal lesznek a panaszok meghallgatói.

A védekezés legradikálisabb formája az, ha *változtat a helyzetén*. Ez a megoldás minden esetben beválik. Nagykőrös sivatagjából Pestre menekül, az Akadémia nyúgje elől nyugdíjba. Selye János azt mondja: ha elmúlnak a hatások, elmúlik a stressz is. Arany esetében jól megfigyelhető, hogy a változások valósággal felkelkesítik. Így lesz például a Pestre költözés első ideje egyik legvirágzóbb szakasza költészetének.

2.3. A szembefordulás, a küzdelem nem Arany egyéniségének való. Ahhoz inkább Petőfi értett. Arany legtöbbször veszít. Ez azt jelenti, hogy azok az életenergiák, amelyek a védekezéshez kellene, elhasználnának. Nem véletlenül soroltuk fel az előbb az adaptációs betegségeket. Szinte mindegyik jellemző egy-egy időszakban a költőre. A magas vérnyomás sem öröklött tünet: egyenes következménye az örökös védekezésnek. S az sem véletlen, hogy az egyik leggyakoribb stresszbetegség, az emésztőrendszeri bántalom, Arany Jánost epebaj formájában támadta meg.

A kimerülés legnyilvánvalóbb jele, hogy a költő időnként abbahagyja a versírást. Ilyen az ötvenes évek második felének nagykőrösi hallgatása, és ilyen a tizenkét éves pesti szilencium Juliska halála után.

A stresszhatások annyira világosan tagolhatók, hogy rájuk építve Arany költői pályáját is fel lehet osztani. Négy korszak van. Ezek elején mindig nagy munkakedv jellemzi a költőt, aztán a stressz megjelenése, a harc legyengíti, elkedvetleníti.

Íme a négy korszak:

1. a nagyszalontai időszak,
2. Nagykőrös,
3. szerkesztőségi és akadémiai tevékenység Pesten,
4. a nyugdíjas idő.

3. Az egyes szakaszokban nem egyformán jelentkezik a stressz. Az is fontos, hogy fiatalon könnyebben meg tudott birkózni az őt ért hatásokkal, ugyanakkor később lesznek olyan időszakok, amikor képtelen ellenállni.

3.1. A *nagyszalontai korszakot* attól kezdve számíthatjuk, amikor gyökeret ereszt a városban: megházasodik, jó állása van, lakást is kap, s azt kell mondanunk, minden rendben van körülötte. Ő maga így látja helyzetét: „Az új, a kedves viszony, melybe léptem, elszórt, boldogított, hírlap is alig fordult meg a kezemben. Szándékom volt gazdaság után látni, melyhez nem bírtam elég ügyességgel, aztán hivatalom apró dolgai folytonos jelenlétemet igényelték a tanácsnál. Csak az est – a késő est volt az enyém, s azt oly boldogan tudtam eltölteni”⁴.

Az első nyugtalanító hatások a forradalom és a szabadságharc idején jelentkeztek. Petőfi ajánlására kinevezik a *Nép Barátja* szerkesztőjének, ő azonban nem hagyja el Szalontát, csak társszerkesztő lesz, s a lapnál nem úgy történik minden, ahogy szeretné. De egyelőre sikerül magában legyőznie a rossz hatásokat – mutatja ezt, hogy tizenegy verse és hét cikke jelenik meg a lapban –, csakhogy a nyugalmának vége.

⁴ Levél Gyulai Pálnak (1855. június 7.) AJÖM XVI.

A szerkesztőségihez hasonló stresszt vált ki belőle a *minisztériumi állás* elvállalása. Még arra is gondol ekkor, hogy a családjával együtt felköltözik a fővárosba. A bizonytalanságot, a vívódást mutatja azonban, hogy nem teszi meg.

A korszak legsúlyosabb stresszorja a *szabadságharc bukása*. Aranyban is, mint minden hazafiban, a világ dőlt össze.

A keserűséget évekig hordozta. Jól mutatják ezt az ekkor írt művek. Nincs szándékunkban verseket elemezni, de ki kell térnünk a *Letésem a lantot* című költeményre. Ennek első versszakában ezt mondja a költő:

„Letésem a lantot. Nyugodjék.
Tőlem ne várjon senki dalt,
Nem az vagyok, ki voltam egykor,
Belőlem a jobb rész kihalt.”

Az elhallgatás nem következett be, de a gondolat, a versírás abbahagyása jelzés értékű: majd be fog következni később.

Az első korszak másik nagy stresszingere *Petőfi Sándor halála*. Hogyan dolgozza fel ezt Arany? Úgy, hogy védekezésésként a költő barát éveken át megjelenik verseiben („Függ lantja fűzfa gallyán”, „bujdosik földetlen földeken”, „Emléke sír a lanton még”), összefoglalva az *Emlényekben* mondja ki, mit érez.

Most már folyamatosan érik őt a stresszorok: elveszti állását, lakását, családja jövője bizonytalanná válik.

Ezek ellen a hatások ellen védekezik akkor, amikor elköltözik Nagyszalontáról.

3.2. *Nagykőrös* eleinte az újdonság varázsával hatott Aranyra. Lekötötték a teendők is: lakást kellett keresnie, bútort vásárolt, és persze tanított is.

Aztán egy idő után olyan hang jelenik meg a levelekben, amelyben együtt szól a Nagyszalonta utáni vágyakozás és a Kőrös iránti ellenszenv. Sógorának így ír egy hónappal megérkezésük után: „Sok baj van itt, öcsém, amit előre nem láttunk, s nem tudtunk, úghogy, ha a megtörténtet meg nem történné lehetne tenni, nem volnék én nagykőrösi tanár, hanem szalontai – semmi sem”.⁵ Fél évvel később: „...én most is inkább szeretnék fáskertembe vagy hozzátok, mint az itteni föl- és algimnáziumba sétálgatni”.⁶

Az idegenkedés egyik oka az itteni drágaság. Szilágyi Istvánnak ezt írja 1853 februárjában: „Itt vagyok tehát az alföld egyik Kánaánjában, hol az ember hatodfélszáz forint fizetés mellett meghalhat éhen, oly nagy a drágaság a főváros közelléte miatt”.⁷

Az is nagyon bántotta Aranyt, hogy a város társadalma nem fogadta be. Így fakad ki Ercsey Sándornak: „Ügyvéd, mérnök etc. itt nem úr, csak polgár. A professzort már úrnak is eltűrik, de éreztetik vele, hogy tolerancia alatt van”.⁸ Hogyne bántaná ez Aranyt, mikor tudja, hogy többet ér náluk!

A legnagyobb stresszt a sok dolgozat javítása jelentette. Nem véletlenül írta Tompának a következőket: „Valami 120–140 darab ficamodott észjárású dolgozatot minden két hétben az utolsó betűig átnézni, az utolsó akcentusig kijavítani nem is oly mulatságos dolog, – s ha egyre-másra 1/4 órát számítok is darabjára (ami bőven felmegy), mégis 25–30 órát vesz igénybe, mihez a leckeórákat hozzáadva, ami magamnak marad, bizony pihenésre is elkél”.⁹

⁵ Levél Ercsey Sándornak (1851. november 12.) AJÖM XVI,

⁶ Levél Ercsey Sándornak (1852. február 28.) AJÖM XVI.

⁷ Levél Szilágyi Istvánnak (1853. február 5.) AJÖM XVI.

⁸ Levél Ercsey Sándornak (1857. március 12.) AJÖM XVI.

⁹ Levél Tompa Mihálynak (1858. november 28.) AJÖM XVI.

A költői munka helyett korrektúra, saját szövegek írása helyett másokénak az olvasása. A tanári munka minden erejét felőrli.

Íme a titok: a nagykőrösi hallgatás titka.

3.3. A stressz szempontjából a legösszetettebb Arany *harmadik korszaka*, mely 1860-tól 1877-ig tart. Az alkotást és a hallgatást összevetve ez a legszélsőségesebb szakasz a költő életében.

Pedig ez az időszak jól kezdődik. Megszabadulva Nagykőrös stresszhelyzetétől, költői pályájának szinte a legtermékenyebb idejét éli: két év alatt nagy versek egész sorát alkotja meg.

Az új helyzet, mely talán Arany legáhitottabb álma: az irodalmi élet élén lenni, betölti az életét. Nem véletlenül írja Aranyné Ercsey Sándornak Szalontára: „Janimnak nagy kedve van az új pályán, igen sok dolga van mindig, és a legnagyobb örömmel teszi”.¹⁰

Aztan első stresszként kudarcot vall a *Szépirodalmi Figyelő*. Igaz, van folytatás, a *Koszorú*, de Arany a barátok intésére enged a követelményekből, mert az előfizetők száma megcsappant, és a költő szavával élve „publikumcsődítőbb” írásokra van szükség.

Az első tüske elleni védekezés a munka. Szinte beletemetkezik a szerkesztői tevékenységbe, s majdnem az egész lapot ő írja.

Így köszönt be az 1865-ös esztendő, amely a stressz szempontjából a legkegyetlenebb Arany számára: januárban az Akadémia titkára lesz, júniusban be kell szüntetni a *Koszorút*, és decemberben meghal Szalontán leánya, Juliska.

Ez az utóbbi egész életének a legnagyobb csapása, ráadásul ez ellen a stresszhatás ellen nem lehetett védekezni. Csak egyetlen példa a tehetetlenségre: megpróbál lánya haláláról verset írni, de néhány sor után keserűen jegyzi oda a kéziratra: „Nagyon fáj. Nem megy”.

Az akadémiai titkárságot mindig úgy szokták emlegetni, mint a koronát, amellyel Arany megdicsőült. A tisztség valóban nagy elismerés, de olyan tengernyi munkával járt, mint Nagykőrösön a dolgozatjavítás. Nem verseket írt, hanem ülésrendeket tervezett, meghívókat fogalmazott, felolvasási programokat készített, jelentéseket írt, és számlákat állított ki. Nagykőrösről azt mondtuk, a dolgozatok terhe volt a legnagyobb stresszt kiváltó hatás; itt a „hivatalnokság” lenne az, ha Juliska halálát nem neveztük volna már a legnagyobb csapásnak.

De ki bír ki „két legnagyobb” szörnyűséget?

Pedig a keserű pohár még hátravan.

A kiegyezéskor Ferenc József királlyá koronázása alkalmából sok ember kapott érdemrendet. Arany, aki ekkor már az ország legnagyobb költőjének számított, nem maradhatott ki a sorból: a Szent István-rend lovagkeresztjét szándékozták neki adni. Tragikomikus, ahogyan harcol, hogy ne kapja meg. Még a belügyminiszternek is ír levelet. S amikor látja, hogy nem lehet kitérnie, feltételként azt szabja meg, hogy soha nem kell viselnie, és nem kell senkinek megköszönnie.

Vívódását, lelki meghasonlását, talán szegyenét is jól mutatják azok a „szösszenetek”, amelyek szép számmal keletkeztek ebben az időben – versek helyett:

*Azt beszélük, rendjelt kaptam –
Nem vetettem, mért arattam?*

*

*Járnak hozzám méltóságok,
Kötik rám a méltóságot:
„Megbocsásson méltóságtok,
Nem érzek rá méltóságot.”*

*

*Kis keresztem
Hogy szereztem?
Feleljétek azt, ha kérdik:
Elkopott a lába térdig.*

Hogyan védekezik Arany ezek ellen a rendkívüli bántások ellen? Miként működik az adaptációs szindróma a harmadik korszakban?

Mintha a költő elfáradt volna: sehogy.

Ami Nagykőrösön a legjobb védekezés volt, a baráti társaság tréfákkal teli hangulata, az most nincs meg. Barátok itt is vannak. Kettőt említettünk is: Csengery Antalt és Gyulai Pált. Az elsőről azt mondja Keresztury Dezső, hogy egyenrangú volt Petőfivel.¹¹ De ezekkel a barátokkal nem szerkesztett vicclapot, nem cserélt dévaj tréfákat, és nem énekelte nekik a „vasvári verebeket”.

Azt talán meg lehetett volna tenni, hogy levelekben panasolja ki magát, de 1868-ban meghal Tompa, sógora előtt pedig szégyellhette az Akadémia titkára, hogy bajokról számoljon be.

Aranyra szinte rázuhan a harmadik korszak kimerülése: elhallgat.

Ez a hallgatás rosszabb, mint a nagykőrösi volt. Ott legalább töredékeket írt, ott legalább a költészetről átváltott a prózára: így születtek meg tudományos dolgozatai, vagy azoknak a töredékei, de Pest a tényleges hallgatás lett.

S ez most hosszabb ideig is tart. Nagykőrösön három év volt az ideje, itt tizenkettő! Pedig nem verset felejtett el írni, bizonyítja ezt majd az 1877-es év, csak épp a stresszben győzött a kimerülés.

Ráadásul elhatalmasodik rajta epebaja. Orvosa karlsbadi gyógykezelést ajánl, s 1869-től kezdve rendszeresen eljár ide.

Így jutunk el 1877-ig, amikor – ki tudja, hány áttöprengett éjszaka után! – megírja az Akadémiának lemondó levelét.

„Azon egészségi okokból, melyek miatt a múlt évi nagygyűlésen lemondásomat benyújtottam, idő közben szemeim oly mértékű megromlása járult, hogy már félév óta hivatalom napi teendőit is csak szemeimnek (orvosi tilalom ellenére) folytonos megerőltetésével s mégis tökéletlenül végezhetem. Kérem tehát a T. Akadémiát, méltóztassék a benyújtott – s részemről vissza nem vont – lemondásomat elfogadni...”¹²

A levél – a stressz oldaláról vizsgálva - beismeri a vereséget, bevallja, hogy ismét változtatni kell a helyzetén, hogy nem lát más megoldást, el kell hagynia azt a környezetet, amely bajt, nehézséget hoz neki.

Hatvanéves ekkor.

3.4. A stressz szerint való korszakolás *utolsó szakasza* megegyezik azzal, amit az irodalomtörténet állapított meg: 1877-től a költő haláláig tart.

Mint a kalitkájából kiengedett madár – nem „szegett szárnyon”, ahogy ő mondja az *Epilógusban* – hatalmas lendülettel szárnyal fel ekkor ismét költészete. Így volt ez mindig, amikor befejeződött a stressz.

Az akadémiai főtitkárságnak vége, azt lehet mondani, egyetlen stresszor sincsen. Kijár a Margitszigetre, s mint egy szemérmes kamaszlány, titokban írja sorait a *Kapcsoskönyv*be. Nagyon fontos: egyik művet a másik után, egyetlen év alatt annyit és olyanokat, hogy elég lenne életműnek.

Erre képes Arany, ha nem bántja a stressz.

¹⁰ Ercsey Sándor: *Arany János életéből* Bp. 1883. 1128. o.

¹¹ Keresztury Dezső: *„Csak hangköre más”* Bp. 1987. 484. o.

¹² Levél az MTA-nak (1877. március 26.) AJÖM XVI.

Aztán 1878 elején újból felrobban egy stresszbomba.

A *tölgyek alatt* megjelenése után névtelen levelet kap, melyben egy vers van. Kegyetlen, bántó, gúnyolódó, mely arra szólítja fel, hogy hallgasson el.

A vers végén ez olvasható:

„Neked rég kijutott már a dicsőségből; –
Most hát babéraidon pihenve, élj tovább,
Nagy multad’ – hallgatva – őrződ meg legjobban.
Vén költő nem csillag többé, csak délibáb.”¹³

Arany nem dobta el a gonosz levelet, s az eltett kéziratra ezt írta: „Pályám kezdetén is ebben a formában kaptam verset. Az névaláírással volt (Petőfi Sándor): ez névtelen. Eltettem emlékül. Budapest, 1878. január 2-án”¹⁴

Hogy mi indíthatta a levélíró: harag, bosszú, nem tudjuk. Az eredményt viszont igen: elérte célját, a költő elhallgatott. A még hátralévő négy év alatt, megszakítva az *Őszikék* sodró folyását, alig ír lírai verset. Ez már a végső elhallgatás.

Miért nem vette fel a harcot?

Felvette. Ugyanabban a versformában, amelyben *A tölgyek alatt* készült, válaszkölteményt írt, de ebben már sem erő, sem keménység nem volt. Mintha a generális adaptációs szindróma második szakasza egyszerűen kimaradt volna, s mindjárt a kimerülés következett volna be.

Ekkorra már nagyon rosszra fordult egészségi állapota is. S ez nem azért volt, mert a stressz ide szorította. A súlyos epebántalmakat 1868 óta hurcolta, amikor epekövei az oldalán át távoztak el, nyitott sebet hagyva maguk után, melyet rendszeresen kötözni kellett, s amely még rossz szagot is árasztott magából.

A helyzet hozzájárult a végső elhallgatáshoz.

Ezért készült „elmenni”. Nem máshová, mint tette Nagykorösiön, nem más körülmények közé, mint az Akadémia elhagyásakor, és nem azért, hogy az új helyzetben ismét felvirágozzon a költészete, hanem a végső helyre.

A stresszt le lehet győzni, a halált nem.

Arany halálát nem a stressz okozta, hanem egyszerűen elhasználódott. Legfeljebb azt mondhatjuk: a stressz hozzájárult a költő *végső* elgyengüléséhez.

*

Ha visszatekintünk Arany négy stresszkorszakára, hihetetlennek tűnnek a meg-egyezések. Minden szakasz elején hatalmas aktivitás van, aztán a stressortámadások következtében mindig bekövetkezik a hallgatás. Nagyszalontán csak a „mondott” hallgatás, Kőrösiön a versírás tényleges abbahagyása, Pesten az igazi szünet, végül az örök csönd. Az egyes szakaszok megoldása is azonos: változtatás a helyzeten. A periódusokban csak az a különbség, hogy az időtartamok nem egyformák.

Hogy Arany költészete több-e így a stressz ismeretében?

A műveknek nem lesz más értékük, de jobban rálátunk az életmű egyes darabjaira, és világosabb, hogy mi miért történt.

Egy fokkal ez is közelebb visz a tisztánlátáshoz.

13. *Arany Összes költői művei* Bp. Franklin 423. o.

14. *AJÖM* I. 539. o.

Borcsa János

Zsilava nem volt kávéház

Méliusz József írói számvetése

1949. november 12-i keltezéssel és „Szigorúan bizalmas!” jelzettel az akkori bukaresti magyar követ, Széll Jenő tájékoztatót készített a Kolozsváron történt letartóztatásokról a magyar külügyminiszter, Kállai Gyula részére. A felsoroltak között első helyen Méliusz József szerepel, mint a kolozsvári Állami Magyar Színház rendezője, s őt követi a felsorolásban Kurkó Gyárfás, Balogh Edgár, Szász Pál, valamint Csörgör Lajos. A tájékoztató szerzője hosszabb-rövidebb teret szentel mindenikük bemutatásának. A felsoroltak közül Méliusz letartóztatása váltotta ki – a követ szavait idézve – „talán az aránylag legkisebb meglepetést”. Ennek indoklásául egy jól érzékelhető tendenciára hívja fel a figyelmet Széll Jenő. „Az elmúlt másfél évben Méliuszt fokozatosan szorították háttérbe – írja. – Ideérkezésemkor Méliusz még a Művészetügyi Minisztériumban töltött be fontos szerepet [a Magyar Művészeti Vezérfelügyelőséget vezette 1947 szeptembere és 1948 júniusa között, ezt megelőzően pedig, 1945–47-ben a Propagandaügyi Minisztérium tanácsosa volt – a szerző megjegyzése, B. J.]. Ebben az időben néhányszor felkeresett a követségen, s egy alkalommal én is felkerestem őt kolozsvári hivatalában. Benyomásom az volt róla, hogy bár régi mozgalmi ember, viselkedése, modora, egész életstílusa erősen gentryskedő, telve volt elkeseredéssel és hangos elégedetlenséggel.”¹ Megjegyzi végül a követ, hogy éppen ezért szakított meg minden érintkezést vele több mint egy éve, valamint azt, hogy a művészetügyi minisztériumban viselt tisztsége alól felmentették, s kinevezték a kolozsvári Állami Magyar Színház igazgatójának, de ebből az állásából is leváltották, s csupán mint rendező folytathatta munkáját a színháznál.² Kiigazítás és pontosítás végett jegyezzük meg, hogy Méliusz Józsefet 1948 nyarán a színház főrendezőjének nevezték ki, s a kolozsvári Állami Magyar Színházat mint megbízott igazgató 1949. február 1-je és szeptember 15-e között vezette egy háromtagú direktórium élén (Harag Györggyel és Kovács Dénessel együtt).³

Az 1949. november 3-i letartóztatásokkal a koncepciók perék új hulláma indult el Romániában, amelyben – Gáll Ernőt idézve – „a sztálinista rendszer elnyomó szerveinek és a román nacionalizmus erőinek egyik első együttes akcióját érhetjük tetten.”⁴ Ez az „együttes akció” különben szűkebb vonatkozásban dr. Petru Groza miniszterelnök ún. magyarbarát politikájának valódi lényegét, kirakatjellegét és ellentmondásosságát is minősíti, s előzményei között fő helyen Vasile Luca/Luka László hírhedt írása, *A romániai magyarság útja* található 1947-ből (*Igazság*, 1947. május 22-i szám), amelyben a magyar ügyekért felelős román pártvezér egy koholmányból kiindulva, az „elvtelen magyar egység” ürügyén a magyar kisebbség körében megindítandó belső tisztogatásokra szólította fel a Magyar Népi Szövetség akkori vezetőit.⁵ Az 1949. november 3-án este végrehajtott akcióval kezdődött tehát Méliusz József majdnem hatéves pokoljárása a romániai kommunista rendszer börtöneiben.

A szovjet Gulágról készült „enciklopédiájában” Alekszandr Szolzsenyicin megjegyzi egy helyen, hogy „az orosz kultúremlő csak most ábrázolhatta első ízben »belülről« az orosz jobbágy sorsát, mivel maga is jobbágyorsba jutott.”⁶ Az a leírás aztán, amit ehhez a felismeréshez hozzáfűz az író, egy olyan, az ember és az emberiség ellen elkövetett merényletet leplez le, amely nem egy vonatkozásban még túl is tett a hitleri ördögi terv kivitelezésén, a holokauszton – s időben meg is előzte, és túl is élte azt. „Csakhogy most meg nem volt papírja, ceruzája, szabad ideje – írja Szolzsenyicin –, s nem voltak hajlékony ujjai. Foglárók turkálták a holmiját, foglárók kukucsáltak bele emésztő-csatornájába alulról is, felülről is, s a különítményesek árgus szeme vizslatta őket. Végre tehát összekeveredett ugyan az alsó és a felső rétegek tapasztalata, de azok, akik kihordhatták s világra hozhatták volna az eredményt, elpusztultak...” (II. 409.) Mégis, ha valaki csodával határos módon életben maradt, s tévelygéseiből is kigyógyult, felmutathatta annak a tannak és gyakorlatnak az igazi arcát, amelyet a hatalmat gyakorló kommunista pártok egyedül üdvöztetőnek hirdettek, illetve próbáltak megvalósítani tüzzel-vassal. Ilyen hiteles tanúságtévő számunkra a világirodalomból Szolzsenyicin.

Egy korábbi tanulmányunkban Méliusz József *Zsilava nem volt kávéház* című regényét a Szolzsenyicin nevével fémjellezhető börtöntematikájú irodalom vonulatába soroltuk,⁷ amihez most még hozzátehetjük: az életre szóló börtönélmény munkált tulajdonképpen az 1960-as évek közepe óta születő Méliusz-líra és -próza mögött, az író világértelmezését az akkor elszenvedett trauma, illetve a maga családi tragédiája határozta meg az alkotói pálya utolsó három évtizedében. Vagyis Méliusz József néhány évig tartó tévelygés és „zagyva világkép” követése után képessé vált az „élettapasztalatok kritikai kiértékelésére”. (II. 227.) Ellentétben a Szolzsenyicin által bemutatott „betájoltakkal”, akik a kihallgatások alatt készségesen együttműködtek hóhéraikkal, majd a koholt vádak magukra vették, s a kegyetlen börtönének letelte után életüket úgy élték tovább, mintha „mi sem történt volna”, azaz hittek az egyetlen pártban és a szovjet rendszerben (II. 269–270., 273., 277.). De míg *A GULAG szigetcsoportot* író Szolzsenyicin az igazság kimondását tekinti az irodalom kizárólagos követelményének, addig Méliusz esetében ez a kritérium és érték szervesen összefügg az esztétikai hitelesség, a művészi formateremtés igényével. Másrészt pedig Szolzsenyicin „lágerszociográfiájában” (Szilágyi Ákos) a kollektívum bemutatása a legfőbb törekvés, Méliusz viszont az egyén szempontjából írja meg a szenvedések könyvét. „Le tudjuk-e, le merjük-e írni az egész ocsmányságot, amelyben éltünk (s mely egyébként nincs valami messze mai állapotunktól)? – elmélkedik Szolzsenyicin. – Mert ha ezt az ocsmányságot nem ítélik el, nem leplezzük le egyértelműen, akkor abból megint csak hazugság sül ki. Éppen azért merem állítani, hogy a harmincas, negyvenes, ötvenes években nálunk *nem volt irodalom.*” (II. 531., a szerző kiemelése). Ha summás is az író következtetése, de arra mindenképpen jó, hogy figyelmeztessen: az általa felállított szempontot egy percig sem hagyhatjuk figyelmen kívül, amikor az ún. szocialista realizmus irodalmait tárgyaljuk bármely közép- és kelet-európai nemzet esetében. Közvetlenül ezt a kijelentést követően hangzik el aztán a szentencia, miszerint „az igazság maradéktalan föltárása nélkül nincs irodalom.” (uo.)

Hasonló igény ültette íróasztalhoz az idős Méliuszt bukaresti „egyszemélyes kávéházában”, hogy még egyszer elkészítse az ocsmányság leírását, amelyben élt; sőt az 1989-es politikai fordulat utáni romániai állapotokról is kimondja, hogy az egykori ocsmányságokra vall mindaz, ami történik a mű írásának jelenében, 1991-ben. Kisebbségi magyar íróként és az európai szabadságeszmék elkötelezettjeként végzett számvetést a *Zsilava nem volt kávéház* szerzője. (Méliusz József: *Zsilava nem volt kávéház*. Budapest, Pont Kiadó, 2003 – hivatkozásaink erre a kiadásra vonatkoznak, B. J.) Mondhatnók: akárcsak erdélyi emlékiró kor- és nemzedéktársai, Nagy István, Kacsó Sándor, Bányai László, Balogh

Edgár és mások. Igaz, a felsoroltak a közvetlen vallomást választva végeztek számvetést, azaz az emlékirat műfaját hagyományosan művelték, Méliusz viszont ezzel a művével is polemizál a konzervatív irodalomeszménnyel, valamint az öngazoló írói maga-tartással, amely esetenként komoly hangsúlyt kap az emlékiratokban (például Balogh Edgárnál), s tulajdonképpen a regényműfaj melletti választását demonstrálja, lévén, hogy a megélt történelmet, saját személyes drámáját epikai megközelítésből láttatja, miközben egy számottevő stílusújítást is végrehajt; az elbeszéltekhez, az ocsmánysághoz distanciát teremtve beszél múltból és jelenről. Mindarról, ami az emberrel történt vagy történhetett meg a történelem leghosszabb századaként aposztrofált (Szilágyi Domokos) huszadik században.

A művészi formateremtés és stíluskísérlet igénye tehát szintoly erős Méliuszban, mint az igazság kimondásáé, vagyis a Zsilava-regény számottevő esztétikai értéket képviselő *írói* számvetés étellel és életművel. S ilyen tekintetben az időt Déry Tibort juttatja eszünkbe, aki egyéni formajegyeket viselő kisregényeiben kétellyel és ironiával – kritikailag – viszo-nyult tragédiákkal szabdalt évszázadának eszméihez és gyakorlatához. Sőt, ugyancsak Déryt, és pedig *A napok hordaléka* szerzőjét idézi a *Cédulák*, amelyet 1989-től halála előtti napjáig, 1995. november 30-áig írt Méliusz. (Méliusz József: *Cédulák*. Egyszemélyes kávéház. Szávai Géza előszavával. Budapest, Pont Kiadó, 2002 – hivatkozásaink erre a kiadásra vonatkoznak, B. J.) Alcíme – Egyszemélyes kávéház – egyrészt érzékelteti azt a szemléletbeli folytonosságot, amely az 1970–80-as években megjelent *kávéház-könyvek*hez kapcsolja a *Cédulák*at, másrészt pedig azt a törést, az emberközi és kulturális környezet erózióját és elidegenedését, amelyet a romániai diktatúra idézett elő, már-már lehetetlenné téve az alkotást, felszámolva annak feltételeit. Méliusz viszont, a kávéházi ember bukaresti lakása falain belül hozta létre az irodalomnak azt az „intézményét”, amelyet diákévei alatt, az 1920–30-as évek fordulójának Kolozsvárán fedezett fel a maga számára, s hosszú élete folyamán mindig megtalált, fiatal íróként és újságíróként a két világháború közötti Erdély nagyobb, polgárosult városaiiban, kisebb-nagyobb utazásai alkalmával pedig Budapesten, Pozsonyban, Berlinben, valamint Párizsban a második világháború előtt és után, illetve Bukarestben, ahol 1955-től, börtönből való szabadulásától negyven éven keresztül élt és alkotott. A kávéház Méliusz számára – Alfred Polgar értelmezésével egybehangzóan – életforma és világnézet volt valójában, még abban a formájában is, amelyet mint egyszemélyeset „működtetett”.

Méliusz világnézeti fordulatai radikálisak és esetenként váratlanok voltak, életútja (1909–1995) és karrierje pedig hol magasra emelkedett, hol mélyre zuhant, hol meg perifériára szorult. Származása tekintetében is igazi közép-európai gyökérzetű. Szülei – amint írta – „öt nációból keveredett magyarok.” Az önértelmezés igénye és választása mindezt fokozottan indokolt lehet esetében. Ilyen igénnyel tekintett választott életformájára, világnézetére és írói munkásságára egyaránt. Az önértelmezést szolgálta számára a *Zsilava nem volt kávéház* című rendhagyó mű is, amely 1991–92-ben íródott, és folyamatosan tárca-novellákként közölte hétről hétre a Bukarestben megjelenő *A Hét* – mintegy igazi jutalomjátékát a nyolcvankét-nyolcvanhárom éves alkotónak.

Méliusz késői önmeghatározásai közül ezúttal azt emelném ki, amelyben a *Cédulák* szerzője rávilágít letartóztatásának lehetséges indítékaira, amely a romániai kommunista terror felívelő, az „osztályharc szükségszerű éleződésének” szakaszában esett meg, amikor is – amint az idézett magyar követségi jelentés is kitér rá – Méliusz maga is számot vetett a körülötte sűrűsödő ellenséges légkörrel. Az egyik feljegyzésében ennek a kényes és összetett helyzetnek a kommentálására is kitér Méliusz. „Szinte állandóan észlelnem, éreznem kellett önmagamon [az osztályharc fokozódását] – írja. – Annak ellenére, hogy önmagamban, önmagam ellen is osztályharcot vívtam. A bennem élő polgár ellen. De az osztályharc fokozása meggyőződéseim ellen is zajlott. Életstílusom – nem –, személyi-

ségemnél fogva, másnak minősülve – hiszen az voltam – végül is osztályellenségnek minősültem. Ezt félreérthetetlenül érzékeltette velem Bányai László, Bogdán József, Juhász Lajos, Nagy István, Asztalos István. Végül olyanok, azok is, akik, akárcsak én, a kiirtani való osztályból származtak.” (33.) A *Cédulákban* található egyik legmagvasabb önmeghatározás tehát így hangzik: „Azok között, akik körülöttem »uralomra jutottak«, mindig kisebbség voltam. Javíthatatlan, gyógyíthatatlan »kisebbségi«... Nem adtam magamnak számot róla, hogy »osztályidegen« vagyok... Mi volt a baj? Az, hogy nagyjában vagy gyakran – én én voltam...” (12.)

Szolzsenyicin művét felépítettsége tekintetében egyfajta logikai rend jellemzi. A megrendítő tények, dokumentumok, tanúságtételek halmazát valamiféle rendszerezést alkalmazva mutatja be a szerző, szem előtt tartva a szovjet kommunista terrorszervezetek „szertartásait”: az éjszakai letartóztatások bemutatásától a kivizsgáláson keresztül az első celláig követve a „bűnös” útját, majd a rabvagonokban való utaztatás borzalmainak leírásától a megsemmisítő munkatáborokba való érkezésig, valamint a rabszolgaélet és – halál megrázó képeinek felvázolásáig.

Méliusz nem ilyenfajta áttekintésre törekszik. Zsilava-regényében az egyénnel, magával az íróval megesett történéseket elevenít fel közvetlenül; helyzeteket, a börtönlét képeit emeli ki a személyes emlékezetből, s ezeket mozaikszerűen helyezi egymás mellé, mintegy halmaznak tüntetve fel. Mondhatni „kis elbeszélésekre” épült alkotás – szemben például a *Tranzit kávéház* (1982) „nagy elbeszéléseivel”. S az effajta írói építkezésnek és beszédmódnak a hiteles grammatikáját is megtalálja a szerző, éspedig a szónyi terjedelmű mondatokból – „szómondatokból” – való szövegalkotásban. Az ötlet megfogalmazása a *Cédulákban* történt meg, de a Zsilava-regényben teljesedett ki. Íme: „A kézirat következő változatában megkísérelni »csak tőmondatokban« fogalmazni.” (47.) A *Cédulákban* alig tűnik fel ez a grammatika, a Zsilava-regényben viszont következetesen ehhez tartja magát a szerző. Úgy mond, feladta magát, azaz a rá jellemző nagy lélegzetű beszédegységek sorjáztatásáról áttért a tőmondatokban való gondolatközlésre. Bővített vagy tőmondatokra tagolódik a Zsilava-regény diskurzusában az, ami például a *Tranzit kávéházban* többszörösen összetett mondat volt, néhol meg annyi mondatra „hasad” az új grammatika szerint alkotott Méliusz-mondat, ahány szó szükségeltetne az ún. hagyományos mondatához.

A román *Jilava* helynévből magyarított Zsilava a regény hívó- és vezérszava. Emlékeket előhívó, személyes és történelmi múltat idéző szókép, de vonatkozik a zavaros, átmeneti romániai jelenre, azaz a mű megírásának külső körülményeire is. Tulajdonképpen a mindenkor hatalmi önkényt és az emberi kiszolgáltatottságot jelenti a Méliusz-műben. A terrort nevezi nevével vele a szerző, amely egyének, népek és népcsoportok, közösségek felszámolására tör. Vezérszökevényként vonul végig az egész művön, és mint hívószó kimondása-leírása nyomán idéződik fel – „kis elbeszélések” keretében – a személyes emlékek (pl. 40–42.).

Egy irodalomtörténeti összegező munkában fogalmazódott meg Méliusz hetvenes évekbeli írásművészetéről, hogy „gazdagon élteti verseiben és prózájában az avantgarde ösztönzéseket akkor is, amikor az avantgarde fénykora már elmúlt.”⁸ A *Zsilava nem volt kávéház* alapján viszont a posztmodern felé nyitó írókat ismerhetjük meg mind az egyéni szövegalkotás, mind a stílus tekintetében. Íme, egy jellemző részlet a leírtak szemléltetésére:

„Zsilava. M-et visszahurcolja a porkoláb. Cellájába. Cellájukba. Amikor elvitték, csend. Odabent. És. Az M. számára láthatatlan folyosókon. Fekete csend. Vészjósló csend? Kétségbeesett csend? Halálos csend? Kinek, ami rendeltetett. Istentől? Nem. A Hatalomtól. A Hatalom: isten. És most? Visszafelé. Általában. Míntha hangot hallana. Itt? Ott? Amott. Visszhang? Csönd? Kiáltás? Mégis visszhang? Ismét. Falusi sírkert csendje. Amikor még élt ott népünk. Anyanyelvünk. A sírkövek feliratai. A keresztké. Nevek. Elvesző neveink.

Elveszett imádság. Ma. Összeomlott temetők. Kidőlt fejfák. A mieink elvándoroltak. Városba. Határon túlra. A mutatóban maradtak kihalóban. A csend visszhangja? Nem. Igen. Zajok itt. Amott. Azon a visszaúton. Kiáltás! A föld alatt. A cellákban. Amelyekben az elkülönített rabok sínylődnek. Az egyszemélyesekben. A halálnak szántak. Némelyik a megőrülés ellen gajdol. Beszél magában. Vagy kiáltoz. Valahol messze. Másik folyosón. (...) Készülődik. A végső pillanatra. Amikor nyílik az ajtó. És. Ott állnak az acélkék katonaruhások. Vagy. Civil ruhások. Egyikük kezében sintér dróthurok. Ilyenrel fojtották meg M. Klárit? Vagy kézzel? Kinek a kezével? Már sose tudjuk meg... A másik kezében revolver (pisztoly). Vagy. Vasdorong. A csőlámpák. Fényük megvakítja. A kiáltozót. Lucskos mosóronggyá válik. A kivégzéstől való rémületében összerogy. M. az ő kiáltását hallja. Messziről. M. nem tudja, hol vezetik. Hová?" (77–78.)

Mondottuk, a számvetést végző Méliusz igazi epikai művet hozott létre élete alkonyán. Az író természetszerűen önnön egykori és jelenbeli figuráját is létrehozza M. személyében – distanciát teremtve az elbeszéltekhez –, hogy a vele megesett „utazásokat” minél elfogulatlanabban írhasse meg. Ezt az epikai igényt már a regény indítása előrevetíti. „1949-ben letartóztatták – kezdi a kívülállást választó narrátor a harmadik személyű elbeszélést. – Negyvenéves volt. (...) Néhány hónap híján hat évet húzott le. M. Róla írunk ezt-azt. Amiket megélt a pokolban. Nem kávéházban. A pokolban.” (5.) A tiszta epikai indítékú szövegegységek mellett, ezekkel mintegy összefonódva sorjáznak – a kommentárok és reflexiók esetében – a memoárfíró és vallomástevő egyes vagy többes szám első személyű megnyilatkozásai is. Mint az idézendő passzusban, amelynek gondolati súlya is figyelemre méltó atekintetben, hogy ebben értelmezi a szerző a Zsilava szindekdochés jelentését, azaz a rész-egész megfeleltetés következtében Zsilava Méliusz művében az adott börtönfalakon túli valóságot, a társadalmat, az országot uraló vörös terrort jelöli, sőt azt is, amely különböző változataiban az 1989-es fordulatot közvetlenül követő időszakot, a mű megírásának idejét is jellemezte.

„M. negyvenhat éves korában szabadult. Hat év után. 1955-ben. Akkor még nem tudta, hogy ez is Zsilava. Ez. Itt kint. Bár megtapasztalta. 83. Haláláig Zsilava. No de. No de ne siránkozzunk. Mint a vénasszonyok. Persze. Persze röhögni sem tudunk. Mosolyogni sem. Legfeljebb magunkat nevetethetjük ki. Letűnt balgaságainkat. Balekságunkat (hiszékeny). De. De mit tehattünk volna? Nyugatra szökni. Ismét a földalattiba jutni? Eget ostromló szövegekkel? Süket fülekre találókkal. Tengeren innen. És túl. Itt maradtunk. Némán. Szálkának a Gyűlölet bőrébe. Nem is érezte. Hiszen érzéketlen. Mindenre. Ami nem az ő gyűlölete. Ami nem ő. Aki, ami a Minden. A Totalitarizmus (az uralkodó egyetlen teljesség). A gyűlölet hatalmas. Életen. Halálon. És írtuk a kávéház könyveket. Meg a többit. Európát... Márai. Déry. Proust. Joyce. És álfikciókban (képzeltetés) mégis Zsilavát. A zsilavitisz kórt. Önmagunkat írtuk. De. Ne hősködjünk! Nem voltunk hősök. És nem vagyunk... Így is. Úgy is. Szemétdombra jutunk. A feledés romhalmazába. Hogyha nem hősködjünk. S ha igen? Akkor is. Zsilava marad fenn. Márai szavaival »a sístergő gyűlölet.«” (59. – az én kiemeléseim, B. J.)

A jelent is írja tehát Méliusz, az átélt múlttal egyszerre, vagyis nem az „eltűnt idő nyomában” jár úgymond, sokkal inkább a jelenbe emeli a múltat, sőt sok olyan utalás is elhangzik a mű írásának jelenéről, hogy azt is mondhatjuk: a jelenbe átindázó sötét tegnap – a Szolzsenyicintől származó minősítéssel élve –, az ocsmányság készíti az írókat a múlt felidézésére. Időnként érezni véli még ama börtönbeli szennyhordó edény, a tineta bűzét is. „Olvasó! – írja, hirtelen megszakítva a narrációt, s közvetlenül a címzetthez fordulva. – Hajolj ki szobád ablakán! Fordítsd égnek az orrod. Érzed? A tineta bűze. Zsilava szaga 92. 1992. Hát már sosem lesz vége? Nem. Sehol? Sehol. Talán mégis. A Mennyeknek Országában.” (42.) Emellé kívánczik Szolzsenyicinnel egy hasonló írói fogása, amikor is

az írói képzelet a külső, úgymond szabad világ akusztikájába helyezi át, mintegy jelenvalóvá és örök érvényűvé teszi a vörös terrort. „Hunyd be a szemedet, olvasóm! Hallod, ugye, a kerekcsattogását? Sztolipin-vagonok gördülnek ott. Dübörög a vörösvonat. A napnak minden percében. Az évnek minden napján. (...) Minden pillanatban letartóztatnak, valahová begyömészölnek, valahová szállítanak valakit. Hallod-e azt a lármát? Az a gyújtók túlsúfolt celláiból jön. Hát a jajgatást? Az a kiraboltak, megerőszakoltak és megverték jajsza.” (I. 507.)

Az író kiábrándultsága, jövőt illető pesszimizmusa („Zsilava marad fenn.”) nemcsak a kiemelt részletben, de a „mozaik” legkülönbözőbb helyein megfogalmazódik, néhol tétel- vagy aforizmaszerűen. Kedélyállapotának és világlátásának pontos leírását is elkészíti a maga számára. Például a mű ötödik részében: „Pesszimizták (borulátók) lennénk? Igen. Amióta felébredtünk. A mennyország földön megvalósítható országának álmából. A hetvenes évek óta. A hatvanasokban még reménykedtünk. 1991. A mi magán pesszimizmusunk. Verjetek érte fejbe! És küzdjete a borulátás ellen!” (24.)

Méliusz kiábrándultságát és pesszimizmusát csak akkor látjuk oldódni, amikor fiatal alkotó nemzedékekre terelődik gondolata. „A fiatalok a tiszták. Istenem, mennyi ifjú tehetség!” – kiált fel már az első tárcában (7.), majd az idézett ötödik részben biztatás fogalmazódik meg részéről: „Ti, fiatalok! Cselekedjete! Cselekedjete, amit mi, kivénültgek meg a holtak már nem tudnak. Édes anyanyelvünkért! Fennmaradásáért! Nemzetrészünkért. És a többiért.” (24.)

Megfontolandó tény, mely egy egész életmű minősítésére alkalmas lehet, hogy akit indulása és pályája első szakasza alapján lázadó költőként tarthatunk számon, valamint az elemi emberi érzelmek és a huszadik századi társadalmi eszmék patetikus megszólaltatójaként (mindössze két versciklusra utalunk ezúttal, a *Ben Hepburn hagyatékára* 1934-ből és az *Örvénylő Párizs, népek csillagára* 1938-ból), annak műveiben a pálya végén az ironia lesz úrrá (hogy egyetlen reprezentatív művével példázzuk, az 1983-ban megjelent *Horace Cockery-Múzeumra*, valamint a „darabokra tört elégiára” hivatkozunk). A nyelvi-stilisztikai szinteken éppen úgy, mint az eszmék szintjén. Idős íróként, a Zsilava-regény szerzőjeként is az ironia gyilkos fegyverével „cselekedte” azt Méliusz, amire a fiatal alkotókat biztatta. Felhívása tehát nem szólamszerű, hiszen számottevő művészi értéket képviselő alkotás, a *Zsilava nem volt kávéház* hitelesíti szavait.

Jegyzetek:

1. Vö. Vincze Gábor (vál., sajtó alá rendezte): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989.* Csíkszereda, Pro-Print, 2003, 131.
2. Vö. i. m. 131–132.
3. Vö. Enyedi Sándor: *Öt év a kétszázból.* Budapest, Magyarországi Kutató Intézet, 1991, 147.
4. Gáll Ernő: *Számvetés.* Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében. Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 1995, 14.
5. Vö. Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből II* (1987). Magyar Füzetek könyvei 13, 1989, 46. és 162.; Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások.* Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből. Csíkszereda, Státus Könyvkiadó, 1999, 76.
6. Szolzsenyicin, Alekszandr: *A GULAG szigetcsoport.* I–II. kötet, h. és é. n. (1989), II., 409. (Hivatkozásaink a továbbiakban is az idézett kiadásra vonatkoznak.)
7. Vö. Borcsa János: *Méliusz József.* Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001, 165.
8. Bertha Zoltán–Görömbei András: *A hetvenes évek romániai magyar irodalma.* h. és é. n. (Budapest, 1983), 21.

Komálovics Zoltán

Az eltűnés esztétikája

Villányi László: időközben

Villányi László *időközben* című új könyvét elolvastva az olvasóban bizonyára érintetté válnak énjének lírai komponensei. Mivel ilyen típusú lelki komponensekkel mindannyian rendelkezünk, valójában az válhat kérdéssé, hogy ki milyen hajlamosággal közelít az ebből az irányból érkező megszólítótsághoz.

„Valójában csak arra vagyunk hajlamosak, ami már kezdettől fogva maga felé hajlít minket, és pedig lényegünket illetően, azáltal, hogy vonzódik hozzá. A vonzalom biztató szólítás. A biztató szólítás a lényegünkre szólít fel, lényegünkbe hív elő, és ily módon tart meg benne. A megtartás tulajdonképpen megóvást jelent. Azonban, ami minket a lényegünkben megtart, csak addig tart meg, amíg mi a minket megtartót visszatartjuk. Visszatartjuk, ha nem hagyjuk az emlékezetből kiesni. Az emlékezet a gondolkodás egybegyűjtése.” (Heidegger: *Was ist Denken?*)

Villányi László alkotói pályája mintha ezt a heideggeri gondolkodási mintázatot követné. Tudatosan vagy tudatlanul ugyanazon hajlam ugyanazon vonzódása képezi meg a szaporodó kötetek versszöveget, aminek következtében nem lehet nem észrevenni azt a szigorú *esztétikai semlegességet*, amely ezen költészet ellenálló képességének fedezetét adja. Esztétikai semlegesség alatt az a kitartás értendő, amit Heidegger az arra az irányra koncentrálnak vagy hajlítottágnak nevez, ahonnan az ember felé a szólítás érkezik, s ahonnan e figyelmet az őt érő csábítások ki nem mozdíthatják. A megtartás egy költői *ouvre* esetében tulajdonképpen az eredeti intenció megóvását, felszínen tartását jelenti.

Aki Villányi László költői fejlődését figyelemmel kíséri, jól láthatja, hogy költészete e megóvás jegyében, saját esztétikai implikációinak egyre termékenyebb *felmutatás – elrejtés – játékában* egy a posztmodern kor irodalomesztétikájának ideológiai törésvonalai fölött átívelő beszélői szándékot, modalitást hoz működésbe. Már a szerző válogatott verseit tartalmazó *Egy másik élet* kötet (2000) jól láthatóvá tette a költői pálya alakulásának ezt a fő irányát, melybe rejtett és manifeszt érintkezési pontokon keresztül a most megjelent *időközben* című kötet is belehelyezkedik. Ez az újraírás (és egyben visszaírás) szinte természetes következménye annak, hogy a „minket megtartót visszatartjuk. Nem hagyjuk az emlékezetből kiesni.” A világ és az én közt az *egymásrautaltságnak mint jelszerű utalásnak* egy olyan terepe jön így létre, melyben a jelszerűség és az arcszerűség folyamatosan egymással helyettesül. A helyettesítés, az áthelyezés (*metaphorein*) a Villányi-versek sajátos poétikai létmódjának legnyilvánvalóbban innovatív eleme, s mint ilyen, egyben ki is jelöli költői világának tágabb értelemben vett horizontját. A metafora rendjét követő szövegstrukturálódás a létező temporális – lokális meghatározottságait a lét eredendő kimeríthetlenségével, elérhetetlen teljességének tapasztalatával folytonosan egybejárta (egybeírta), egyszerre hiányteremtő, és e hiány kitöltésére törő szemléleti mozgás következménye. Az itt-és-most feltételrendszerében rejlő teljesség megragadhatatlanságát tapasztaló tudat mintegy önmaga helyettesítőiként keresi a megélhető lét időbeli alapszerkezetének azokat a variánsait, melyek kitölthetik az itt-és-most pillanatnyisága és az én identitást kereső akarata közti folyamatosan fellépő szakadékot. A tét az *aktuális* és a *potenciális* között megszüntethetetlen távolság leküzdése úgy, hogy az én a rajta túllévő, ám őt érintő megragadására tör, hogy az önmagán kívüliséget az itt-és-most vonatkozásrendszerébe állítva tegye értelmezhetővé.

Ennek a kísérletnek elsődleges következménye a szövetségsszerveződés dekomponálódása, fragmentumjellege, mely a mondat szintje alatti grammatikai erőterben teremt meg alakzatait. (Villányi költészetének ez irányú fejlődésére már az említett *Egy másik élet* című kötet két záróciklusa, *A szabadkai villamos* és a *Vivaldi naplójából* is következtetni engedett.) A Villányi-szövegek

szerkesztetlensége azonban eltér a XX. század második felére oly jellemző, a költői nyelvet egy önnön aporetikáját kibontakoztató modalitásként elgondoló nyelvi formálástól. Nála ez a leszűkített grammatikalitás nem a modern szubjektum nyelvi szituativitása által kikényszerített poétikai válasz, hanem a nyelvnek az a használati módja, amely a nyelv materiális dimenzióit hangsúlyozva leképezhetőnek látja a léttapasztalat temporalitását. Ilyen szempontból ez a nyelv mélységesen hisz immanens közvetítő küldetésében, és fragmentaritása elsősorban nem formai-strukturális elveknek engedelmeskedik, hanem a halál felől értelmezett idő esélyteremtő perspektívájává válik. E beszélőt a pillanat szívében próbálja meglesni, s a megelézésben újraalkotni valami elvesztett.

„minden időben van” – kezdi a könyvét Villányi intonációjával előre relativizálva, s ezzel mint-egy idézőjel alá helyezve a kötet további megnyilatkozásainak érvényességerejét. A relativizáló kijelentés polifóniája azonban ezt az intenciót is relativizálja: „minden időben van”, azaz ami az időben van, az még jókor, éppen a helyzethez illően van. (Ami van, az időben kell hogy legyen – „az idő a lét horizontja” – mondja Heidegger.) Az *időlegesség*, az elsődlegesen relativizáló feltétel kiegészül, feltöltődik az időszerűség stabilizáló mozzanatával, s ez a vibráció adja a pillanat szívébe hatoló tekintet intenzitását, hiszen a létezés temporalitásának belátása nem a szubjektum lehetőségeit pusztán korlátozó tapasztalattá formálódik, hanem e belátással együtt megnyílik a remény dimenziója is, mely a halál felől értelmezett idő esélyteremtő perspektívájává válik. Ezt a nyitott vonatkozásrendszerű vibrációs teret a címszó játéktere alapozza meg: „időközben”. A hely- és időhatározói jelentéstér elválaszthatatlanul szétartó dimenziója a tér és időkoordináták egymást tükrözőtő játékában oldja fel a megszilárdult én arcait. Rendkívül érdekes az a korrespondencia, amely a prousti emlékezőmechanizmust megidézve az illatokat teszi meg az emlékképek őrzőivé: „a folyó szagában, valahol ott lé- / tezem. Széplős kisfiú.”, „itt a lányok bőre éjszakára meg- / telik szőlőillattal.”, „majd árnyéka múlik. Szájában / időzők, mint óbor tze”. Mintha Villányi esetében is az illat biztosítaná azt a kontinuitást, mely az időnek kitett én variánsai között az átjárhatóság, vagy egyáltalán a felismerés-ráismerés feltétele. Ez a nem verbális, nem vizuális azonosító azonban egyszerre magát a tünékenységet is azonosítja, azt, ami az időben illanó, s csak az idő közein, és csak időközben tetten érhető.

Villányi László kötetének fragmentált beszédmódja a kifejezőmód alapvetően metaforikus természetének következménye. A versbeszéd mindig a megjelenítésre irányul, s mivel a megjelenítendő többnyire averbális karakterű hangulat, impresszió, emlék (azaz egy távollévő létező), a szöveg motívikus-tárgyi tényei (hasonlóan Proust madelaine-süteményéhez) mintegy elfedik, helyettesítik az empirikus tárgyiség világát: „eperszagú est. Hamarost rövi – / dülnék nappalaink”, „mintha egy vonat fülkékében / telne élete, elviseli, hogy nincs / ablak melletti üldőhelye.”, „puha száj helyett megint csak a / borotva beczi arcod”.

Nyilvánvaló, hogy a világszerűsége boruló metaforikus háló az emlékező reflexivitás sajátossága, ám Villányi esetében ez kiegészül egyfajta analógialátó, korrespondenciateremtő meditatívással is. A metaforizáló-szimbolizáló helyettesítésrendben a szerző különösen az arcot adás (*prosopeia poiein*) klasszikus alakzatát tünteti ki figyelmével. Paul de Man szerint a *prosopeia* figurája egy hiányzó, holt vagy hang nélküli létező fiktív megszólítása, mely a megszólítottat a beszéd képességével ruhazza fel, s megeremti számára a válaszadás lehetőségét. (A *prosopeia* alakzata látens formában már Villányi korábbi könyveiben is fontos szerepet játszik, s különösen hangsúlyossá válik a *Vivaldi naplója* ciklusban, hiszen szövegei a grammatikai formálás helyett a zenei komponálás arculatát rajzolják elő a Vivaldi-metaforában.) A teremtett világ beszédének kikény-szerítése és meghallása egy olyan valóságot tesz az én történetének részévé, melynek kifejező eszközkészlete radikálisan eltér mindenfajta logoszerű modalitástól. A kötet tanúsága szerint ez a nyelv a gesztusok nyelve: „a hó alá nyúl, fűszálak melen- / getik reszkető kezét”, „sárga fák alatt nem karol senki / belém. Círógat a szél”, „megszólt a kert. Kimondod a / színeket”. Ez a gesztusadó beszéd funkcióját tekintve mintegy a logoszerű beszéd helyettesítője, pontosabban szólva egy annál intenzívebb kifejezőerő lehetőségeként jelenik meg. Bizonyos szempontból a beszéd fragmentáltsága is a lírai nyelvet ebbe az irányba való eltolódásának következménye, hiszen a természet beszéde „kizárja” az apofantikus mondásból felépülő szöveg lineáris szerkezetét. Hogy Villányi számára mennyire fontos ennek a nyelv alatti / feletti nyelvnek a tétélezése és meghallása, jól érzékelhető abban a „gesztusában”, hogy a kötet záró töredéke poétikát formáló, normateremtő funkcióval látja el azt: „úgy szólalj meg, ahogyan elered / az eső”. A *prosopeia* alakzata egyfelől kírja a materialitást, a jelen-való-szerűséget a lírai nyelvből, és az eltűnés és eltüntetés alakzatává válik, másfelől az ént újrakontextualizálja a teremtett poétikai térben, úgyhogy az maga is új arcot kap, miután a rá irányuló gesztusokban „megszóltatik”. A megszólítottásban kirajzolódó arc azonban újra és újra beleveszik a zajló időbe,

hiszen „olyanok vagyunk, mint a víz, a / földre kiöntve fel nem szedhető”. Az arcteremtési szándék folyamatos fenntartását az emlékezés, a reflexió folyamatos újrakezdése biztosítja. Emiatt az időközben egyes töredékei mintha egymást helyettesítenék, ugyanannak a törekvésnek hasonló vagy különböző megvalósuláskísérletei lennének. (Az újrakezdődésében már szinte elhaló mondást csak ritkán török meg a beszéd epikus természetét kibontakozni engedő koherens szövegmozzanatok, és gyakran ezek a részek is az eltűnés idejébe íródnak bele: „miért is ne gondolnánk a vo / natra, amint átrobog a hídon, a / folyó fölött, hallom gyerekkö- / romból a dübörgést, olvasod az / aláhúzott mondatot, egy moz- / dulat elhagyja a könyvet, meg- / érintem kezéd.”) Ez a textualizáció tehát voltaképpen retexualizáció, az illanó különböző variációkban történő újbóli visszairása. Ilyen szempontból az egyes fragmentumok helyettesítő szerepköre (a metaforizációs szándék) a kierkegaard-i értelemben vett ismétlés-problematikára rezonál, mely tematika ismét visszahozza az időbeliség kérdéskörét. Ismétlés és emlékezés viszonya kapcsán érdemes röviden idéznünk a dán filozófust: „Az ismétlés és az emlékezés ugyanaz a mozgás, csak az irányuk ellentétes, mert amire az ember emlékezik, az volt, s ezt visszafelé csak megismétli, ezzel szemben a tulajdonképpeni ismétlés előre emlékezik. Az emlékezéssel ellentétben ugyanis az ismétlés nem a remény nyugtalanságával és nem is az emlékezéssel melankóliájával rendelkezik, hanem a pillanat boldog bizonyosságával.”

Kierkegaard filozófiájában az élet igazi teljessége az egzisztenciális pillanatok összességéként ragadható meg, szerinte a pillanat maga a megnyíló örökkévalóság. Villányi verbális világa ilyen értelemben egy ismétlés karakterű teljességmegragadásra törekszik. Az ismétlések révén kialakuló intertextuális mező a könyvnek mintegy kötőanyagul szolgál, hiszen a kultúrtörténeti idő már megszilárdult keretei közé zárja a pillanatokba omló, egyén által megélt időt. A jól elhelyezett bibliai idézetek által szcenírozott kultúrtörténeti idő perspektivikusan keresztezi a pillanat szívében keresett időt, hiszen a bibliai textus mint tekintélyi szöveg idézetszerű ismétlése önnön súlyánál fogva irradiál a fragmentáltság következtében nyitottá váló szerzői szöveg korpuszába. Az idézetek többnyire az öszövetési bölcsességirodalomból (pl. Prédikátor könyve) kerülnek ki, s ezek a szövegrészek egyszerre hirdetik az időnek kitett ember múltékonyságát és önnön szavaik múlhatatlanságát. A kétirányú intencionalitás talán még hangsúlyosabbá teszi az idő közeiből kivetülő ember azon szándékát, hogy megtalálja saját választát a létfeltételeiből fakadó elementáris kérdésekre akkor is, ha bölcsen belátja, hogy „nem a ti dolgok tudni az / időket”. Villányi könyve ezen belátás birtokában próbálja meg élni tudni az időt, nem elsősorban a másokkal megosztott időt, hanem a szubjektum oszthatatlan idejét, melynek önmaga az egyetlen hiteles tanúja, s mely idő egyedül tanúsíthatja hitelesen őt. A Bibliából vett idézetek azon túl, hogy az idő kötőanyagául szolgálnak, a szemléletmód számára egyszerre jelentenek kiindulópontot és végpontot is. „idő szerint és történetből lesznek” – mondja a könyv első bibliai bejegyzése, míg a záró idézet az intés módusában e feltételadó kijelentés episztemológiai következményét fejezi ki: „nem a ti dolgok tudni az / időket”. A történetből és történetté levő ember archetipusos képe valójában az időközben című kötet motívikus centruma. Bár a szövegekben manifeszt módon nem jelenik meg lírai alany, sőt éppen egy ilyen lehetséges alany felszámolási kísérlete zajlik, mégis nyilvánvaló, hogy itt egy szubjektív költészettel állunk szemben, s az általános alany maszkja mögött áttűnik a személyes én kontúrja. Ennek materiális formája az idézet / ismétlés másik iránya, ami korábbi Villányi-szövegeket emel be a szövegtextúrába: „ki az, aki nem gondolt még egy / másik életre, s az elágazásokat / tűnődve nem kereste vissza”, „a folyónak sima köveiben van / örökséged”, „mielőtt összeroskadt, min / dig megérint valaki”. Az önidézet a bibliai idézetekhez hasonlóan „szilárdítja” a szövegvilágot, és az időben változó én számára valamiféle öngazoló bizonyosságot jelenthet, ugyanakkor „romboló energiákat” is teremt, hiszen az idézetekkel felszabdalt eredeti szöveg identitását, poétikai státusát legyengíti. A könyv poétikai konstruálása azonban a Villányi-ars poética érezhetően fontos elemévé teszi az öndemonstráló, saját kitüntettségében tetszelgő szövegstátus lebontását. Különösen nyilvánvalóvá teszik ezt a poétikai szándékot a kötetben belüli önméltelések, gyakori motívumvariációk, melyek a fentebb értelmezett kifejezői próbatétel szerepe mellett a szövegvilág eredetiségének, heurisztikus aspektusainak a lebontását is elvégzik. Így egy olyan szövegfelépítmény jön létre, mely nem az újabb és újabb tematikai-poétikai elemek bevonásával egyre bővülő innovativitásra támaszkodik, hanem egy önreflexív variációsor parataktikus rendje alá fegyelmezi a költői beszédet. Ez az elrendezés egyfajta motívikus puritanizmust és retorikai sematizmust eredményez, hiszen a pillanat ismétlésen keresztüli megragadása a folyamatos újrakezdés aktusában valósul meg. Egy kör vagy spirálszerű szemléleti mozgás olyanfajta óvatosságával, tapintatosságával van dolgunk, mely nem a megnevezendőre való rárepülésben látja a költői megragadás lehetőségét, hanem a hosszan kitartó, figyelemmel teli fölötté való körözésben. Nézzünk példaként ilyen variációsorokat: „ahogy kezében

tartotta, megélte / az időt, míg körré kopott a kavics” – „rögvest tavasz lesz. Egy fehér / kavics lüktet a folyóparton” – „a folyónak síma köveiben van / örökséged” – „idegen szoba. Egy kavics hall-gatózik a párnád alatt” vagy „hajából a szőnyegre esett egy / hajcsat, bár csak gondolatban / emeltem kezem” – „fekete hajcsat. Emléke egy meg / sem történt érintésnek” vagy „megszólít a kert. Kimondod a / színeket” – „a tenger színeit gyűjtöttem, / de még nem tudtam, kinek ad / hatom őket. Ki hozza el időmet” – „hajadba tűzöm, éjről éjre, a / tenger színeit”. A szövegegységek motivikus csoportosítása jól látatja egyrészt a körkörös poétikai elrendezést, a motívumismétlés időkonstituálódás szerepét, másrészt világossá teszi, hogy a töredezett narratívum félbemaradó cselekvésaktusai a hiányzó személyes epikus filmkockái. Ez a hártavékony epikus réteg a mint- / mintha-struktúra retorikai uralma alatt szövődik, igazolva, hogy a bibliai idézetek retorikája is behatol a Villányi-szövegek eresztékeibe. A hasonlító szerkezetek által teremtett kép köztudottan a bibliai nyelvezet egyik legtipikusabb poétikai eljárása. A kötetbe felvett részletekben pedig még hangsúlyosabb lesz ez a sajátosság: „olyanokká tettetek, mint a / tűzből kikapott üszök”, „olyanok vagyunk, mint a víz, a / földre kiöntve fel nem szedhető”, „a mi életünk napjai olyanok e / földön, mint az árnyék, mely- / ben állandóság nincsen”.

Ezekben az idézetekben a fogalmi síkra történő képi ráerősítés a hasonlat elsődleges funkciója, pontosabban a képi elem az empíriába ágyazza, transzformálja a rendkívül elvont fogalmi elemet. A verbalizációt tehát az egyértelműsítés, pontosítás érdekében váltja fel a vizualizáció. Villányi mintha-strukturái ezzel ellentétes funkciót töltenek be, amennyiben nála a képi elem éppen az empirikus elemtől való eltávolodás, sőt elszakadás teremtette. A reális és fiktív, a jelen és emlék, a valóság és álom megrajzolhatatlan határterületén formálódó lírai világ ugyanis szinte kötélmentes jár ezen terepük között, s folyamatosan egy olyanfajta átbillenés állapotában van, melynek következtében élet és költészet határai meghúzóhatatlanná válnak. A mint-szerkezet Villányi számára nem a hasonlat alakzata elsősorban, sokkal inkább egy grammatikai alternatíva, vagy a szemlélet számára egy olyan rés a valóság falán, amin át a beszüremelő fény egy titokzatos, szép világról ad hírt, s a tekintetet mintegy magával tépi odaát. Villányi hasonlatai kivezetnek: „úgy alszik el, mintha vonaton, s / felébredhetne egy másik városban”, „nap nap után a fekete macs- / kához várakozva ment. Mintha ő fekiúdná az ablakpárkányon, / valaki jöttére várva, s ha nem / nyújtózkodja a szokott helyen, / máshova rejti az eső, akkor / maga a hiány”. Ha megvizsgáljuk az első idézet hasonlító szerkezetét, akkor világosan látszik a poétikai logika. Már a fogalmi mozzanat – *úgy alszik el* – az alvás- / álom-motívumon keresztül megalapozza a reális világából való kivonulást, mely a mondat harmadik szerkezeti egységében egy tér- s időutazás fikciójába nyeri el végső formáját. A vonat mint az utazás, a helyváltoztatás metaforája, s az alvás mint az időutazás metaforája, azáltal, hogy a hasonlító elemé tett vonat-motívumban egymásra íródik, biztosítja a „zökkenőmentes” átmenetet a két sík között. Mintha az írás olyan módon menekülne önmaga elől ezekben a képekben, hogy felszámolja maga mögött a várhatóan keletkező jelentésszegmenseket. Villányi újabb munkáinak ez a sajátossága felveti a materialitás problémáját. Már említettük, hogy a szövegépítmény a megformálás több szintjén lemond az extenzív önkiterjesztésről, s helyette az ismétlés, az utalás, az idézet, az újramondás létének önmagába visszatérő könnyűsége vezérli. A mondás térbeli kibontakozásának az elutasítása (fragmentált beszéd) gyakran a szó szintjén is megjelenik, s az egy-két szótagú elemek válnak dominánssá: „hull az első hó. bőrrömig árad / a meleg”, „így érintheti a vér az ér falát”, „sárga fák alatt nem karol senki / belém. Cirógat a szél.”, „csak az évszám új, a napok / ugyanazok. Kőben a kagyló”. A grammatikai-poétikai univerzum minimalizálását azonban semmiképpen nem tekintjük purifikációnak, mert véleményünk szerint azt egy nagyon erősen esztétizáló hajlandóság kompenzálja. A materialitás tévesztésének tünetei az álom / emlékezés / fantázia síkjaira történő átbillenések is, mely síkok az esztétizáló szemlélet szabad terepévé válnak. Ennek tipikus alakzatait azok a képek adják, melyek egy mozdulat, egy pillanat továbbgondolását, a fikcióba, a fantáziába való átjátszással hajtják végre valamifajta fiktív vagy potenciális időt teremtve ezzel: „*álmodban folytatódik majd / mozdulatom*”, „*korán fekszik, hátha álmában / megéli a napjaiból kiszorult / percekét*”, „*megéled-e más álmában elma / radt életed*”, „*benne majd csönddé fordulnak / át szavaim*”. Ez a potenciális, feltételezett idő olyan gyűjtmedencévé válik, amiben a megélt idő materiális összetevői (mozdulatok, szavak, helyek) egyfajta szublimáció keresztülvé elvesztik az empíriához kötöttségüket (azt a kötöttséget, ami törést jelenthet az én időbe rendezettségén), és a pillanatot egzisztenciális összefüggéseiktől megtisztítva esztétikai térként állítják elénk. Az esztétikai szemlélet tehát egy metaforizációs tevékenységben realizálódik, melynek funkciója a világ materiális konstrukcióinak átfordítása egy amateriális vonatkozásrendszerbe. A folyamat a valóságkonstrukciók lebontásától a valóság lírai újrakonstruálásáig tart, ekként Villányi poétikája a romantika transzcendálás irányába haladó poétikáinak örököse. Ebben a vonatkozásban az ars poetica egyik lényegi összetevője fogal-

mazódik meg a következő gondolatban: „igen, már az is szép volt. A / szépség lehetősége”. A mondat nem csupán az esztétikista szemlélet deklarációjaként értelmezhető, hanem vall Villányi poézisének a fakticitás hermeneutikájának szemléletrendjét követő látásmódjáról is. A pillanat még önnön kibontakozásán innen, realizáció előtti teljességébe beállított, az eldöntetlenség izzásában mint lehetőség hordozza a jövő totalitását (természetesen mindig tartalmazva a szépség lehetőségét is). A visszatartás jegyében e ponton való koncentrált állás Villányi szemléletének alapozópozíciója, s ha látjuk, hogy ez az állás az eltűnés (bármiféle kibontakozás) módusában van, akkor világossá válik e költészet amateriális karaktere. Hiszen benne nem egyszerűen a nyomok felszedése történik, hanem bármiféle nyomhagyás megelőzése annak a tudásnak a kapacitálásával, hogy a nyomhagyás mindig a kemény-puha, erős-gyenge, fent-lent hierarchikus tereben történik. Úgy érezzük, hogy Villányi László költészete éppen az ebből a térből kivezető utat keresi.

Befejezésül az *eltűnés esztétikájának* feminim szerkezetére hívjuk fel a figyelmet. A feminim karaktert az elemzett poétikai sajátosságok is igazolják, de ez különösen hangsúlyossá akkor válik, ha megvizsgáljuk, mi a szerepe ebben a költészetben a feminim princípiumnak. Már az *időközben* című kötetet megelőzően Villányi-kötetekben is érzékelhető volt egy látens szerelmi tematika, mely a nőiséget (még inkább a *lányságot*) a lét kitüntetett pozíciójába helyezte: „(Míg lány figyel, addig éljek. Tovább nincs...):” vagy (*A lány él Istenhez közel....*) (Vivaldi naplójából, 1997). Az ilyen típusú „villányis” megnyilatkozások nyitott felületként vagy érzékeny hártaként szituálják a nőt, mint aki magára irányítja a világ termő impulzusait, hogy azok benne nyerjék el végső értelmüket. A lány elsősorban esztétikai téren válik a befogadó metaforájává, akiben az esztétikum má lényegített világ elhelyezhető. Ily módon a nő az alkotás irányává válik, célzott személyé. A poétika ilyen irányítottágát az *időközben* kötet még inkább kiteljesíti. Már a könyv második töredéke megalapozza ezt a dimenzionalitást: „miért is ne gondolnálak a vo- / natra, amint átrobog a hídon, a / folyó fölött, hallom gyerekkö- / romból a dübörgést, olvasod az / aláhúzott mondatot, egy moz- / dulat elhagyja a könyvet, meg- / érintem kezed”. A részlet bevezetés az olvasás erotikumába, egy olyan viszonyrendszerbe, ahol a befogadás során a vágy textualizációja történik meg, mintha a vágy elsődleges tárgya a mű lenne, az a gravitációs erőter, mely a találkozás voltaképpeni helye. Az olvasás a másikhoz való izgalmas közelítés, sőt a birtokbavétel módja: „még szemüveg nélkül, amíg el / nem mosódom. Olvasom idődet”. Természetesen ez a viszony az írás felől is hasonlóképpen felépített, hiszen minden írás a másik olvasásával megelőzött. Az írásnak ilyen formájú tételzése visszavezet egy fentebb már érintett problémához, a nyom problémájához. Ha bármiféle kibontakozási irányt követnek az *időközben* mondattöredékei, akkor ez az irány csakis a nő által hagyott nyomok követéséből állhat össze. Mintha a lányt csak nyomaiban, illataiban érzékelnénk, s az észlelt nyomok alapján próbálnánk alakját megformálni és idomulni a megformált alakhoz: „ma lányillatú szél fúj a városban”, „mesélte, nyomomba szegődött, / észrevétlenül követett, végül / gyerekkorába találta magát”, „a tenger színeit gyűjtöttem, / de még nem tudtam, kinek ad- / hatom őket. Ki hozza el időmet”. Az utolsó idézet záró kérdése azonban radikálisan konkretizálja az eddig körberajzolhatatlannak, testetlennek tűnő szerelmi érzéskomplexumot, s egyben összeköti ezt a tematikát az időtematikával. Mondhatnák azt, hogy az én és az idő viszonyát firtató heideggeri kérdés – „vagyok-e a saját időm?” – Villányinál a „ki az én saját időm?” kérdéseként értelmeződik, s ezzel a szubjektum problematikáját egy interperszonális, dialogikus feltételrendszerben strukturálja újra. A jövőbe helyezett „megtalált idő” így egyszerre a megtalált szerelem jelentéshordozójává válik, s mint ilyen természetesen a lét organizáló, ok-cél összefüggésrendszerét biztosító tényezője lesz. Villányi ideje tehát egy jövő felől olvasott idő, s ebben a vonatkozásban válik értelmezhetővé a korábban fiktívnek vagy potenciálisnak nevezett időhorizont. Az az idő, amelyben az időbeliségben szétszóródott én-töredékek megjelhetnek önazonosságukat. A jelen idő „itt és most”-járól lemondó és helyette a várakozás meditatív türelmében egzisztáló szemlélet önmaga nyitottá tételében látja legfontosabb feladatát, tudva azt, hogy csak „amit nem kötözünk meg az / marad miénk”. Ezért gondoljuk azt, hogy Villányi könyvének legfőbb témája az én átíródása a jövőbe egy olyanfajta gyengéd erőszak jegyében, mely ezen törekvés szolgálatára rendeli eddigi tapasztalatrendszerét. „megtalálod-e majd nevedet az / élet könyvében” – kérdezi Villányi.

Arról a könyvről van szó, amit a költő mindig maga ír, s arról a névről, amit mindig mások írnak e könyvbe, hiszen az időköz mindig egy könyv, melynek kinyitásával a találkozás terepe válik megnyitottá. „minden időben van”. (Orpheusz, 2003)

A „Megyejárás”

című program keretében 2004. február 13–15. között Bács-Kiskun megye mutatkozott be a Nemzeti Színházban.

A rendezvények közül több is kapcsolódott folyóiratunkhoz: 2004. február 13-án Sümegi György művészettörténész mutatta be januári Tóth Menyhért-összeállításunkat, ezt követően Alföldi Róbert színművész adta elő Gyergyádesz László *Fényima* című, Tóth Menyhért írásaiból összeállított monodramáját, a kiállítások között szerepelt Bahget Iskander fotóművész *Íróportrék-csoportképek a Forrás történetéből* című tárlata, 2004. február 14-én pedig *Össztánc* címmel az *Ars Nova Énekegyüttes* és a *Forrás* estjére került sor, a kórust Kiss Katalin vezényelte, Dobozi Eszter, Buda Ferenc és Sándor Iván pedig írásaiból olvasott fel, a házigazda Füzi László volt.

A háromnapos fesztiválhoz kapcsolódó Pro Arte Hungarica-díjat folyóiratunknak ítélték oda, a díjat Jordán Tamás főigazgató adta át Füzi Lászlónak, folyóiratunk főszerkesztőjének.

Folyóiratunk megjelentetését a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.